

BIBLIOTHECA LATINA · TEXTUS LATINUS

Epitome rerum Romanarum

Lucius Annaeus Florus

Texto latino: *Lucius Annaeus Florus, Epitome of Roman History (Loeb Classical Library)*, ed. Edward Seymour Forster (Londres / Nova York: William Heinemann / G. P. Putnam's Sons, 1929)

<https://oaleffemanuel.github.io/bibliotheca-latina/leituras/florus-epitome-rerum-romanorum.html>

Fonte e licença

Texto latino: Lucius Annaeus Florus, Epitome of Roman History (Loeb Classical Library), ed. Edward Seymour Forster (Londres / Nova York: William Heinemann / G. P. Putnam's Sons, 1929). Transcrição digital: Perseus Digital Library, Tufts University (PerseusDL/canonical-latinLit), CC BY-SA 4.0. Adaptação de formato (texto, PDF, EPUB) pela Bibliotheca Latina, distribuída sob a mesma licença CC BY-SA 4.0.

Licença: **CC BY-SA 4.0** (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.pt-br>). Você pode copiar, redistribuir e adaptar este arquivo, dando o crédito acima e mantendo a mesma licença.

Transcrição: <https://github.com/PerseusDL/canonical-latinLit/blob/128a05a-fa9cc7179ab18f8d05f78a9f1dd50e415/data/phi1242/phi001/phi1242.phi001.perseus-lat1.xml>

Alterações em relação à fonte

- Notas do editor e variantes do aparato crítico omitidas (material editorial, não texto latino).
- Acréscimos do editor entre < >, supressões propostas pelo editor entre [], lacunas como * * *, como na edição impressa.
- Correções de digitalização marcadas pela Perseus (<choice>/<corr>) aplicadas; abreviaturas mantidas como impressas.
- Grafia, maiúsculas, u/v, pontuação e ordem do texto mantidas como na edição; nenhuma modernização.
- Espaços e quebras de linha do arquivo XML normalizados; numeração de livros, capítulos, seções e versos preservada.

Omitido: notas e aparato crítico do editor; introduções, comentários e traduções da edição impressa; tradução inglesa da edição bilingue.

Gerado em 2026-10-18 pela Bibliotheca Latina. O texto latino não foi modernizado nem resumido.

Liber I

A Romulo tempora regum septem

pr Populus Romanus a rege Romulo in Caesarem Augustum septingentos per annos tantum operum pace belloque gessit, ut, si quis magnitudinem imperii cum annis conferat, aetatem ultra putet.² Ita late per orbem terrarum arma circumtulit, ut qui res illius legunt non unius populi, sed generis humani facta condiscant. Tot in laboribus periculisque iactatus est, ut ad constituendum eius imperium contendisse Virtus et Fortuna videantur.³ Qua re cum, si quid aliud, hoc quoque operae pretium sit cognoscere, tamen quia ipsa sibi obstat magnitudo rerumque diversitas aciem intentionis abruptit, faciam quod solent, qui terrarum situs pingunt: in brevi quasi tabella totam eius imaginem amplectar, non nihil, ut spero, ad admirationem principis populi conlaturus, si pariter atque insemel universam magnitudinem eius ostendere. Si quis ergo populum Romanum quasi unum hominem consideret totamque eius aetatem percenseat,⁴ ut coeperit utque adoleverit, ut quasi ad quandam iuventae frugem pervenerit, ut postea velut consenuerit, quattuor gradus processusque eius inveniet.⁵ Prima aetas sub regibus fuit prope per annos quadringentos, quibus circum urbem ipsam cum finitimis luctatus est. Haec erit eius infantia.⁶ Sequens a Bruto Collatinoque consulibus in Appium Claudium Quintum Fulvium consules centum quinquaginta annis patet, quibus Italiam subegit. Hoc fuit tempus viris armis incitatissimum, ideoque quis adulescentiam dixerit.⁷ Deinceps ad Caesarem Augustum centum et quinquaginta anni, quibus totum orbem pacavit. Hic iam ipsa iuventus imperii et quasi robusta maturitas.⁸ A Caesare Augusto in saeculum nostrum haud multo minus anni ducenti, quibus inertia Caesarum quasi consenuit atque decoxit, nisi quod sub Traiano

principe movit lacertos et praeter spem omnium senectus imperii quasi reddita iuventute reviruit.

¹ Primus ille et urbis et imperii conditor Romulus fuit, Marte genitus et Rhea Silvia. ² Hoc de se sacerdos gravida confessa est, nec mox fama dubitavit, cum Amulli regis imperio iactatus in profluentem cum Remo fratre non potuit extingui. ³ Si quidem et Tiberinus amnem repressit, et relictis catulis lupa secuta vagitum uber admovit infantibus matremque egit. Sic repertos apud arborem Faustulus regii gregis pastor tulit in casam atque educavit. ⁴ Alba tum erat Latio caput, Iuli opus; nam Lavinium patris Aeneae contempserat. Ab his Amullius iam septima subole regnabat, fratre pulso Numitore, cuius ex filia Romulus. ⁵ Igitur statim prima iuventutis face patrum ab arce deturbat, avum reponit. Ipse fluminis amator et montium, apud quos erat educatus, moenia novae urbis agitabat. ⁶ Gemini erant; uter auspicaretur et regeret, adhibere placuit deos. Remus montem Aventinum, hic Palatinum occupat. Prius ille sex vulturios, ⁷ hic postea, sed duodecim videt. Sic victor augurio urbem excitat, plenus spei bellatricem fore; id adsuetae sanguine et praeda aves pollicebantur. ⁸ Ad tutelam novae urbis sufficere vallum videbatur, cuius dum angustias Remus increpat saltu, dubium an iussu fratris, occisus est: prima certe victima fuit munitionemque urbis novae sanguine suo consecravit. Imaginem urbis magis quam urbem fecerat; incolae deerant. ⁹ Erat in proximo lucus; hunc asylum facit, et statim mira vis hominum; Latini Tuscique pastores, quidam etiam transmarini, Phryges qui sub Aenea, Arcades qui sub Evandro duce influxerant. ita ex variis quasi elementis congregavit corpus unum, populumque Romanum ipse fecit rex. ¹⁰ Erat unius aetatis populus virorum. Itaque matrimonia a finitimis petita, quia non inpetrabantur, manu capta sunt. Simulatis quippe ludis equestribus virgines, quae ad spectaculum venerant, praedae fuere: et haec statim causa bellorum. Pulsi fugatique Veientes. ¹¹ Caeninensium captum ac

direptum est oppidum. Spolia insuper opima de rege Agrone Feretrio Iovi manibus suis rex reportavit. ¹² Sabinis proditae portae per virginem Tarpeiam. Haec dolose pretium rei quae gerebant in sinistris petiverat, dubium clipeos an armillas; illi, ut et fidem solverent et ulciscerentur, clipeis obruere. ¹³ Ita admissis intra moenia hostibus, atrox in ipso foro pugna, adeo ut Romulus Iovem oraret, foedam suorum fugam sisteret; hinc templum et Stator Iuppiter. ¹⁴ Tandem furentibus intervenere raptae laceris comis. Sic pax facta cum Tatio foedusque percussum, secutaque res mira dictu, ut relictis sedibus suis novam in urbem hostes demigrarent et cum generis suis avitas opes pro dote sociarent. ¹⁵ Auctis brevi viribus, hunc rex sapientissimus statum rei publicae inposuit: iuventus divisa per tribus in equis et armis ad subita belli excubaret, consilium rei publicae penes senes esset, qui ex auctoritate patres, ob aetatem senatus vocabantur. ¹⁶ His ita ordinatis repente, cum contionem haberet ante urbem aput Caprae paludem, e conspectu ablatum est. ¹⁷ Discerptum aliqui a senatu putant ob asperius ingenium; sed oborta tempestas solisque defectio consecrationis speciem praebuere. ¹⁸ Cui mox Iulius Proculus fidem fecit, visum a se Romulum adfirmans augustiore forma quam fuisset; mandare praeterea ut se pro numine acciperent; Quirinum in caelo vocari; placitum dis ut gentium Roma potetur.

2 Succedit Romulo Numa Pompilius, quem Curibus Sabinis agentem ultro petiverunt ob inclitam viri religionem. ² Ille sacra et caerimonias omnemque cultum deorum immortalium docuit, ille pontifices, augures, Salios ceteraque sacerdotia, annumque in duodecim menses, fastos dies nefastosque descripsit, ille ancilia atque Palladium, secreta quaedam imperii pignora, Ianumque geminum, fidem pacis ac belli, in primis focum Vestae virginibus colendum dedit, ut ad simulacrum caelestium siderum custos imperii flamma vigilaret: ³ haec omnia quasi monitu deae Egeriae, quo magis barbari

acciperent. ⁴ Eo denique ferocem populum redegit, ut, quod vi et iniuria occuparat imperium, religione atque iustitia gubernaret.

3 Excipit Pompilium Numam Tullus Hostilius, cui in honorem virtutis regnum ultro datum. Hic omnem militarem disciplinam artemque bellandi condidit. ² Itaque mirum in modum exercitata iuventute provocare ausus Albanos, gravem et diu principem populum. ³ Sed cum pari robore frequentibus proeliis utrique comminuerentur, misso in compendium bello, Horatiis Curiatisque, trigeminis hinc atque inde fratribus, utriusque populi fata permissa sunt. ⁴ Anceps et pulchra contentio exituque ipso mirabilis. Tribus quippe illinc vulneratis, hinc duobus occisis, qui supererat Horatius addito ad virtutem dolo, ut distraheret hostem, simulat fugam singulosque, prout sequi poterant, adortus exuperat. ⁵ Sic—rarum alias decus—unius manu parta victoria est, quam ille mox parricidio foedavit. Flentem spolia circa se sponsi quidem, sed hostis, sororem viderat. Hunc tam immaturum amorem virginis ultus est ferro. ⁶ Citavere leges nefas, sed abstulit virtus parricidium, et facinus infra gloriam fuit. Nec diu in fide Albanus. Nam Fidenate bello missi in auxilium ex foedere medii inter duos expectavere fortunam. ⁷ Sed rex callidus ubi inclinare socios ad hostem videt, tollit animos, quasi man- dasset: spes inde nostris, metus hostibus. Sic fraus proditorum irrita fuit. ⁸ Itaque hoste victo ruptorem foederis Mettum Fufetium religatum inter duos currus pernicibus equis distrahit, Albamque ipsam quamvis parentem, aemulam tamen diruit, cum prius omnes opes urbis ipsumque populum Romam transtulisset; ⁹ prorsus ut consanguinea civitas non perisse, sed in suum corpus redisce rursus videretur.

4 Ancus deinde Marcius, nepos Pompilii ex filia, ² pari avo ingenio. Igitur et muro moenia amplexus est, et interfluentem urbi Tiberinum ponte commisit, Ostiamque in ipso maris fluminisque confinio

coloniam posuit; iam tum videlicet praesagiens animo futurum ut totius mundi opes et commeatus illo velut maritimo urbis hospitio reciperentur.

5 Tarquinius postea Priscus, quamvis transmarinae originis, regnum ultro petens accepit ob industriam atque elegantiam; quippe qui oriundus Corintho Graecum ingenium Italicis artibus miscuisset. ² Hic et senatus maiestatem numero ampliavit, et centuriis tribus auxit equites quatenus Attius Naevius numerum augeri prohibebat, vir summus augurio. ³ Quem rex in experimentum rogavit, fierine posset, ⁴ quod ipse mente conceperat. Ille rem expertus augurio, posse respondit. Atqui hoc inquit agitaram, an cotem illam secare novacula possem; ⁵ et augur "potes ergo," inquit, et secuit. Inde Romanis sacer auguratus. Neque pace Tarquinius quam bello promptior; duodecim namque Tusciae populos frequentibus armis subegit. ⁶ Inde fascēs, trabeae, curules, anuli, phalerae, paludamenta, praetextae, inde quod aureo curru, quattuor equis triumphatur, togae pictae tunicaeque palmatae, omnia denique decora et insignia, quibus imperii dignitas eminet, sumpta sunt.

6 Servius Tullius deinceps gubernacula urbis invadit, nec obscuritas inhibuit quamvis matre serva creatum. Nam eximiam indolem uxor Tarquinii Tanaquil liberaliter educaverat, et clarum fore visa circa caput flamma promiserat. ² Ergo inter Tarquinii mortem adnitente regina substitutus in locum regis quasi in tempus, regnum dolo partum sic egit industrie, ut iure adeptus videretur. ³ Ab hoc populus Romanus relatus in censum, digestus in classes, decuriis atque collegiis distributus, summaque regis sollertia ita est ordinata res publica, ut omnia patrimonii, dignitatis, aetatis, artium officiorumque discrimina in tabulas referrentur, ac sic maxima civitas minimae domus diligentia contineretur.

7 Postremus fuit omnium regum Tarquinius, cui cognomen Superbo ex moribus datum. ² Hic regnum avitum, quod a Servio tenebatur, rapere maluit quam expectare, missisque in eum percussoribus scelere partam potestatem non melius egit quam adquisiverat. ³ Nec abhorrebat moribus uxor Tullia, quae, ut virum regem salutaret, supra cruentum patrem vecta carpento consternatos equos exegit. ⁴ Sed ipse in senatum caedibus, in plebem verberibus, in omnis superbia, quae crudelitate gravior est bonis, grassatus, cum saevitiam domi fatigasset, tandem in hostes conversus est. ⁵ Sic valida Latio oppida capta sunt, Ardea, Ocricolum, Gabii, Suessa Pometia. ⁶ Tum quoque cruentus in suos. Neque enim filium verberare dubitavit, ut simulanti trans- ⁷ fugam apud hostis hinc fides esset. Cui Gabiis, ut voluerat, recepto et per nuntios consulenti, quid fieri vellet, eminentia forte papaverum capita vir-gula excutiens, cum per hoc interficiendos esse principes vellet intellegi, quasi superbia sileret, respondit tamen. De manubiis captarum urbium templum erexit. ⁸ Quod cum inauguraretur, ceden- tibus ceteris dis mira res dicitur extitisse: restitere Iuventas et Terminus. ⁹ Placuit vatibus contumacia numinum, si quidem firma omnia et aeterna pollicebantur. Sed illud horrentius, quod molientibus aedem in fundamentis humanum repertum est caput, nec dubitavere cuncti monstrum pulcherrimum imperii sedem caputque terrarum promit- ¹⁰ tere. Tam diu superbiam regis populus Romanus perpessus est, donec aberat libido; hanc ex liberis eius inopportunitatem tolerare non potuit. ¹¹ Quorum cum alter ornatissimae feminae Lucretiae stuprum intulisset, matrona dedecus ferro expiavit, imperium regibus abrogatum.

ANACEFALAEOSIS DE SEPTEM REGIBUS

8 Haec est prima aetas populi Romani et quasi infantia, quam habuit sub regibus septem, quadam factorum industria tam variis ingenio, ut rei publicae ratio et utilitas postulabat. ² Nam quid Romulo

ardentius? tali opus fuit, ut invaderet regnum. ³ Quid Numa religiosius? Ita res poposcit, ut ferox populus deorum metu mitigaretur. ⁴ Quid? ille militiae artifex Tullus bellatoribus viris quam necessarius, ut acueret ratione virtutem. Quid? aedificator Ancus, ut urbem colonia extenderet, ponte iungeret, muro tueretur. ⁵ Iam vero ornamenta Tarquinius et insignia quantam principi populo addiderunt ex ipso habitu dignitatem. ⁶ Actus a Servio census quid effecit, nisi ut ipsa se nosset Romana res publica? Postremo Superbi illius inportuna dominatio non nihil, immo vel plurimum profuit. ⁷ Sic enim effectum est, ut agitatus iniuriis populus cupiditate libertatis incenderetur.

DE MUTATIONE REI PUBLICAE

9 Igitur Bruto Collatinoque ducibus et auctoribus, quibus ultionem sui moriens matrona mandaverat, populus Romanus ad vindicandum libertatis ac pudicitiae decus quodam quasi instinctu deorum concitatus regem repente destituit, bona diripit, agrum Marti suo consecrat, imperium in eosdem libertatis suae vindices transfert, mutato tamen et iure et nomine. ² Quippe ex perpetuo annum placuit, ex singulari duplex, ne potestas solitudine vel mora corrumpetur, consulesque appellavit pro regibus, ut consulere civibus suis se debere meminissent. ³ Tantumque libertatis novae gaudium incesserat, ut vix mutati status fidem caperent alterumque ex consulibus, Lucretiae maritum, tantum ob nomen et genus regium fascibus abrogatis urbe dimitteret. ⁴ Itaque substitutus Horatius Publicola summo studio adnissus est ad augendam liberi populi maiestatem. Nam et fasces ei pro contione summisit, et ius provocationis adversus ipsos dedit, et ne specie arcis offenderet eminentis aedis suas in plana summisit. ⁵ Brutus vero favori civium etiam domus suae clade et parricidio velificatus est. Quippe cum studere revocandis in urbem regibus liberos suos comperisset,

protraxit in forum et contione media virgis cecidit, securi percussit, ut plane publicus parens in locum liberorum adoptasse sibi populum videretur. ⁶ Liber iam hinc populus Romanus prima adversus externos arma pro libertate corripuit, mox pro finibus, deinde pro sociis, tum gloria et imperio, lacescentibus adsidue usquequaque finitimis; ⁷ quippe cum patrii soli glæba nulla, sed statim hostile pomerium, mediusque inter Latium atque Etruscos quasi in quodam bivio conlocatus omnibus portis in hostem ⁸ incurreret; donec quasi contagio quodam per singulos itum est et proximis quibusque correptis totam Italiam sub se redegerunt.

BELLUM ETRUSCUM CUM REGE PORSENNA

10 Pulsis urbe regibus prima pro libertate arma corripuit. Nam Porsenna rex Etruscorum ingentibus copiis aderat et Tarquinius manu reducebat. ² Hunc tamen, quamvis et armis et fame urgueret occupatoque Ianiculo in ipsis urbis faucibus incubaret, sustinuit, repulit, novissime etiam tanta admiratione perculit, ut superior ultro cum paene victis amicitiae foedera feriret. ³ Tunc illa tria Romani nominis prodigia atque miracula. Horatius, Mucius, Cloelia, qui nisi in annalibus forent, hodie fabulae viderentur. ⁴ Quippe Horatius Cocles postquam hostes undique instantes solus summovere non poterat, ponte rescisso transnatat Tiberim nec arma dimittit. ⁵ Mucius Scaevola regem per insidias in castris ipsius adgreditur, sed ubi frustrato circa purpuratum eius ictu tenetur, ardentibus focus inicit manum terroremque geminat dolo. ⁶ En, ut scias, inquit, quem virum effugeris; idem trecenti iuravimus; cum interim—inmane dictu—hic interritus, ⁷ ille trepidaret, tamquam manus regis arderet. Sic quidem viri; sed ne qui sexus a laude cessaret, ecce et virginum virtus. Una ex opsidibus regi datis elapsa custodiam, Cloelia, per patrium flumen equitabat. ⁸ Et rex quidem tot tantisque virtutum territus monstris valere liberosque esse iussit.

Tarquinius tamen tam diu dimicaverunt, donec Arruntem filium regis manu sua Brutus occidit superque ipsum mutuo vulnere expiravit, plane quasi adulterum ad inferos usque sequeretur.

BELLUM LATINUM

11 Latini quoque Tarquinius adserebant aemulatione et invidia, ut populus qui foris dominabatur saltim domi serviret. Igitur omne Latium Mamilius Tusculano duce quasi in regis ultionem tollit animos. ² Apud Regillum lacum dimicavit diu Marte vario, donec Postumius ipse dictator signum in hostis iaculatus est—novum et insigne commentum—, ut inde re- ³ peteretur. Cossus equitum magister exuere frenos imperavit—et hoc novum—quo acrius incurrerent. ⁴ Ea denique atrocitas proelii fuit, ut interfuisse spectaculo deos fama tradiderit. Duo in candidis equis iuvenes more siderum praetervolaverunt; Castorem atque Pollucem nemo dubitavit. Itaque et imperator ipse veneratus est pactusque victoriam templa promisit et reddidit, plane quasi stipendium commilitonibus dis. ⁵ Hactenus pro libertate, mox de finibus cum isdem Latinis adsidue et sine intermissione pugnatum est. ⁶ Cora 1—quis credat?—et Alsium terrori fuerunt, Satricum atque Corniculum provinciae. De Verulis et Bovillis pudet, sed triumphavimus. ⁷ Tibur, nunc suburbanum, et aestivae Praeneste deliciae nuncupatis in Capitolio votis petebantur. ⁸ Idem tunc Faesulae quod Carrhae nuper, idem nemus Aricinum quod Hercynius saltus, Fregellae quod Gesoriacum, Tiberis quod Euphrates. ⁹ Coriolos quoque—pro pudor—victos adeo gloriae fuisse, ut captum oppidum Gnaeus Marcius Coriolanus quasi Numantiam aut Africam nomini indueret. ¹⁰ Extant et parta de Antio spolia, quae Maenius in suggestu fori capta hostium classe suffixit—si tamen illa classis, nam sex fuere rostratae. Sed hic numerus illis initiis navale bellum fuit. ¹¹ Pervicacissimi tamen Latinorum Aequi et Volsci fuere et cotidiani, ut sic dixerim, hostes. ¹² Sed hos praecipue

Titus Quinctius domuit, ille dictator ab aratro, qui obsessa et paene iam capta Manili consulis castra egregia victoria recuperavit.¹³ Medium erat tempus forte sementis, cum patricium virum innixum aratro suo lictor in ipso opereprehendit. Inde in aciem profectus, victos, ne quid a rustici operis imitatione cessaret, more pecudum sub iugum misit.¹⁴ sic expeditione finita rediit ad boves rursus triumphalis agricola—fidem numinum—qua velocitate.¹⁵ Intra quindecim dies coeptum peractumque bellum, prorsus ut festinasse dictator ad relictum opus videretur.

BELLUM CUM ETRUSCIS FALISCIS VEIENTIBUS FIDENATIBUS

12 ADSIDUI vero et anniversarii hostes ab Etruria fuere Veientes, adeo ut extraordinariam manum adversus eos promiserit privatumque gesserit bellum gens una Fabiorum. Satis superque nota clades.² Caesi apud Cremeram trecenti, patricius exercitus; itaque scelerato signata nomine quae proficiscentes in proelium porta dimisit.³ Sed ea clades ingentibus expiata victoriis, postquam per alios atque alios robustissima capta sunt oppida, vario quidem eventu.⁴ Falisci sponte se dediderunt, crematae suo igne Fidenae, direpti funditus deletique Veientes.⁵ Falisci cum obsiderentur, mira est visa fides imperatoris, nec inmerito, quod ludi magistrum, urbis proditorem, cum his quos adduxerat pueris vinctum sibi ultro remisisset. Eam namque vir sanctus et sapiens veram sciebat esse victoriam, quae salva fide et integra dignitate pareretur.⁷ Fidenae quia pares non erant ferro, ad terrorem movendum facibus armatae et discoloribus serpentium in modum vittis furiali more processerant; sed habitus ille feralis eversionis omen fuit.⁸ Veî quanta res fuerit, indicat decennis obsidio. Tum primum hiematum sub pellibus, taxata stipendio hiberna, adactus miles sua sponte iure iurando ne nisi capta urbe remearet.⁹ Spolia de Larte Tolumnio rege

ad Feretrium triumpho reportata. Denique non scalis nec inruptione, sed cuniculo et subterraneis dolis peractum urbis excidium. ¹⁰ Ea denique visa est praedae magnitudo, cuius decima Apollini Pythio mitteretur, universusque populus Romanus ad direptionem urbis vocaretur. ¹¹ Hoc tunc Veî fuere. Nunc fuisse quis meminit? Quae reliquiae? Quod vestigium? Laborat annalium fides, ut Veios fuisse credamus.

BELLUM GALLICUM

13 Hic sive invidia deum sive fato rapidissimus procurrentis imperii cursus parumper Gallorum Senonum incursione suppressitur. ² Quod tempus populo Romano nescio utrum clade funestius fuerit, ³ an virtutis experimentis speciosius. Ea certe fuit vis calamitatis, ut in experimentum inlatam putem divinitus, scire volentibus immortalibus dis, an Romana virtus imperium orbis mereretur. ⁴ Galli Senones, gens natura ferox, moribus incondita, ad hoc ipsa corporum mole, perinde armis ingentibus, adeo omni genere terribilis fuit, ut plane nata ad hominum interitum, urbium stragem videretur. ⁵ Hi quondam ab ultimis terrarum oris et cingente omnia Oceano ingenti agmine profecti, cum iam media vastassent, positos inter Alpes et Padum sedibus, ne his quidem contenti per Italiam ⁶ vagabantur; tum Clusium urbem obsidebant. Pro sociis ac foederatis Romanus intervenit; missi ex more legati. Sed quod ius apud barbaros? Ferocius agunt, et inde certamen. ⁷ Conversis igitur a Clusio Romamque venientibus ad Aliam flumen cum exercitu Fabius consul occurrit. Non temere foedior clades; itaque hunc diem fastis Roma damnavit. ⁸ Fuso exercitu iam moenibus urbis propinquabant. Erant nulla praesidia. Tum igitur sic, ut numquam alias, apparuit vera illa Romana virtus. ⁹ Iam primum maiores natu, amplissimis usi honoribus, in forum coeunt, ibi devovente pontifice dis se manibus consecrant, ¹⁰ statimque in suas quisque aedes regressi, sic ut in

trabeis erant et amplissimo cultu, in curulibus sellis sese reposuerunt, ut, cum venisset hostis, ¹¹ in sua quisque dignitate moreretur. Pontifices et flamines quidquid religiosissimi in templis erat partim in doleis defossa terra recondunt, partim inposita plaustris secum Veios auferunt. ¹² Virgines simul ex sacerdotio Vestae nudo pede fugientia sacra comitantur. Tamen excepisse fugientis unus ex plebe fertur Albinus, qui depositis uxore et liberis virgines in plaustrum recepit. Adeo tunc quoque in ultimis religio publica privatis adfectibus antecellebat. Iuventus vero, quam satis constat vix mille hominum fuisse, duce Manlio arcem Capitolini montis insedit, obtestata ipsum quasi praesentem Iovem, ut quem ad modum ipsi ad defendendum templum concurrissent, ita ille virtutem eorum numine suo tueretur. ¹³ ¹⁴ Aderant interim Galli apertamque urbem primo trepidi, ne quis subesset dolus, mox, ubi solitudinem vident, pari clamore et impetu invadunt. Patentis passim domos adeunt. Ibi sedentes in curulibus suis praetextatos senes velut deos geniosque venerati, mox eosdem, postquam esse homines liquebat, alioquin nihil respondere dignantes pari vaecordia mactant, facesque tectis iniciunt, et totam urbem igni ferro manibus exaequant. ¹⁵ Sex mensibus barbari—quis crederet?—circa montem unum pependerunt, nec diebus modo, sed noctibus quoque omnia experti; cum tamen Manlius nocte subeuntis clangore anseris excitatus a summa rupe deiecit, et ut spem hostibus demeret, quamquam in summa fame, tamen ad speciem fiduciae panes ab arce iaculatus est. ¹⁶ Et stato quodam die per medias hostium custodias Fabium pontificem ab arce dimisit, qui sollemne sacrum in Quirinali monte conficeret. Atque ille per media hostium tela incolumis religionis auxilio redivit propitiosque deos renuntiavit. ¹⁷ Novissime cum iam obsidio sua barbaros fatigasset, mille pondo auri recessum suum venditantes, idque ipsum per insolentiam, cum ad iniqua pondera addito adhuc gladio superbe vae victis increparent, subito adgressus

a tergo Camillus adeo cecidit, ut omnia incendiorum vestigia Gallici sanguinis inundatione deleret.¹⁸ Agere gratias dis in. mortalibus ipso tantae cladis nomine libet. Pastorum casas ignis ille, et flamma paupertatem Romuli abscondit. Incendium illud quid egit aliud, nisi ut destinata hominum ac deorum domicilio civitas non deleta nec obruta, sed expiata potius et lustrata videatur? Igitur post adsertam a Manlio, restitutam a Camillo urbem acrius etiam vehementiusque in finitimos resurrexit.¹⁹

BELLA GALLICA

13 Ac primum omnium illam ipsam Gallicam gentem non contentus moenibus expulisse, cum per Italiam naufragia sua latius traherent, sic persecutus est duce Camillo, ut hodie nulla Senonum vestigia supersint.²⁰ Semel apud Anienem trucidati, cum singulari certamine Manlius aureum torquem barbaro inter spolia detraxit, unde Torquati. Iterum Pomptino agro, cum in simili pugna Valerius, insidente galeae sacra alite adiutus, tulit spolia; et inde Corvini.²¹ Nec non tamen post aliquot annos omnis reliquias eorum in Etruria ad lacum Vadimonis Dolabella delevit, ne quis extaret ex ea gente, qui incensam a se Romanam urbem gloriaretur.

BELLUM LATINUM

14 Conversus a Gallis in Latinos Manlio Torquato Decio Mure consulibus, semper quidem aemulatione imperii infestos, tum vero contemptu urbis incensae, cum ius civitatis partem imperii et magistratuum poscerent, apud Capuam proeliis congregari audentes.² Quo tempore quis cessisse hostem mirabitur? Cum alter consulum filium suum, quia contra imperium pugnaverant, quamvis victorem occiderit ostenderitque plus esse in imperio quam in victoria;³ alter quasi monitu deorum capite velato primam ante aciem dis manibus

se devoverit, ut in confertissima se hostium tela iaculatus novum ad victoriam iter sanguinis sui limite aperiret.

BELLUM SABINUM

15 A Latinis adgressus est gentem Sabinorum, qui immemores factae sub Tito Tatius adfinitatis quodam contagio bellis se Latinis adiunxerant. ² Sed Curio Dentato consule omnem eum tractum, qua Nar, Anio, fontes Velini, Hadriano tenus mari igni ferroque vastavit. ³ Qua victoria tantum hominum, tantum agrorum redactum est in potestatem, ut in utro plus esset nec ipse posset aestimare qui vicerat.

BELLUM SAMNITICUM

16 Precibus deinde Campaniae motus non pro se, ² sed eo speciosius pro sociis Samnitas invadit. Erat foedus cum utrisque percutsum, sed hoc Campani sanctius et prius omnium suorum deditione fecerunt; sic ergo Romanus bellum Samniticum tamquam sibi gessit. ³ Omnium non modo Italiae, sed toto orbe terrarum pulcherrima Campaniae plaga est. Nihil mollius caelo: denique bis floribus vernal. Nihil uberius solo: ⁴ ideo Liberi Cererisque certamen dicitur. Nihil hospitalius mari: hic illi nobiles portus Caieta, Misenum, tepentes fontibus Baiae, ⁵ Lucrinus et Avernus, quaedam maris otia. Hic amicti vitibus montes Gaurus, Falernus, Massicus et pulcherrimus omnium Vesuvius, Aetnaei ignis imitator. ⁶ Urbes ad mare Formiae, Cumae, Puteoli, Neapolis, Herculaneum, Pompei, et ipsa caput urbium Capua, quondam inter tres maximas ⁷ numerata. Pro hac urbe, his regionibus populus Romanus Samnitas invadit, gentem, si opulentiam quaeras, aureis et argenteis armis et discolori veste usque ad ambitum ornata; si fallaciam, saltibus fere et montium fraude grassantem; si rabiem ac furorem, sacratis legibus humanisque hostiis in exitium urbis agitata; si pertinaciam, sexies rupto foedere

cladibusque ipsis animosiozem. ⁸ Hos tamen quinquaginta annis per Fabios ac Papirios patres eorumque liberos ita subegit ac domuit, ita ruinas ipsas urbium diruit, ut hodie Samnium in ipso Samnio requiratur nec facile appareat materia quattuor et viginti triumphorum. ⁹ Maxime tamen nota et inlustris apud Caudinas furculas ex hac gente clades Veturio Postumioque consulibus accepta est. ¹⁰ Cluso per insidias intra eum saltum exercitu, unde non posset evadere, stupens tanta occasione dux hostium Pontius Herennium patrem consuluit. Et ille, mitteret omnes vel occideret, ¹¹ sapienter ut senior suaserat: hic armis exutos mittere sub iugum maluit, ut nec amici forent beneficio et post flagitium hostes magis. Itaque et consules statim magnifice voluntaria deditione turpitudinem foederis dirimunt, et ultionem flagitans miles Papirio duce—horribile dictu—strictis ensibus per ipsam viam ante pugnam furit; et in congressu arsisse omnium oculos hostis auctor fuit. Nec prius finis caedibus datus, quam iugum et hostibus et duci capto reposuerunt.

BELLUM ETRUSCUM SAMNITICUM GALLICUM

17 HACTENUS populus Romanus cum singulis gentibus, mox acervatim; sic tamen quoque par omnibus fuit. Etruscorum duodecim populi, Vmbri in id tempus intacti, antiquissimus Italiae populus, Samnitiū reliqui in excidium Romani nominis repente coniurant. ² Erat terror ingens tot simul tantorumque populorum. Late per Etruriam infesta ³ quattuor agminum signa volitabant. Ciminius interim saltus in medio, ante invius plane quasi Caledonius vel Hercynius, adeo tum terrori erat, ut senatus consuli denuntiaret ne tantum periculi ingredi auderet. ⁴ Sed nihil horum terruit ducem, quin fratre praemisso exploraret accessus. Ille per noctem pastorali habitu speculatus omnia refert tutum iter. ⁵ Sic Fabius Maximus periculosissimum bellum sine periculo explicuit. Nam subito inconditos atque palantis adgressus est captisque superioribus iugis

in subiectos suo iure detonuit. ⁶ Ea namque species fuit illius belli, quasi in terrigenas e caelo ac nubibus tela iacerentur. ⁷ Nec incruenta tamen illa victoria. Nam oppressus in sinu vallis alter consulum Decius more patrio devotum dis manibus optulit caput, sollemnemque familiae suae consecrationem in victoriae pretium peregit.

BELLUM TARENTINUM

18 Sequitur bellum Tarentinum, unum quidem titulo et nomine, set victoria multiplex. Hoc enim Campanos, Apulos atque Lucanos et caput belli Tarentinos, id est totam Italiam, et cum iis omnibus Pyrrhum, clarissimum Graeciae regem, una veluti ruina pariter involvit, ut eodem tempore et Italiam consummaret et transmarinos triumphos auspicaretur. ² Tarentus, Lacedaemoniorum opus, Calabriae quondam et Apuliae totiusque Lucaniae caput, cum magnitudine et muris portuque nobilis, ³ tum mirabilis situ. Quippe in ipsis Hadriani maris faucibus posita in omnis terras, Histriam, Illyricum, Epiron, Achaïam, Africam, Siciliam vela dimittit. Inminet portui ad prospectum maris positum theatrum, quod quidem causa miserae civitati fuit omnium calamitatum. ⁴ Ludos forte celebrabat, cum adremigantes litori Romanas classes vident, atque hostem rati emicant, sine discrimine insultant. ⁵ Qui enim aut unde Romani? Nec satis. Aderat sine mora querellam ferens legatio. Hanc quoque foede per obscenam turpemque dictu contumeliam violant; ⁶ et hinc bellum. Sed apparatus horribilis, cum tot simul populi pro Tarentinis consurgerent omnibusque vehementior Pyrrhus, qui semigraecam ex Lacedaemoniis conditoribus civitatem vindicaturus cum totis viribus Epiri, Thessaliae, Macedoniae incognitisque in id tempus elephantis mari terra, viris equis armis, addito insuper ferarum terrore veniebat. ⁷ Apud Heracleam Campaniae fluviumque Lirim Laevino consule prima pugna, quae tam atrox fuit ut Ferentanae turmae praefectus

Obsidius, in- vectus in regem, turbaverit coegeritque proiectis insignibus proelio excedere. ⁸ Actum erat, nisi elephantis, converso in spectaculum bello, procucurrissent, quorum cum magnitudine tum deformitate et novo odore simul ac stridore consternati equi, cum incognitas sibi beluas amplius quam erant suspicarentur, fugam stragemque late dederunt. ⁹ In Apulia deinde apud Asculum melius dimicatum est Curio Fabricioque consulibus. Iam quippe terror beluarum exoleverat, et Gaius Numicius quartae legionis hastatus unius proboscide abscisa mori posse beluas ostenderat. ¹⁰ Itaque in ipsas pila congesta sunt, et in turres vibratae faces tota hostium agmina ardentibus ruinis operuerunt, nec alias cladi finis fuit quam nox dirimeret, postremusque fugientium rex ipse a satellitibus umero saucius in armis suis referretur. ¹¹ Lucaniae suprema pugna fuit Arusinis quos vocant campis, ducibus isdem quibus superius; sed tum tota victoria. Exitum, quem datura virtus fuit, casus dedit. ¹² Nam provectis in primam aciem rursus elephantis, unum ex eis pullum adacti in caput teli gravis ictus avertit; qui cum per stragem suorum recurrens stridore quereretur, mater agnovit et quasi vindicaret exiluit, tum omnia circa quasi hostilia gravi mole permiscuit. ¹³ Ac sic eadem ferae, quae primam victoriam abstulerunt, secundam parem fecerunt, tertiam sine controversia tradiderunt. ¹⁴ Nec vero tantum armis et in campo, sed consiliis quoque et domi cum rege Pyrrho dimicatum est. Quippe post primam victoriam intellecta vir callidus virtute Romana statim desperavit armis seque ad dolos contulit. ¹⁵ Nam interemptos cremavit, captivosque indulgenter habuit et sine pretio restituit, missisque legatis in urbem omni modo adnissus est ut facto foedere in amicitiam reciperetur. ¹⁶ Sed et bello et pace et foris et domi omnem in partem Romana virtus tum se adprobavit, nec alia magis quam Tarentina victoria ostendit populi Romani fortitudinem, senatus sapientiam, ¹⁷ ducum magnanimitatem. Quinam illi fuerunt viri quos ab elephantis

primo proelio obtritos accepimus? Omnium vulnera in pectore, quidam hostibus suis morte sua conmortui, omnium in manibus ensis, et relictæ in voltibus minae, et in ipsa morte ira vivebat. ¹⁸ Quod adeo Pyrrhus miratus est ut diceret o quam facile erat orbis imperium occupare, aut mihi Romanis militibus datis, aut me rege Romanis! Quæ autem eorum in reparando ¹⁹ exercitu festinatio? Cum Pyrrhus video me inquit plane procreatum Herculis semine, cui quasi ab angue Lernaëo tot caesa hostium capita quasi de sanguine suo renascuntur. Qui autem ille senatus fuit, ²⁰ cum perorante Appio Caeco pulsus cum muneribus suis ab urbe legati interrogant! regi suo, quid de hostium sede sentirent, urbem templum sibi visam, senatum regum esse concessum confiterentur? ²¹ Qui porro ipsi duces? Vel in castris, cum medicum venale regis caput offerentem Curius remisit, Fabricius oblatam sibi a rege imperii partem repudiavit; ²² vel in pace, cum Curius fictilia sua Samnitico praeferret auro, Fabricius decem pondo argenti circa Rufinum consularem virum quasi luxuriam censoria gravitate damnaret. ²³ Quis ergo miretur his moribus ea virtute militum victorem populum Romanum fuisse, unoque bello Tarentino intra quadriennium maximam partem Italiae, fortissimas gentes, opulentissimas urbes uberrimasque regiones subegisse? Aut quid adeo fidem superet, ²⁴ quam si principia belli cum exitu conferantur? Victor primo proelio Pyrrhus, tota tremante Campania Lirim Fregellasque populatus, prope captam urbem a Praenestina arce prospexit et a vicensimo lapide oculos trepidæ civitatis fumo ac pulvere inplevit. ²⁵ Eodem postea bis exuto castris, bis saucio et in Graeciam suam trans mare ac terras fugato, pax et quies et tanta de opulentissimis tot gentibus spolia, ut victoriam suam Roma non caperet. ²⁶ Nec enim temere ullus pulchrior in urbem aut speciosior triumphus intravit. ²⁷ Ante hunc diem nihil præter pecora Vulscorum, greges Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta Samnitium arma vidisses: tum si captivos aspiceres,

Molossi, Thessali, Macedones, Brittius, Apulus atque Lucanus; si pompam, aurum, purpura, signa, tabulae Tarentinaeque deliciae.²⁸ Sed nihil libentius populus Romanus aspexit quam illas, quas ita timuerat, cum turribus suis beluas, quae non sine sensu captivitatis summissis cervicibus victores equos sequebantur.

BELLUM PICENS 1

19 OMNIS mox Italia pacem habuit—quid enim post Tarentum auderent?—nisi quod ultro persequi socios hostium placuit.² domiti ergo Picentes et caput gentis Asculum Sempronio duce, qui tremante inter proelium campo Tellurem deam promissa aede placavit.

BELLUM SALLENTINUM

20 SALLENTINI Picentibus additi caputque regionis Brundisium inclito portu M. Atilio duce. In hoc certamine victoriae pretium templum sibi pastoria Pales ultro poposcit.

BELLUM VOLSINIENSE

21 Postremi Italicorum in fidem venere Volsinn, opulentissimi Etruscorum, inplorantes opem adversus servos quondam suos, qui libertatem a dominis datam in ipsos erexerant translataque in se re publica dominabantur. Sed hi quoque duce Fabio Gurgite poenas dederunt.

DE SEDITIONIBUS

22 Haec est secunda aetas populi Romani et quasi adulescentia, qua maxime viruit et quodam flore virtutis exarsit ac ferbuit. Itaque inerat quaedam adhuc ex pastoribus feritas, quiddam adhuc spirabat indomitum.² Inde est, quod exercitus Postumium imperatorem,

infitiantem quas promiserat praedas, facta in castris seditione lapidavit; quod sub Appio Claudio noluit vincere hostem, cum posset; quod duce Volerone detrectantibus plerisque militiam, ³ fracti consulis fascies. Inde clarissimos principes, quod adversaretur voluntati suae, exultatione multavit, ut Coriolanum colere agros iubentem— nec minus ille ferociter iniuriam armis vindicasset, nisi quod iam inferentem signa filium mater Veturia lacrimis suis exarmavit;—ut ipsum Camillum, quod inique inter plebem et exercitum divisisse Veientem praedam videretur. ⁴ Sed hic melior Veis in capta urbe consenuit et mox supplices de hoste Gallo vindicavit. ⁵ Cum senatu quoque vehementius aequo bonoque certatum est, adeo ut relictis sedibus solitudinem et interitum patriae suae minaretur.

23 Prima discordia ob inpotentiam feneratorum. Quibus in terga quoque serviliter saevientibus, in sacrum montem plebs armata secessit aegreque, nec nisi tribunos impetrasset, Meneni Agrippae, facundi et sapientis viri, auctoritate revocata est. ² Extat orationis antiquae satis efficax ad concordiam fabula, qua dissedissee quondam humanos dixit artus, quod omnibus opere fungentibus solus venter immunis ageret; deinde moribundos ea seiunctione redisse in gratiam, quando sensissent quod eius opera redactis in sanguinem cibis inrigarentur.

24 Secundam in urbe media decemviratus libido conflavit. Allatas a Graecia leges decem principes lecti iubente populo conscripserant, ordinataque erat in duodecim tabulis tota iustitia, cum tamen traditos fascies regio quodam furore retinebant. ² Ante ceteros Appius eo insolentiae elatus est, ut ingenuam virginem stupro destinaret, oblitus et Lucretiae et regum et iuris quod ipse conposuerat. ³ Itaque cum oppressam iudicio filiam trahi in servitutem videret Virginius pater, nihil cunctatus in medio foro manu sua interfecit, admotisque

signis commilitonum totam eam dominationem obsessam armis in carcerem et catenas ab Aventino monte detraxit.

25 Tertiā seditiōnem excitavit matrimoniorum dignitas, ut plebei cum patriciis iungerentur; qui tumultus in monte Ianiculo duce Canuleio tribuno plebis exarsit. **26.** Quartam honorum cupido, ut plebei quoque magistratus crearentur. ² Fabius Ambustus duarum pater alteram Sulpicio patricii ³ sanguinis dederat, alteram plebeius Stolo sibi iunxit. Qua quodam tempore, quod lictoriae virgae sonum ignotum penatibus suis expaverat, a sorore satis insolenter inrisa, iniuriam non tulit. ⁴ Itaque nactus tribunatum honorum et magistratuum consortium quamvis invito senatui extorsit. ⁵ Verum in ipsis seditiōnibus principem populum non inmerito suspexeris. Si quidem nunc libertatem, nunc pudicitiam, tum natalium dignitatem, tum honorum decora et insignia vindicavit, interque haec omnia nullius acrior custos quam libertatis fuit, ⁶ nullaque in pretium eius potuit largitione corrumpi, cum ut in magno et in dies maiore populo interim perniciosi cives existerent. ⁷ Spurium largitione, Cassium agraria lege suspectum regiae dominationis praesenti morte multavit. Ac de Spurio quidem supplicium pater ipsius sumpsit, hunc Quinctii dictatoris imperio in medio foro magister equitum Servilius Ahala confodit. ⁸ Manlium vero Capitolii vindicem, quia plerosque debitorum liberaverat altius et incivilius se efferentem, ab illa ipsa quam defenderat arce deiecit. ⁹ Talis domi ac foris, talis pace belloque populus Romanus fretum illud adolescentiae, id est secundam imperii aetatem habuit, in qua totam inter Alpes fretumque Italiam armis subegit.

BELLUM PUNICUM PRIMUM

1 Domita subactaque Italia populus Romanus prope quingentissimum annum agens, cum bona fide adolevisset, si quod

est robur, si qua iuventus, tum ille vere robustus et iuvenis par orbi terrarum esse coepit. ² Ita—mirum et incredibile dictu—qui prope quingentis annis domi luctatus est—adeo difficile fuerat dare Italiae caput—his ducentis annis qui secuntur Africam, Europam, Asiam, totum denique orbem terrarum bellis victoresque peragravit.

2 Igitur victor Italiae populus Romanus cum ad fretum usque venisset, more ignis, qui obvias populatus incendio silvas interveniente flumine ab- ² rumpitur, paulisper substitit. Mox cum videret opulentissimam in proximo praedam quodam modo Italiae suae abscissam et quasi revolsam, adeo cupiditate eius exarsit, ut, quatenus nec mole iungi nec pontibus posset, armis belloque iungenda et ad continentem suam revocanda bello videretur. ³ Sed ecce, ultro ipsis viam pendentibus fatis, nec occasio defuit, cum de Poenorum inpotentia foederata Siciliae civitas Messana quereretur. Adfectabat autem ut Romanus ita Poenus Siciliam, et eodem tempore paribus uterque votis ac viribus imperium orbis agitabat. ⁴ Igitur specie quidem socios iuvandi, re autem sollicitante praeda, quamquam territaret novitas rei, tamen—tanta in virtute fiducia est—ille rudis, ille pastorius populus vereque terrester ostendit nihil interesse virtutis, equis an navibus, terra an mari dimicaretur. ⁵ Appio Claudio consule primum fretum ingressus est fabulosis infame monstris aestuque violentum; sed adeo non est exterritus, ut illam ipsam ruentis aestus violentiam pro munere amplecteretur, statimque ac sine mora Hieronem Syracusanum tanta celeritate devicit, ut ille ipse prius se victum quam hostem videret fateretur. ⁶ ⁷ Duillio Cornelioque consulibus etiam mari congredi ausus est. Tum quidem ipsa velocitas classis comparatae victoriae auspiciu fuit. Intra enim sexagesimum diem quam caesa silva fuerat centum sexaginta navium classis in anchoris stetit, ut non arte factae, sed quodam munere deorum conversae in naves atque mutatae arbores viderentur. ⁸ Proelii vero forma mirabilis, cum illas celeris

volucrisque hostium navis hae graves tardaeque comprehenderent. Longe illis nauticae artes, detorquere remos et ludificari fuga rostra.⁹ Iniectae enim ferreae manus machinaeque validae, ante certamen multum ab hoste derisae, coactique hostes quasi in solido decernere. Victor ergo apud Liparas mersa aut fugata hostium classe primum illum maritimum egit triumphum.¹⁰ Cuius quod gaudium fuit, cum Duillius imperator, non contentus unius diei triumpho, per vitam omnem, ubi a cena rediret, praelucere funalia et praecinere sibi tibias iussit, quasi cotidie triumpharet.¹¹ Prae tanta huius victoria leve damnum fuit alter consulum interceptus Asina Cornelius, qui simulato colloquio evocatus atque ita oppressus, fuit perfidiae Punicae documentum.¹² Calatino dictatore fere omnia praesidia Poenorum Agrigento, Drepanis, Panhormo, Eryce Lilybaeoque detraxit.¹³ Trepidatum est semel circa Camerinensium saltum, sed eximia virtute Calpurni Flammae tribuni militum evasimus. Qui lecta trecentorum manu insessum ab hostibus tumulum occupavit atque moratus hostes est, dum exercitus omnis evaderet.¹⁴ Ac sic pulcherrimo exitu Thermopylarum et Leonidae famam adaequavit, hoc inlustrior noster, quod expeditioni tantae superfuit, licet nihil inscripserit sanguine.¹⁵ Lucio Cornelio Scipione consule, cum iam Sicilia suburbana esset populi Romani provincia, serpente latius bello Sardiniam adnexamque Corsicam transiit.¹⁶ Olbiae hic, ibi Aleriae urbis excidio incolas terruit, adeoque omni terra et mari Poenos purgavit, ut iam victoriae nihil nisi Africa ipsa restaret.¹⁷ Marco Atilio Regulo duce iam in Africam navigabat bellum. Nec defuerant qui ipso Punici maris nomine ac terrore deficerent, insuper augente Nautio tribuno metum, in quem, nisi paruisset, securi destricta imperator metu mortis navigandi fecit audaciam.¹⁸ Mox deinde ventis remisque properatum est, tantusque terror hostici adventus Poenis fuit, ut apertis paene portis Carthago caperetur.¹⁹ Prooemium belli fuit civitas Clipea; prima enim a Punico litore quasi arx et

specula procurrit. Et haec et trecenta amplius castella vastata sunt.²⁰ Nec cum hominibus, sed cum monstribus quoque dimicatum est, cum quasi in vindictam Africae nata mirae magnitudinis serpens posita apud Bagradam castra vexaverit.²¹ Sed omnium victor Regulus cum terrorem nominis sui late circumtulisset cumque magnam vim iuventutis ducesque ipsos aut cecidisset aut haberet in vinculis, classemque ingenti praeda onustam et triumpho gravem in urbem praemisisset, iam ipsam, caput belli, Carthaginem urgebat obsidio ipsisque portis inhaerebat.²² Hic paululum circumacta fortuna est, tantum ut plura essent Romanae virtutis insignia, cuius fere magnitudo calamitatibus adprobatur.²³ Nam conversis ad externa auxilia hostibus, cum Xanthippum illis ducem Lacedaemon misisset, a viro militiae peritissimo vincimur—foeda clades Romanisque usu incognita—vividus in manus hostium venit fortissimus imperator. Sed ille quidem par tantae calamitati fuit; nam nec Punico carcere infractus est nec legatione suscepta.²⁴ Quippe diversa quam hostis mandaverat censuit, ne pax fieret, ne commutatio captivorum reciperetur.²⁵ Sed nec illo voluntario ad hostis suos reditu nec ultimo sive carceris seu crucis supplicio deformata maiestas; immo his omnibus admirabilior quid aliud quam victor de victoribus atque etiam, quia Carthago non cesserat, de fortuna triumphavit? Populus autem Romanus multo acrior intentiorque pro ultione Reguli quam pro victoria fuit.²⁶ ²⁷ Metello igitur consule spirantibus altius Poenis et reverso in Siciliam bello, apud Panhormum sic hostes cecidit, ut nec amplius eam insulam adgredi cogitarent.²⁸ Argumentum ingentis victoriae centum circiter elephantorum captivitas, sic quoque magna praeda, si gregem illum non bello, sed venatione cepisset.²⁹ Appio Claudio consule non ab hostibus, sed a dis ipsis superatus est, quorum auspicia contempserat, ibi statim classe demersa, ubi ille praecipitari pullos iusserat, quod pugnare ab iis vetaretur.³⁰ Marco Fabio Buteone consule hostium classem iam in Africo mari apud

Aegimurum in Italiam ultro navigantem cecidit. ³¹ Quantus, o, tum triumphus tempestate intercidit, cum opulenta praeda classis adversis acta ventis naufragio suo Africam et Syrtis et omnium interiacentium insularum litora implevit! Magna clades, sed non sine aliqua principis populi dignitate, interceptam tempestate victoriam et triumphum perisse naufragio. ³² Et tamen cum Punicae praedae omnibus promontoriis insulisque fluitarent, populus Romanus et sic triumphavit. ³³ Lutatio Catulo consule tandem bello finis inpositus apud insulas, quibus nomen Aegatae, nec maior alias in mari pugna. ³⁴ Aderat quippe commeatibus, exercitu, propugnaculis, armis gravis classis et in ea quasi tota Carthago; quod ipsum exitio fuit. ³⁵ Romana classis prompta, levis, expedita et quodam genere castrensis ad similitudinem pugnae equestris sic remis quasi habenis agebatur, et in hos vel illos ictus mobilia rostra speciem viventium praeferebant. ³⁶ Itaque momento temporis laceratae hostium rates totum inter Siciliam Sardiniamque pelagus naufragio suo operuerunt. ³⁷ Tanta denique fuit illa victoria, ut de excindendis hostium moenibus non quaereretur. Supervacuum visum est in arcem murosque saevire, cum iam in mari esset deleta Carthago.

BELLUM LIGURICUM

3 Peracto Punico bello secuta est brevis sane quasi ad recuperandum spiritum requies, argumentumque pacis et bona fide cessandum armorum tum primum post Numam clausa porta Iani fuit; deinceps statim ac sine mora patuit. ² Quippe iam Ligures, iam Insubres Galli, nec non et Illyrici lacescebant, sitae sub Alpibus, id est sub ipsis Italiae faucibus gentes, deo quodam incitante adsidue, ne rubiginem ac situm scilicet arma sentirent. ³ Denique utrique cotidiani et quasi domestici hostes tirocinia militum inbuebant, nec aliter utraque gente quam quasi cote quadam populus Romanus ferrum suae virtutis acuebat. ⁴ Liguras, imis Alpium iugis adhaerentis inter Varum

et Magram flumen implicitosque dumis silvestribus, maior aliquanto labor erat invenire quam vincere. Tuti locis et fuga, durum atque velox genus, ex occasione latrocinia magis quam bella faciebant. ⁵ Itaque cum diu multumque eluderent Saluvii, Deciates, Oxubii, Euburiates, Ingauni, tandem Fulvius latebras eorum igni saepsit, Baebius in plana deduxit, Postumius ita exarmavit, ut vix reliquerit ferrum quo terra coleretur.

BELLUM GALLICUM

4 GALLIS Insubribus, et his accolis Alpium, animi ferarum, corpora plus quam humana erant, sed— experimento deprehensum est, quippe sicut primus impetus eis maior quam virorum est, ita sequens minor quam feminarum—Alpina corpora umente caelo educata habent quiddam simile nivibus suis: ² quum mox caluere pugna, statim in sudorem eunt et levi motu quasi sole laxantur. ³ Hi saepe et alias et Brittomaro duce non prius posituros se baltea quam Capitolium ascendissent iuraverant. Factum est; victos enim Aemilius in Capitolio discinxit. ⁴ Mox Ariovisto duce vovere de nostrorum militum praeda Marti suo torquem. Intercepit Iuppiter votum; nam de torquibus eorum aureum tropaeum Iovi Flaminius erexit. ⁵ Viridomaro rege Romana arma Volcano promiserant. Aliorsum vota ceciderunt; occiso enim rege Marcellus tertia post Romulum patrem Feretrio Iovi opima suspendit.

BELLUM ILLYRICUM

5 ILLYRII seu Liburni sub extremis Alpium radicibus agunt inter Arsiam Titiumque flumen, longissime per totum Hadriani maris litus effusi. ² Hi regnante Teutana muliere populationibus non contenti licentiae scelus addiderunt. ³ Legatos quippe nostros, ob ea quae deliquerant iure agentes, ne gladio quidem, sed ut victimas securi

percutiunt, praefectos navium igne comburunt; idque, quo indignius foret, mulier imperavit. ⁴ Itaque Gnaeo Fulvio Centimalo duce late domantur. Strictae secures in principum colla legatorum manibus litavere.

BELLUM PUNICUM SECUNDUM.

6 Post primum Punicum bellum vix quadriennii requies: ecce alterum bellum, minus quidem spatio —nec enim amplius decem et octo annos habet—, sed adeo cladium atrocitate terribilius, ut si quis conferat damna utriusque populi, similior victo sit ² populus ille qui vicit. Urebat nobilem populum mare ablatum, raptae insulae, dare tributa, quae iubere consueverat. Hinc ultionem puer Annibal ad aram patri iuraverat, nec morabatur. ³ Igitur in causam belli Saguntos electa est, vetus Hispaniae civitas et opulenta fideique erga Romanos magnum quidem sed triste monimentum, quam in libertatem communi foedere exceptam Annibal, causas novorum motuum quaerens, et suis et ipsorum manibus evertit, ut Italiam sibi rupto foedere aperiret. ⁴ ⁵ Summa foederum Romanis religio est; itaque ad auditum sociae civitatis obsidium, memores icti cum Poenis quoque foederis, non statim ad arma pro-currunt, dum prius more legitimo queri malunt. ⁶ Saguntini interim iam novem mensibus fessi fame machinis ferro, versa denique in rabiem fide inmanem in foro excitant rogum, tum desuper se suosque cum omnibus opibus suis ferro et igne corrumpunt. ⁷ Huius tantae cladis auctor Annibal poscitur. Tergiversantibus Poenis dux legationis quae inquit mora est? [Fabius] in hoc ego sinu bellum pacemque porto; utrum digitis? Succlamantibus bellum, bellum igitur inquit accipite. Et excusso in media curia togae gremio non sine horrore, quasi plane sinu bellum ferret, effudit. ⁸ Similis exitus belli initiis fuit. Nam quasi has inferias sibi Saguntinorum ultimae dirae in illo publico parricidio incendioque mandassent, ita manibus eorum vastatione Italiae,

captivitate Africae, ducum et regum qui id gessere bellum exitio parentatum est.⁹ Igitur ubi semel se in Hispania movit illa gravis et luctuosa Punici belli vis atque tempestas destinatumque Romanis iam diu fulmen Saguntino igne conflavit, statim quodam impetu rapta medias perfregit Alpes et in Italiam ab illis fabulosae altitudinis nivibus velut caelo missa descendit.¹⁰ Ac primi quidem impetus turbo inter Padum atque Ticinum valido statim fragore detonuit. Tum Scipione duce fusus exercitus; saucius etiam ipse venisset in hostium manus imperator, nisi protectum patrem praetextatus admodum filius ab ipsa morte rapuisset.¹¹ Hic erit Scipio, qui in exitium Africae crescit, nomen ex malis eius habiturus.¹² Ticino Trebia succedit. Hic secunda Punici belli procella desaevit Sempronio consule. Tum callidissimi hostes, frigidum et nivalem nacti diem, cum se ignibus prius oleoque fovissent—horribile dictu— homines a meridie et sole venientes, nostra nos hieme vicerunt.¹³ Thrasymennus lacus, tertium fulmen Annibalis, imperatore Flaminio. Ars nova Punicae fraudis; quippe nebula lacus palustribusque virgultis tectus equitatus terga subito pugnantium invasit.¹⁴ Nec de dis possumus queri. Inminentem temerario duci cladem praedixerant insidentia signis examina et aquilae prodire nolentes et commissam aciem secutus ingens terrae tremor; nisi illum horrorem soli equitum virorumque discursus et mota vehementius arma fecerunt.¹⁵ Quartum id et paene ultimum volnus imperii Cannae, ignobilis Apuliae victis; sed magnitudine cladis emersit et sexaginta milium caede parta nobilitas. Ibi in excidium infelicis exercitus dux, terra, caelum, dies, tota rerum natura consensit.¹⁶ Si quidem non contentus simulatis transfugis Annibal, qui mox terga pugnantium ceciderunt, insuper callidus imperator in patentibus campis observato loci ingenio, quod et sol ibi acerrimus et plurimus pulvis et curus ab oriente semper quasi ex constituto, ita instruxit aciem, ut, Romanis adversus haec omnia obversis, secundum caelum tenens

vento pulvere et sole pugnaret. ¹⁷ Itaque duo maximi exercitus caesi ad hostium satietatem, donec Annibal diceret militi suo parce ferro. Ducum fugit alter, alter occisus est; dubium, uter maiore animo: Paulum puduit, Varro non desperavit. ¹⁸ Documenta cladis cruentus aliquandiu Aufidus, pons de cadaveribus iussu ducis factus in torrente Vergello, modii duo anulorum Carthaginem missi dignitasque equestris taxata mensura. ¹⁹ Dubium deinde non erit quin ultimum illum diem habitura fuerit Roma quintumque intra diem epulari Annibal in Capitolio potuerit, si, quod Poenum illum dixisse Maharbalem Bomilcaris ferunt, Annibal quem ad modum sciret vincere, sic uti victoria scisset. ²⁰ Sed tum quidem illum, ut dici volgo solet, aut fatum urbis imperaturae aut ipsius mens mala et aversi a Carthagine di in diversum abstulerunt. ²¹ Cum victoria posset uti, frui maluit, relictaque Roma Campaniam Tarentumque perrexit; ubi mox et ipsius et exercitus ardor elanguit, adeo ut vere dictum sit Capuam Annibali Cannas fuisse. ²² Si quidem invictum Alpibus indomitumque armis Campani—quis crederet?—soles et tepentes fontibus Baiae subegerunt. ²³ Permissum est interim respirare Romanis et quasi ab inferis emergere. Arma non erant: detracta sunt templis. Deerat iuventus: in sacramentum liberata servitia. ²⁴ Egebat aerarium: opes suas senatus in medium libens protulit, nec praeter quod in bullis singulisque anulis erat quicquam sibi auri reliquerunt. Eques secutus exemplum imitataeque equitem tribus. ²⁵ Denique vix suffecere tabulae, vix scribarum manus Laevino Marcelloque consulibus, ²⁶ cum privatorum opes in publicum referrentur. Quid autem? In eligendis magistratibus quae centuriarum sapientia, cum iuniores a senioribus consilium de creandis consulibus petiverant. Quippe adversus hostem totiens victorem, tam callidum, non virtute tantum, sed suis etiam pugnare consiliis. oportebat. ²⁷ Prima redeuntis et, ut ita dixerim, revivescentis imperii spes Fabius fuit, qui novam de Annibale victoriam commentus est, non pugnare. Hinc illi

cognomen novum et rei publicae salutare Cunctator; hinc illud ex populo, ut imperii scutum vocaretur.²⁸ Itaque per Samnium totum, per Falernos Gauranosque saltus sic maceravit Annibalem, ut, quia frangi virtute non poterat, mora comminueretur.²⁹ Inde Claudio Marcello duce etiam congredi ausus est: comminus venit et perculit in Campania sua et ab obsidione Nolae urbis exclusit.³⁰ Ausus et Sempronio Graccho duce per Lucaniam sequi et premere terga cedentis, quamvis tum—o pudor!—servili pugnaret exercitu; nam hucusque tot mala compulerant. Sed libertate donati fecerunt de servis se virtute Romanos.³¹ O horribilem in tot adversis fiduciam! O singularem animum ac spiritum populi Romani! Tam artis afflictisque rebus, ut de Italia sua dubitare debuisset, ausus tamen est in diversa respicere,³² cumque hostis in iugulo per Campaniam Apuliam—que volitaret mediaque de Italia Africam faceret, eodem tempore et hunc sustinebat et in Siciliam, Sardiniam, Hispaniam divisa per terrarum orbem arma mittebat.³³ Sicilia mandata Marcello. Nec diu restitit; tota enim insula in una urbe superata est. Grande illud et ante id tempus invictum caput, Syracusae, quamvis Archimedis ingenio defenderentur, aliquando cesserunt.³⁴ Longe illi triplex murus totidemque arces, portus ille marmoreus et fons celebratus Arethusae; nisi quod hactenus profuere, ut pulchritudini victae urbis parceretur.³⁵ Sardiniam Gracchus arripuit. Sed nihil illi gentium feritas Insanorumque—nam sic vocantur— inmanitas montium profuere. Saevitum in urbes urbemque urbium Caralim, ut gens contumax vilisque mortis saltem desiderio patrii soli domaretur.³⁶ In Hispaniam missi Gnaeus et Publius Scipiones paene totam Poenis eripuerant, sed insidiis Punicae fraudis oppressi rursum amiserant, magnis quidem illi proeliis cum Punicas opes cecidissent. Sed Punicae insidiae alterum ferro castra metantem, alterum, cum vix evasisset in turrem, cinctum facibus oppresserant.³⁷ Igitur in ultionem patris ac patrui missus cum exercitu Scipio, cui

iam grande de Africa nomen fata decreverant, ³⁸ bellatricem illam, viris armisque nobilem Hispaniam, illam seminarium hostilis exercitus, pusilli illam iam Annibalis eruditricem—incredibile dictu—totam a Pyrenaeis montibus in Herculis columnas et Oceanum recuperavit, ³⁹ nescias citius an felicius. Quam velociter, quattuor anni fatentur; quam facile, vel una civitas probat. Eodem quippe quo obsessa est die capta est, omenque Africanae victoriae fuit, quod tam facile victa est Hispaniae Carthago. ⁴⁰ Certum est tamen ad profligandam provinciam maxime profecisse singularem ducis sanctitatem, quippe qui captivos pueros puellasque praecipuae pulchritudinis barbaris restitueret, ne in conspectum suum quidem passus adduci, ne quid de virginitatis integritate delibasse saltem oculis videretur. ⁴¹ Haec in diversa terrarum populus Romanus, nec ideo tamen visceribus Italiae inhaerentem summovere poterat Annibalem. Pleraque ad hostem defecerant, et dux acerrimus contra Romanos Italicis quoque viribus utebatur. ⁴² Iam tamen eum plerisque oppidis et regionibus excusseramus, iam Tarentum ad nos redierat, iam et Capua, sedes domus et patria altera Annibalis, tenebatur, cuius amissio tantum Poeno duci dolorem dedit, ut inde totis viribus Romam converteretur. ⁴³ O populum dignum orbis imperio dignumque omnium favore et admiratione hominum ac deorum! Compulsus ad ultimos metus ab incepto non destitit, et de sua urbe sollicitus Capuam tamen non omisit; sed parte exercitus sub Appio consule relictis, parte Flaccum in urbem secuta, absens simul praesensque pugnabat. ⁴⁴ Quid ergo miramur moventi castra a tertio lapide Annibali iterum ipsos deos—deos inquam, nec fateri pudebit—restitisse? Tanta enim ad singulos illius motus vis imbrium effusa est, ⁴⁵ tanta ventorum violentia coorta est, ut divinitus hostem summo-
vereri non a caelo, sed ab urbis ipsius moenibus et Capi- ⁴⁶ tolio videretur. Fugit et cessit et in ultimum se Italiae recepit sinum, cum urbem tantum non adoratam reliquisset. ⁴⁷ Parva res dictu sed ad

magnanimitatem populi Romani probandam satis efficax, quod illis ipsis quibus obsidebatur diebus ager, quem Annibal castris insederat, venalis Romae fuit hastaeque subiectus invenit emptorem. ⁴⁸ Voluit Annibal contra imitari fiduciam subiecitque argentarias urbis tabernas; nec sector inventus est, ut scias etiam praesagia fatis adfuisse. ⁴⁹ Nihil actum erat tanta virtute, tanto favore etiam deorum, si quidem ab Hispania Hasdrubal frater Annibalis cum exercitu novo, novis viribus, nova belli mole veniebat. ⁵⁰ Actum erat procul dubio, si vir ille se cum fratre iunxisset. Sed hunc quoque iam tum quom ab Alpe descenderat, apud Me-aurum castra metantem Claudius Nero cum Livio Salinatore debellat. ⁵¹ Nero in ultimum Italiae angulum summoverat Annibalem, Livius in diversissimam partem, id est in ipsas nascentis Italiae fauces signa converterat. ⁵² Tanto, id est omni, qua longissima est Italia, solo interiacente, quo consilio, qua celeritate consules castra coniunxerint, inopinatumque hostem conlatis signis oppresserint, neque id fieri Annibal senserit, difficile dictu est. ⁵³ Certe Annibal re cognita cum proiecit fratris caput ad sua castra vidisset, agnosco inquit infelicitatem Carthaginis. Haec fuit illius viri non sine praesagio quodam fati imminentis prima confessio. ⁵⁴ Iam certum erat Annibalem etiam ipsius confessione posse vinci; sed tot rerum prosperarum fiducia plenus populus Romanus magni aestimabat asperrimum hostem in sua Africa debellare. ⁵⁵ Duce igitur Scipione in ipsam Africam tota mole conversus imitari coepit Annibalem et Italiae suae clades in Africa vindicare. ⁵⁶ Quas ille, dii boni, Hasdrubalis copias fudit, quos Syphacis Numidici regis equitatus! Quae quantaque utriusque castra facibus inlatis una nocte delevit! Denique iam non a tertio lapide, sed ipsas Carthaginis portas obsidione quatiebat. ⁵⁷ Sic factum ut inhaerentem atque incubantem Italiae extorqueret Annibalem. ⁵⁸ Non fuit maior sub imperio Romano dies quam ille, cum duo omnium et antea et postea ducum maximi duces, ille Italiae, hic

Hispaniae victor, conlatis comminus signis direxere aciem. Sed et conloquium fuit inter ipsos de legibus pacis, et steterunt diu mutua admiratione defixi. ⁵⁹ Ubi de pace non convenit, signa cecinere. ⁶⁰ Constat utriusque confessione nec melius instrui aciem nec acrius potuisse pugnari; hoc Scipio de Annibalis, Annibal de Scipionis exercitu praedicaverunt. ⁶¹ Sed tamen Anni- bal cessit, praemiumque victoriae Africa fuit et secutus Africam statim terrarum orbis.

BELLUM MACEDONICUM PRIMUM

7 Post Carthaginem vinci neminem puduit. Statim Africam secutae sunt gentes, Macedonia, Graecia, Syria ceteraque omnia quodam quasi aestu et torrente fortunae, sed primi omnium Macedones, adfectator quondam imperii populus. ² Itaque quamvis tum Philippus regno praesideret, Romani tamen dimicare sibi cum rege Alexandro videbantur. ³ Macedonicum bellum nomine amplius quam spectatione gentis fuit. ⁴ Causa coepit a foedere Philippi, quo rex iam pridem dominantem in Italia Annibalem sibi socium iunxerat; postea crevit inplorantibus Athenis auxilium contra regis iniurias, cum ille ultra ius victoriae in templa et aras et sepulcra ipsa saeviret. ⁵ Placuit senatui opem tantis ferre supplicibus. Quippe iam gentium reges, duces, populi, nationes, praesidia sibi ab hac urbe repetebant. ⁶ Primum igitur Laevino consule populus Romanus Ionium mare ingressus, tota Graeciae litora velut triumphanti classe peragravit. ⁷ Spolia quippe Siciliae, Sardiniae, Hispaniae, Africae prae- ferebat, et manifestam victoriam nata in praetoria puppi laurus pollicebatur. ⁸ Aderat sponte in auxilium Attalus rex Pergamenorum, aderant Rhodii, nauticus populus, qui navibus a mari, consul a terris omnia equis virisque quatiebat. ⁹ Bis victus, bis fugatus rex, bis exutus castris, cum tamen nihil terribilius Macedonibus fuit ipso volnerum aspectu, quae non spiculis nec sagittis nec ullo Graeculo ferro, sed ingentibus pilis nec minoribus adacta gladiis ultra mortem patebant.

¹⁰ Enimvero Flaminio duce invios antea Chaonum montes Aoumque amnem per abrupta vadentem et ipsa ¹¹ Macedoniae claustra penetramus. Introisse victoria fuit. Nam postea numquam ausus congregi rex ad tumulos, quos Cynocephalas vocant, uno ac ne hoc quidem iusto proelio opprimitur. ¹² Et illi quidem consul pacem dedit regnumque concessit, mox, ne quid esset hostile, Thebas et Euboeam et grassantem sub Nabide tyranno suo Lacedaemona conpescuit. ¹³ Graeciae vero veterem statum reddidit, ut legibus viveret suis et avita libertate frueretur. ¹⁴ Quae gaudia, quae vociferationes fuerunt, cum hoc forte Nemeae in theatro quinquennialibus ludis a praecone caneretur! Quo certavere plausu! Quid ¹⁵ Horum in consulem profuderunt! Et iterum iterumque praeconem repetere vocem illam iubebant, qua libertas Achaiae pronuntiabatur, nec aliter illa consulari sententia quam modulatissimo aliquo tibiarum aut fidium cantu fruebantur.

BELLUM SYRIACUM REGIS ANTIOCHI

8 MACEDONIAM Asia statim et regem Philippum Antiochus exceperit quodam casu, quasi de industria sic adgubernante fortuna, ut quem ad modum ab Africa in Europam, sic ab Europa in Asiam ultro se suggerentibus causis imperium procederet, et cum terrarum orbis situ ipse ordo victoriarum navigaret. ² Non aliud formidolosius fama bellum fuit; quippe cum Persas et orientem, Xerxen atque Darium cogitarent, quando perfossi invii montes, ³ quando velis opertum mare nuntiaretur. Ad hoc caelestes minae territabant, cum umore continuo Cumanus Apollo sudaret; sed hic faventis Asiae suae numinis timor erat. ⁴ Nec sane viris opibus armisque quicquam copiosius Syria; sed in manus tam ignavi regis inciderat, ut nihil fuerit in Antiocho speciosius quam quod a Romanis victus est. ⁵ Inpulere regem in id bellum illinc Thoas, Aetoliae princeps, inhonoratam apud Romanos querens adversus Macedonas militiae

suae societa- tem, hinc Annibal, qui in Africa victus, profugus et pacis inpatiens hostem populo Romano toto orbe quaerebat. ⁶ Et quod illud fuisset periculum, si se consiliis eius rex tradidisset, id est si Asiae viribus usus fuisset miser Annibal? Sed rex suis opibus et nomine regio fretus satis habuit bellum movere. ⁷ Europa iam dubio procul iure belli ad Romanos pertinebat. Hic Lysimachiam, urbem in litore Thracio positam a maioribus suis, Antiochus ut hereditario iure repetebat. ⁸ Hoc velut sidere Asiatici belli mota tempestas. Sed maximus regum, contentus fortiter indixisse bellum, cum ingenti strepitu ac tumultu movisset ex Asia, occupatis statim insulis Graeciaeque litoribus otia et luxus quasi victor agitabat. ⁹ Euboan insulam continenti adhaerentem tenui freto reciprocantibus aquis Euripus abscindit. Hic ille positis aureis sericisque tentoriis sub ipso freti murmure, cum praefluentes aquae tibiis fidibusque concinerent, conlatis undique quamvis per hiemem rosis, ne non aliquo genere ducem agere videretur, virginum puerorumque dilectus habebat. ¹⁰ Talem ergo regem iam luxuria sua debellatum Acilio Glabrione consule populus Romanus in insula adgressus ipso statim adventus ¹¹ sui nuntio coëgit ab insula fugere. Tum praecipitem apud Thermopylas adsecutus, locum trecentorum Laconum speciosa clade memorandum, ne ibi quidem fiducia loci resistantem, mari ac terra cedere coëgit. ¹² Statim et e vestigio itur in Syriam. Classis regia Polyxenidae Annibalique commissa— nam rex proelium nec spectare poterat,—duce Aemilio Regillo, adremigantibus Rhodiis tota laceratur. ¹³ Ne sibi placeant Athenae; in Antiocho vicinus Xerxen, in Aemilio Alcibiaden aequavimus, ¹⁴ Epheso Salamina pensavimus. Tum consule Scipione, cui frater, ille modo victor Carthaginis Africanus, aderat voluntaria legatione, debellari regem placet. Et iam toto cesserat mari, sed nos imus ulterius. ¹⁵ Maeandrum ad amnem montemque Sipylum castra ponuntur. Hic rex, incredibile dictu quibus auxiliis, quibus copiis consederat. ¹⁶ Trecenta milia peditum,

equitum falcatorumque curruum non minor numerus. Elephantis ad hoc immensae magnitudinis, auro purpura argento et suo ebore fulgentibus, aciem utrimque vallaverat. ¹⁷ Sed haec omnia praepedita magnitudine sua, ad hoc imbre, qui subito superfusus mira felicitate Persicos arcus corruerat. Primum trepidatio, mox fuga, deinde triumphus fuerunt. ¹⁸ Victo et supplici pacem partemque regni dari placuit eo libentius, quod tam facile cessisset.

BELLUM AETOLUM

9 Syriaco bello successit, et debebat, Aetolum. Victo quippe Romanus Antiocho faces Asiatici belli persequabatur. Ergo Fulvio Nobiliori mandata ultio est. ² Hic protinus caput gentis Ambraciam, regiam Pyrrhi, machinis quatit. Secuta deditio est. ³ Aderant Aetolorum precibus Attici, Rhodii, et meminimus auxilii: ⁴ sic placuit ignoscere. Serpsit tamen latius in proximos bellum, omnisque late Cephallenia, Zacynthos et quidquid insularum in eo mari inter Ceraunios montes iugumque Maleum Aetoli belli accessio fuerunt.

BELLUM HISTRICUM

10 Histri secuntur Aetolos; quippe bellantes eos nuper adiuverant. ² Et initia pugnae hosti prospera fuerunt, eademque exitii causa. Nam cum Gnaei Manlii castra cepissent opimaeque praedae incubarent, epulantes ac ludibundos plerosque, qui aut ubi essent prae poculis nescientes, Appius Pulcher ³ invadit. Sic cum sanguine et spiritu male partem revomere victoriam. Ipse rex Aepulo equo inpositus, cum subinde crapula et capitis errore lapsaret, captum sese vix et aegre, postquam expergefactus est, didicit.

BELLUM GALLOGRAECUM

11 GALLOGRAECIAM quoque Syriaci belli ruina convolvit. ² Fuerint inter auxilia regis Antiochi, an fuisse cupidus triumphi Manlius Vulso simulaverit, du- ³ bium; at certe negatus est victori triumphus, quia causam belli non adprobavit. Ceterum gens Gallo-graecorum, sicut ipsum nomen indicio est, mixta et adulterata est: reliquiae Gallorum, qui Brenno duce vastaverant Graeciam, orientem secuti, in media Asiae parte sederunt; ⁴ itaque, uti frugum semina mutato solo degenerant, sic illa genuina feritas eorum Asiatica amoenitate mollita est. ⁵ obus itaque proeliis fusi fugatique sunt, quamvis sub adventu hostis relictis sedibus in altissimos se montes recepissent. Tolostobogi Olympum, Tecto-sagi Magabam insederant. Utrumque fundis sagittisque detracti in perpetuam se pacem dediderunt. ⁶ Sed alligat! miraculo quidam fuere, cum catenas morsibus et ore temptassent, cum offocandas invicem fauces praebuissent. Nam Orgiacontis regis uxor a centurione stuprum passa memorabili exemplo custodiam evasit, revolsunque adulteri hostis caput ad maritum reportavit.

BELLUM MACEDONICUM SECUNDUM

12 Dum aliae aliaeque gentes Syriaci belli secuntur ruinam, Macedonia rursus se erexit. ² Fortissimum populum memoria et recordatio suae nobilitatis agitabat, et successerat Philippo filius Perses, qui semel in perpetuum victam esse Macedoniam non putabat ex gentis dignitate. ³ Multo vehementius sub hoc Macedones quam sub patre exurgunt. Quippe Thracas in res suas traxerant, atque ita industriam Macedonum viribus Thracum, ferociam Thracum disciplina Macedonica temperavere. ⁴ Accessit his consilium ducis, qui situm regionum suarum a summo speculatus Haemo, positus per abrupta castris, ita Macedoniam suam armis ferroque

vallaverat, ut non reliquisset aditum nisi a caelo Venturis hostibus videretur. ⁵ Tamen Marcio Philippo consule eam provinciam ingressus populus Romanus, exploratis diligenter accessibus per Ascurida paludem Perrhaebosque tumulos illa volucris quoque, ut videbantur, invia accessit, regemque securum et nihil tale metuentem subita belli inruptione deprehendi Cuius tanta trepidatio fuit, ⁶ ut pecuniam omnem in mare iusserit mergi ne periret, et classem cremari ne incenderetur. ⁷ Paulo consule, cum maiora et crebriora essent inposita praesidia, per alias vias Macedonia deprensa est, summa quidem arte et industria ducis, cum alia minatus alia inrupisset. ⁸ Cuius adventus ipse adeo terribilis regi fuit, ut interesse non auderet, sed gerenda ducibus bella mandaverit. ⁹ Absens ergo victus fugit in maria insulamque Samothracen, fretus celebri religione, quasi templa et arae possent defendere, quem nec montes sui nec arma potuissent. ¹⁰ Nemo regum diutius amissae fortunae conscientiam retinuit. Supplex cum scriberet ad imperatorem ab illo quo confugerat templo nomenque epistolae notaret suum, regem addidit. Sed nec reverentior captae maiestatis alius Paulo fuit. ¹¹ Cum in conspectum venisset hostis, in tribunali recepit et conviviis adhibuit liberosque admonuit suos ut fortunam, cui tantum liceret, revererentur. ¹² Inter pulcherrimos hunc quoque populus Romanus de Macedonia duxit ac vidit triumphum, quippe cuius spectaculo triduum impleverit. ¹³ Primus dies signa tabulasque, sequens arma pecuniam transvexit, tertius captivos ipsumque regem adtonitum adhuc tamquam subito malo et stupentem. ¹⁴ Sed multo prius gaudium victoriae populus Romanus quam epistulis victoris praeceperat. Quippe eodem die, quo victus est Perses in Macedonia, Romae cognitum est, cum duo iuvenes candidis equis apud Iuturnae lacum pulverem et cruorem abluebant. ¹⁵ Hi nuntiavere. Castorem et Pollucem fuisse creditum volgo, quod gemini fuissent; interfuisse

bello, quod sanguine maderent; a Macedonia venire, quod adhuc anhelarent.

BELLUM ILLYRICUM SECUNDUM

13 Macedonici belli contagio traxit Illyrios; si quidem, ut Romanum a tergo distringerent, a Perse rege conducti pecunia militaverunt. ² Sine mora ab Anicio praetore subiguntur. Scodram, caput gentis, delesse suffecit; statim secuta deditio est. Denique hoc bellum ante finitum est quam geri Romae nuntiaretur.

BELLUM MACEDONICUM TERTIUM

14 Quodam fato, quasi ita convenisset inter Poenos et Macedonas ut tertio quoque vincerentur, eodem ² tempore utrique arma moverunt. Sed prior iugum excutit Macedo, aliquanto quam ante gravior, dum contemnitur. ³ Causa belli prope erubescenda. Quippe regnum pariter et bellum vir ultimae sortis Andriscus invaserat, dubium liber an servus, mercennarius certe; sed quia vulgo Philippus ex similitudine Philippi Persae filii vocabatur, regiam formam, regium nomen, animum quoque regis implevit. ⁴ Igitur dum haec ipsa contemnit populus Romanus, Iuventio praetore contentus, virum non Macedonicis modo sed Thraciae quoque auxiliis ingentibus validum temere temptavit, in victusque a veris regibus, ab illo imaginario et scaenico rege superatus est. ⁵ Sed consul Metellus amissum cum legione praetorem plenissime ultus est. Nam et Macedoniam servitute multavit et ducem belli, deditum ab eo ad quem confugerat Thraciae regulo, in urbem in catenis reduxit, hoc quoque illi in malis suis indulgente fortuna, ut de eo populus Romanus quasi de rege vero triumpharet.

BELLUM PUNICUM TERTIUM

15 Tertium Punicum bellum et tempore exiguum (nam quadriennio patratum est) et in comparationem priorum minimum labore (non enim tam cum viris quam cum ipsa urbe pugnatum est) sed plane maximum eventum: quippe tandem Carthago finita est. ² Atquin si quis trium temporum momenta consideret, primo commissum est Punicum bellum, ³ profligatum secundo, tertio vero confectum est. Sed huius causa belli, quod contra foederis legem adversus Numidas quidem, sed parassent classem et exercitum. ⁴ Frequens autem Massinissa finis territabat; sed huic ut bono socioque regi favebatur. Cum de bello sederet, de belli fine tractatum est. Cato inexpiabili odio delendam esse Carthaginem, ⁵ et cum de alio consuleretur, pronuntiabat, Scipio Nasica servandam, ne metu ablato aemulae urbis luxuriari felicitas inciperet; medium senatus elegit, ut urbs tantum loco moveretur. ⁶ Nihil enim speciosius videbatur quam esse Carthaginem, quae non timeretur. ⁷ Igitur Manilio Censorinoque consulibus populus Romanus adgressus Carthaginem spe pacis iniecta traditam a volentibus classem sub ipso ore urbis incendit. ⁸ Tum evocatis principibus, si salvi esse vellent, ut migrarent finibus imperavit. Quod pro rei atrocitate adeo movit iras, ut extrema mallent. Comploratum igitur publice statim et pari voce clamatum est "ad arma," seditque sententia quoquo modo rebellandum; ⁹ non quia iam spes ulla superesset, sed quia patriam suam mallent hostium quam suis manibus everti. ¹⁰ Qui rebellandum fuerit furor, vel hinc intellegi potest, quod in usum novae classis tecta domuum resciderunt; in armorum officinis aurum et argentum pro aere ferroque conflatum est, in tormentorum vincula crinis suos matronae contulerunt. Mancino deinde consule terra marique fervebat obsidio. ¹¹ Operti portus, nudatus est primus et sequens, iam et tertius murus, cum tamen Byrsa, quod nomen arci fuit, quasi altera civitas resistebat. ¹² Quamvis profligato urbis excidio tamen fatale Africae

nomen Scipionum videbatur. Igitur in alium Scipionem conversa res publica finem belli reposcebat. Hunc Paulo Macedonico procreatum Africam illius magni filius in decus gentis adsumpserat, hoc scilicet fato, ut, quam urbem concusserat avus, nepos eius everteret. ¹³ Sed quem ad modum maxime mortiferi morsus solent esse morientium bestiarum, sic plus negotii fuit cum semirutae Carthagine quam cum integra. Compulsis ¹⁴ in unam arcem hostibus portum quoque mari Romanus obstruxerat. Illi alterum sibi portum ab alia urbis parte foderunt, nec ut fugerent; sed qua nemo illos nec evadere posse credebatur, inde quasi nata ¹⁵ subito classis erupit, cum interim iam diebus, iam noctibus nova aliqua moles, nova machina, nova perditorum hominum manus quasi ex obruto incendio subita de cineribus flamma prodibat. ¹⁶ Deploratis novissime rebus triginta sex milia virorum se dediderunt, quo minus credas, duce Hasdrubale. ¹⁷ Quanto fortius femina et uxor ducis! Quae comprehensis duobus liberis a culmine se domus in medium misit incendium, imitata reginam quae Carthaginem con- ¹⁸ didit. Quanta urbs deleta sit, ut de ceteris taceam, de ignis mora probari potest. Quippe per continuos decem et septem dies vix potuit incendium extinguere quod domibus ac templis suis sponte hostes inmisericorditer; ut, quatenus urbs eripi Romanis non poterat, triumphus arderet.

BELLUM ACHAICUM

16 Quasi saeculum illud eversionibus urbium curreret, Carthaginis ruinam statim Corinthus excepit, Achaiae caput, Graeciae decus, inter duo maria, Ionium et Aegaeum, quasi spectaculo exposita. Haec —facinus indignum— ante oppressa est quam in numero certorum hostium referretur. ² Critolaus causa belli, qui libertate a Romanis data adversus ipsos usus est legatosque Romanos, dubium an et manu, certe oratione violavit. ³ Igitur Metello ordinant! tum maxime Macedoniam mandata est ultio; et hinc Achaicum bellum. Ac primum

Critolai manum Metellus consul per patentis Elidos campos toto cecidit Alphio. ⁴ Et uno proelio peractum erat bellum; iam enim urbem ipsam terrebat obsidio; sed—fata rerum—cum Metellus dimicasset, ad victoriam Mummius intervenit. Hic alterius ducis Diaei late exercitum sub ipsis Isthmi faucibus fudit geminosque portus sanguine infecit. ⁵ Tum ab incolis deserta civitas direpta primum, deinde tuba ⁶ praecinente deleta est. Quid signorum, quid vestium quidve tabularum raptum incensumque atque proiectum est! Quantas opes et abstulerit et cremaverit, hinc scias, quod quidquid Corinthii aeris toto orbe laudatur incendio superfuisse comperimus. ⁷ Nam et aeris notam pretiosiore ipsa opulentissimae urbis fecit iniuria, quia incendio permixtis plurimis statuīs atque simulacris aeris auri argenteque venae in commune fluxerunt.

RES IN HISPANIA GESTAE

17 VT Carthaginem Corinthus, ita Corinthum Numantia secuta est; nec deinde orbe toto quicquam intactum armis fuit. ² Post illa duo clarissimarum urbium incendia late atque passim, nec per vices, sed simul pariter quasi unum undique bellum fuit; prorsus ut illae quasi agitantibus ventis diffudisse quaedam belli incendia orbe toto viderentur. ³ Hispaniae numquam animus fuit adversum nos universae consurgere, numquam conferre vires suas libuit, neque aut imperium experiri aut libertatem tueri suam publice. Alioquin ita undique mari Pyrenaeoque vallata est, ut ingenio situs ne adiri quidem potuerit. ⁴ Sed ante a Romanis obsessa est quam se ipsa cognosceret, et sola omnium provinciarum vires suas postquam victa est intellexit. ⁵ In hac prope ducentos per annos dimicatum est a primis Scipionibus in primum Caesarem Augustum, non continuo nec cohaerenter, sed prout causae lacesierant, nec cum Hispanis initio, sed cum Poenis in Hispania; inde contagium serpens causaeque bellorum. ⁶ Prima per Pyrenaeum iugum signa Romana

Publius et Gnaeus Scipiones intulerunt proeliisque ingentibus Annonem et Hasdrubalem fratres Annibalis ceciderunt; raptaque erat impetu Hispania, nisi fortissimi viri in ipsa victoria sua oppressi Punica fraude cecidissent, terra marique victores. ⁷ Igitur quasi novam integramque provinciam ultor patris et patrum Scipio ille mox Africanus invasit, isque statim capta Carthagine et aliis urbibus, non contentus Poenos expulisse, stipendiariam nobis provinciam fecit, omnes citra ultraque Hiberum subiecit imperio, primusque Romanorum ducum victor ad Gades et Oceani ora pervenit. Plus est provinciam retinere quam facere. ⁸ Itaque per partes iam huc, iam illuc missi duces, qui ferocissimas et in id tempus liberas gentes ideoque impatientes iugi multo labore nec incruentis certaminibus servire docuerunt. ⁹ Cato ille censorius Celtiberos, id est robur Hispaniae, aliquot proeliis fregit. Gracchus, pater ille Gracchorum, eosdem centum et quinquaginta urbium eversione multavit. ¹⁰ Metellus ille, qui ex Macedonia cognomen meruerat, et Celtibericus fieri meruit, cum et Contrebiā memorabili cepisset exemplo et Nertobrigae maiore gloria pepercisset. ¹¹ Lucullus Turdulos atque Vaccaeos, de quibus ille Scipio posterior singulari certamine, ¹² cum rex fuisset provocator, opima rettulerat. Decimus Brutus aliquanto latius Celticos Lusitanosque et omnis Callaeciae populos formidatumque militibus flumen Oblivionis, peragratoque victor Oceani litore non prius signa convertit quam cadentem in maria solem obrutumque aquis ignem non sine quodam sacrilegii metu et horrore deprendit. ¹³ Sed tota certaminum moles cum Lusitanis fuit et Numantinis. Nec inmerito. Quippe solis gentium Hispaniae duces contigerunt. Fuisset et cum omnibus Celtiberis, nisi dux illius motus initio belli vi oppressus esset, summi vir astus et audaciae, si processisset, Olyndicus, qui hastam argenteam quatiens quasi caelo missam vaticinanti similis omnium in se mentes converterat. ¹⁴ Sed cum pari temeritate sub nocte castra consulis adisset, iuxta tentorium

ipsum pilo vigilis exceptus est. ¹⁵ Ceterum Lusitanos Viriatus erexit, vir calliditatis acerrimae. Qui ex venatore latro, ex latrone subito dux atque imperator et, si fortuna cessisset, Hispaniae Romulus, non contentus libertatem suorum defendere, per quattuordecim annos omnia citra ultraque Hiberum et Tagum igni ferroque populatus, ¹⁶ castra etiam praetorum et praesidia adgressus, Claudium Vnimanum paene ad internicionem exercitus cecidit et insignia trabeis et fascibus nostris quae ceperat in montibus ¹⁷ suis tropaea fixit. Tandem et eum Fabius Maximus consul oppresserat; sed a successore Popilio violata victoria est. Quippe qui conficiendae rei cupidus, fractum ducem et extrema deditionis agitantem per fraudem et insidias et domesticos percussores adgressus, hanc hosti gloriam dedit, ut videretur aliter vinci non posse.

BELLUM NUMANTINUM

18 Numantia quantum Carthaginis, Capuae, Corinthi opibus inferior, ita virtutis nomine et honore par omnibus, summumque, si vero aestimes, Hispaniae decus. ² Quippe quae sine muro, sine turribus, modice edito in tumulo apud flumen sita, quattuor milibus Celtiberorum quadraginta exercitum per annos undecim sola sustinuit, nec sustinuit modo, sed saevius aliquando perculit pudendisque foederibus adfecit. Novissime, cum invictam esse constaret, opus fuit eo qui Carthaginem everterat. ³ Non temere, si fateri licet, ullius causa belli iniustior. Segidenses, socios et consanguineos suos, ⁴ Romanorum manibus elapsos, exceperant. Habita pro his deprecatio nihil valuit. Cum se ab omni bellorum contagione removerent, in legitimi foederis pretium iussi arma deponere. Hoc sic a barbaris acceptum, quasi manus absciderentur. Itaque statim Megaravico fortissimo duce ad arma conversi. Pompeium proelio adgressi, foedus tamen maluerunt, cum debellare potuissent; Hostilium deinde Mancius ⁵ num: hunc quoque adsiduis

caedibus ita subegerunt, ut ne oculos quidem aut vocem Numantini viri quisquam sustineret. ⁶ Tamen cum hoc quoque foedus maluere, contenti armorum manubiis, cum ad internicionem saevire potuissent. ⁷ Sed non minus Numantini quam Caudini illius foederis flagrans ignominia aut pudore populus Romanus dedecus quidem praesentis flagitii deditioe Mancini expiavit, ⁸ ceterum duce Scipione, Carthaginis incendiis ad excidium urbium inbuto, tandem etiam in ultionem excanduit. Sed tum acrius in castris quam in campo, ⁹ nostro cum milite quam cum Numantino proeliandum fuit. ¹⁰ Quippe adsiduis et iniustis et servilibus maxime operibus adtriti ferre plenius vallum, qui arma nescirent, luto inquinari, quia sanguine nollent, iubebantur. Ad hoc scorta, calones, sarcinae nisi ad usum necessariae amputantur. ¹¹ Tanti esse exercitum quanti imperatorem vere proditum est. Sic redacto in disciplinam milite commissa acies, quodque nemo visurum se umquam speraverat factum, ut fugientes Numantinos quisquam videret. ¹² Dedere etiam se volebant, si toleranda viris imperarentur. Sed cum Scipio veram vellet et sine exceptione victoriam, eo necessitatum compulsi primum ut destinata morte in proelium ruerent, cum se prius epulis quasi inferiis implevissent carnis semicrudae et caeliae; sic vocant indigenam ex frumento potionem. ¹³ Intellectum ab imperatore consilium, itaque non est permissa pugna morituris. Cum fossa atque lorica quattuorque castris circumdatos fames premeret, a duce orantes proelium, ut tamquam viros occideret, ubi non impetrabant, placuit eruptio. ¹⁴ Sic conserta manu plurimi occisi, et cum urgueret fames, aliquantisper inde vixerunt. Novissime consilium fugae sedit; sed hoc quoque ruptis equorum cingulis uxores ademere, summo scelere per amorem. ¹⁵ Itaque deplorato exitu in ultimam rabiem furemque conversi, postremo Rhoecogene duce se, suos, patriam ferro veneno, subiecto igne undique pere- ¹⁶ gerunt. Macte fortissimam et meo iudicio beatissimam in ipsis malis civitatem.

Adseruit cum fide socios, populum orbis terrarum viribus fultum tam parva manu aetate tam longa sustinuit. Novissime maximo duce oppressa civitas nullum de se gaudium hosti reliquit.¹⁷ Unus enim vir Numantinus non fuit qui in catenis duceretur; praeda, ut de pauper-rimis, nulla: arma ipsi cremaverunt. Triumphus fuit tantum de nomine,

19 Hactenus populus Romanus pulcher, egregius, pius, sanctus atque magnificus; reliqua saeculi, ut grandia aequae, ita vel magis turbida et foeda, crescentibus cum ipsa magnitudine imperii vitiis;² adeo ut, si quis hanc tertiam eius aetatem transmarinam, quam ducentorum annorum fecimus, dividat, centum hos priores, quibus Africam, Macedoniam, Siciliam, Hispaniam domuit, aureos,³ sicut poetae canunt, iure meritoque fateatur, centum sequentes ferreos plane et cruentos et si quid immanius; quippe qui Iugurthinis, Cimbricis, Mithridaticis, Parthicis, piraticis bellis, Gallicis atque Germanicis, quibus caelum ipsum gloria ascendit, Gracchanas Drusianasque caedes, ad hoc servilia bella miscuerint et, ne quid turpitudini desit,⁴ gladiatoria. Denique in se ipse conversus Marianis atque Sullanis, novissime Pompei et Caesaris manibus, quasi per rabiem et furorem —nefas!—semet ipse laceravit.⁵ Quae etsi iuncta inter se sunt omnia atque confusa, tamen quo melius appareant, simul et ne scelera virtutibus obstrepant, separatim referentur, priusque, ut coepimus, iusta illa et pia cum exteris gentibus bella memorabimus, ut magnitudo crescentis in dies imperii appareat; tum ad illa civium scelera turpesque et inpias pugnas revertemur.

BELLUM ASIATICUM

20 Victa ad occasum Hispania populus Romanus ad orientem pacem agebat, nec pacem modo, sed inusitata et incognita quadam felicitate relictæ regiis hereditatibus opes et tota insemel regna veniebant.²

Attalus rex Pergamenorum, regis Eumenis filius, socii quondam commilitonisque nostri, testamentum reliquit: Populus Romanus bonorum meorum heres esto. In bonis regiis haec fuerunt. Adita igitur hereditate provinciam populus Romanus non quidem bello nec armis, ³ sed, ⁴ quod aequius, testamenti iure retinebat. Sed hanc difficile dictu est utrum facilius amiserit populus Romanus an recuperaverit. Aristonicus, regii sanguinis ferox iuuenis, urbis regibus parere consuetas partim facile sollicitat, paucas resistentis, Myndon, Samon, Colophona vi recepit; Crassi quoque praetoris cecidit exercitum ipsumque cepit. ⁵ Sed ille memor et familiae et Romani nominis custodem barbarum virgula excaecat et in exitium sui, quod volebat, ita concitat. ⁶ Mox a Perperna domitus et captus et per deditionem in vinculis habitus. ⁷ Aquilius Asiatici belli reliquias confecit, mixtis—nefas—veneno fontibus ad deditionem quarundam urbium, Quae res ut maturam, ita infamem fecit victoriam, quippe cum contra fas deum moresque maiorum medicaminibus inpuris in id tempus sacrosancta Romana arma violasset.

BELLUM IUGURTHINUM

1 HAEC ad orientem; sed non ad meridianam plagam eadem quies. Quis speraret post Carthaginem aliquod in Africa bellum? Atquin non leviter se Numidia concussit, et fuit in Iugurtha quod post Annibalem timeretur. ² Quippe rex callidissimus populum Romanum armis invictum opibus adgressus est; citra spem omnium fortuna cessit, ³ ut rex fraude praecipuus fraude caperetur. Hic, Massinissa avo, Micipsa patre per adoptionem, cum interficere fratres statuisset agitatus regni cupiditate, nec illos magis quam senatum populumque Romanum, quorum in fide et in clientela regnum erat, metueret, primum scelus mandat insidiis. ⁴ Potitus Hiempsalis capite cum se in Adherbalem convenisset isque Romam profugisset, missa per legatos pecunia traxit in sententiam suam senatum. ⁵ Et haec eius fuit de nobis prima

victoria. Missos deinde, qui regnum inter illum Adherbalemque dividerent, similiter adgressus, cum in Scauro ipsos Romani imperii mores expugnasset, inchoatum nefas perfecit audacia. ⁶ Sed non diu latent scelera. Corruptae nefas legationis erupit, placuitque persequi bello parricidam. ⁷ Primus in Numidiam Calpurnius Bestia consul inmittitur; sed rex, peritus fortius adversus Romanos aurum esse quam ferrum, pacem emit. ⁸ Cuius flagitii reus cum interveniente publica fide a senatu arcesseretur, pari audacia et venit et competitorem imperii Massivam inmisso percussore confecit. ⁹ Haec altera contra regem causa belli fuit. Igitur sequens ultio mandatur Albino. Sed huius quoque—pro dedecus—frater ita corrumpit exercitum, ut voluntaria nostrorum fuga vinceret Numida castrisque poteretur, addito etiam turpi foedere in pretium salutis, quo quos emerat dimisit exercitus. ¹⁰ Tandem in ultionem non tam imperii Romani quam pudoris Metellus adsurgit, qui callidissime hostem nunc precibus nunc minis, iam simulata iam vera fuga eludentem artibus suis adgressus est. ¹¹ Agrorum atque vicorum populatione non contentus in ipsa Numidiae capita impetum fecit; et Zamam quidem frustra adsiluit, ceterum Thalam, gravem armis thensaurisque regiis, diripuit. ¹² Tunc urbibus exutum regem et iam finium suorum regnique fugitivum per Mauros atque Gaetuliam sequebatur. ¹³ Postremo Marius auctis admodum copiis, cum pro obscuritate generis sui capite censos sacramento adegisset, iam fusum et saucium regem adortus, non facilius tamen vicit quam si integrum ac recentem. ¹⁴ Hic et urbem ab Hercule conditam Capsam, in media Africa siti anguibus harenisque vallatam, mira quadam felicitate superavit, et saxeo inditam monti Molucham urbem per Ligurem aditu arduo inaccessoque penetravit. ¹⁵ Mox non ipsum modo, sed Bocchum quoque Mauretaniae regem, iure sanguinis Numidas vindicantem, apud oppidum Cirtam graviter cecidit, ¹⁶ Qui ubi diffusus rebus suis alienae cladis accessio fieri timet, pretium foederis

atque amicitiae regem facit. ¹⁷ Sic fraudulentissimus regum fraude gener soceri sui in insidias deductus Sullae in manum traditur, tandemque opertum catenis Iugurtham in triumpho populus Romanus aspexit. ¹⁸ Sed ille quoque, quamvis victus ac vinctus, vidit urbem, quam venalem et quandoque perituram, si habuisset emptorem, frustra cecinerat. Iam, ut venalis fuisset, habuit emptorem; cum illum evaserat, certum erat non esse perituram.

BELLUM ALLOBROGUM

2 Sic ad meridiem populus Romanus. Multo atrocius et multipliciter magis a septentrione venientem * * *. ² Nihil hac plaga infestius. Atrox caelum, perinde ingenia. Omni igitur tractu violentus hostis, a dextris atque laevis et a medio septentrionis erupit. ³ Prima trans Alpes arma nostra sensere Saluvii, cum de eis fidissima atque amicissima civitas Massilia quereretur; ⁴ Allobroges deinde et Arveni, cum adversus eos similes Haeduorum querellae opem et auxilium nostrum flagitarent: utriusque victoriae testes Isara et Vindelicus amnes et inpiger fluminum Rhodanus. ⁵ Maximus barbaris terror elephantum fuere, inmanitati gentium pares. Nihil tam conspicuum in triumpho quam rex ipse Bituitus discoloribus in armis argenteoque carpento, qualis pugnaverant. ⁶ Utriusque victoriae quod quantumque gaudium fuerit, vel hinc aestimari potest, quod et Domitius Ahenobarbus et Fabius Maximus ipsis quibus dimicaverant locis saxeam erexere turres, et desuper exornata armis hostilibus tropaea fixerunt, cum hic mos inusitatus fuerit nostris. Numquam enim populus Romanus hostibus domitis victoriam exprobravit.

BELLUM CIMBRICUM TEVTONICUM TIGURINUM

3 Cimbri, Teutoni atque Tigurini ab extremis Galliae profugi, cum terras eorum inundasset Oceanus, ² novas sedes toto orbe

quaerebant, exclusique et Gallia et Hispania cum in Italiam demigrarent, misere legatos in castra Silani, inde ad senatum, petentes ut Martius populus aliquid sibi terrae daret quasi stipendium, ceterum ut vellet manibus atque armis suis uteretur. ³ Sed quas daret terras populus Romanus agrariis legibus inter se dimicaturus? Repulsi igitur, quod nequiverant precibus, ⁴ armis petere coeperunt. Sed nec primum impetum barbarorum Silanus, nec secundum Manilius, nec tertium Caepio sustinere potuerunt; omnes fugati, ⁵ exuti castris. Actum erat, nisi Marius illi saeculo contigisset. Ille quoque non ausus congredi statim militem tenuit in castris, donec invicta illa rabies et impetus, quem pro virtute barbari habent, consenesceret. ⁶ Recessere igitur increpantes et—tanta erat capiendae urbis fiducia—consulentes, si quid ad uxores suas mandarent. Nec segnius quam minati fuerant tripertito agmine in Alpes, id est claustra Italiae, ferebantur. ⁷ Marius mira statim velocitate occupatis compendiis praevenit hostem, prioresque Teutonas sub ipsis Alpium radicibus adsecutus in loco quem Aquas Sextias vocant quo—fidem numinum—proelio oppressit! Vallem fluviumque medium hostes tenebant, nostris aquarum nulla copia. ⁸ Consultone id egerit imperator, an errorem in consilium verterit, dubium; certe necessitate acta virtus victoriae causa fuit. ⁹ Nam flagitante aquam exercitu, Si viri estis, inquit en, illic habetis. Itaque tanto ardore pugnatum est, ea caedes hostium fuit, ut victor Romanus cruento flumine non plus aquae biberit quam sanguinis barbarorum. ¹⁰ Certe rex ipse Teutobodus, quaternos senosque equos transilire solitus, vix unum, cum fugeret, ascendit, proximoque in saltu comprehensus insigne spectaculum triumphi fuit, Quippe vir proceritatis eximiae super tropaea sua eminebat. ¹¹ Sublatis funditus Teutonis in Cimbros convertitur. Hi iam—quis crederet?—per hiemem, quae altius Alpes levat, Tridentinis iugis in Italiam provoluti veluti ruina descenderant. ¹² Atesim flumen non ponte nec navibus, sed quadam stoliditate

barbarica primum corporibus adgressi, postquam retinere amnem manibus et clipeis frustra temptaverant, ¹³ ingesta silva obrutum transiluire. Si statim infesto agmine urbem petissent, grande discrimen; sed in Venetia, quo fere tractu Italia mollissima est, ipsa soli caelique clementia robur elanguit. Ad hoc panis usu carnisque coctae et dulcedine vini mitigatos Marius in tempore adgressus est. ¹⁴ Venere ipsi—nam metus in barbaris nulla vestigia—et diem pugnae a nostro imperatore petierunt; et sic proximum dedit. In patentissimo, quem Raudium vocant, campo concurrere. Inde milia sexaginta quinque cecidere, hinc trecentis minus; per omnem diem conciditur barbarus. ¹⁵ Istic quoque imperator addiderat virtuti dolum, secutus Annibalem artemque Cannarum; primum nebulosum nactus diem, ut hosti inopinatus occurreret, tum ventosum quoque, ut pulvis in oculos et ora ferretur, tum acie conversa in orientem, ut, quod ex captivis mox cognitum est, ex splendore galearum aere repercusso quasi ardere caelum videretur. ¹⁶ Nec minor cum uxoribus eorum pugna quam cum ipsis fuit; cum obiectis undique plaustis atque carpentis altae desuper securibus contisque pugnarent. ¹⁷ Perinde speciosa mors earum fuit quam pugna. Nam cum missa ad Marium legatione libertatem ac sacerdotium non inpetrassent (nec fas erat), suffocatis elisisque passim infantibus suis aut mutuis concidere vulneribus aut vinculo e crinibus suis facto ab arboribus iugisque plaustorum pependerunt. ¹⁸ Boiorix rex in prima acie dimicans inipigre nec inultus occiditur. Tertia Tigurinorum manus, quae quasi in subsidio Noricos insederat Alpium tumulos, in diversa elapsa fuga ignobili et latrocinii evanuit. ¹⁹ Hunc tam laetum tamque felicem liberatae Italiae adsertique imperii nuntium non per homines, ut solebat, populus Romanus accepit, sed per ipsos, si credere fas est, deos. ²⁰ Quippe eodem die quo gesta res est visi pro aede Pollucis et Castoris iuvenes laureatas praetori litteras dare, frequensque in spectaculo rumor victoriae Cimbricae. * * * ²¹ feliciter! dixit. Quo quid

admirabilius, quid insignius fieri potest? Quippe velut elata montibus suis Roma spectaculo belli interesset, quod in gladiatorio munere fieri solet, uno eodemque momento, cum in acie Cimbri succumberent, populus in urbe plaudebat.

BELLUM THRACICUM

⁴ Post Macedonas, si dis placet, Thraces rebellant, illi quondam tributarii Macedonum; nec in proximas modo provincias contenti incurrere, Thessaliam atque Dalmatiam, in Adriaticum mare usque venerunt; eoque fine retenti, quasi interveniente natura. ² contorta in ipsas aquas tela miserunt. Nihil interim per id omne tempus residuum crudelitatis fuit in captivos saevientibus: litare dis sanguine humano, bibere in ossibus capitum, cuiusque modi ludibriis foedere mortem tam igni quam fumo, partus quoque gravidarum mulierum extorquere tormentis. ³ Saevissimi omnium Thracum Scordisci fuere, sed calliditas quoque ad robur accesserat: ⁴ silvarum et montium situs cum ingenio consentiebant. Itaque non fusus modo ab his aut fugatus, sed—simile prodigio—omnino totus interceptus exercitus quem duxerat Cato. ⁵ Didius vagos et libera populatione diffusos intra suam reppulit Thraciam. Drusus ulterius egit et vetuit transire Danuvium. Minucius toto vastavit Hebro, multis quidem amissis, dum per ⁶ perfidum glacie flumen equitatur. Volso Rhodopen Caucasumque penetravit. Curio Dacia tenuis venit, sed tenebras saltuum expavit. Appius in Sarmatas usque pervenit, Lucullus ad terminum gentium Tanain lacumque Maeotim. ⁷ Nec aliter cruentissimi hostium quam suis moribus domiti. Quippe in captivos igni ferroque saevitum est; sed nihil barbaris atrocius visum est quam quod abscisis manibus relictī vivere superstites poenae suae iubeantur.

BELLUM MITHRIDATICUM

5 Ponticae gentes a septentrione in sinistrum iacent, a Pontico cognominatae mari. Harum gentium atque regionum rex antiquissimus Aetas, post Artabazes, a septem Persis oriundus, inde Mithridates, ² omnium longe maximus. Quippe cum quattuor Pyrrho, tredecim anni Annibali suffecerint, ille per quadraginta annos restitit, donec tribus ingentibus bellis subactus felicitate Sullae, virtute Luculli, magnitudine Pompei consumeretur. ³ Causam quidem illius belli praetenderat apud Cassium legatum, adtrectari terminos suos a Nicomede Bithyno; ceterum elatus animis ingentibus Asiae totius et, ⁴ si posset, Europae cupiditate flagrabat. Spem ac fiduciam dabant nostra vitia. Quippe cum civilibus bellis distringeremur, invitabat occasio, nudumque latus imperii ostendebant procul Marius, Sulla, ⁵ Sertorius. Inter haec rei publicae vulnera et hos tumultus repente quasi captato tempore in lassos simul atque districtos subitus turbo Pontici belli ab ultima veluti specula septentrionis erupit. ⁶ Primus statim impetus belli Bithyniam rapuit, Asia inde pari terrore correpta est, nec cunctanter ad regem ab urbibus nostris populisque descitum est. ⁷ Aderat, instabat, saevitia quasi virtute utebatur. Nam quid atrocius uno eius edicto, cum omnes qui in Asia forent Romanae civitatis homines interfici iussit? tum quidem domus, templa et arae, ⁸ humana omnia atque divina iura violata sunt. Sed hic terror Asiae Europam quoque regi aperiebat. Itaque missis Archelao Neoptolemoque praefectis, excepta Rhodo, quae pro nobis firmius stetit, ceterae Cyclades, Delos, Euboea et ipsum Graeciae decus Athenae tenebantur. ⁹ Italiam iam ipsamque urbem Romam regius terror adflabat. Itaque L. Sulla festinat, vir armis optimus, parique violentia ruentem ulterius hostem quadam quasi manu reppulit. ¹⁰ Primumque Athenas urbem,—quis crederet?—frugum parentem, obsidione ac fame ad humanos cibos compulit; mox subrutus Piraei portus sex aut amplius muris cinctus. Postquam domuerat

ingratissimos hominum, tamen, ut ipse dixit, in honorem mortuorum sacris suis famaeque donavit. ¹¹ Mox cum Euboea atque Boeotia praesidia regis depulisset, omnis copias uno apud Chaeroniam, apud Orchomenon altero bello dissipavit, statimque in Asiam transgressus ipsum opprimit. Et debellatum foret, nisi de Mithridate triumphare cito quam vere maluisset. ¹² Ac tum quidem hunc Asiae statum Sulla dederat. Ictum cum Ponticis foedus, recepit Bithyniam a rege Nicomedes, Ariobarzanes Cappadociam, Asia rursus nostra, ut coeperat, Mithridates tantum repulsus. Itaque non fregit ea res Ponticos, ¹³ sed incendit. Quippe rex Asia et Europa quodam modo inescatus non iam quasi alienas, sed, quia amiserat, quasi raptas belli iure repetebat. ¹⁴ Igitur ut extincta parum fideliter incendia maiore flamma revivescunt, ita ille de integro, auctis maiorem in modum copiis, tota denique regni sui mole in Asiam rursus mari terra fluminibusque veniebat. ¹⁵ Cyzicus, nobilis civitas, arce, moenibus, portu turribusque marmoreis Asiaticae plagae litora inlustrat. Hanc ille quasi alteram Romam toto invaserat ¹⁶ bello. Sed fiduciam oppidanis resistendi nuntius fecit, docens adventare Lucillum, qui—horribile dictu—per medias hostium naves utre suspensus et pedibus iter gubernans, videntibus procul quasi marina pristis evaserat. ¹⁷ Mox clade conversa, cum ex mora obsidii regem fames et ex fame pestilentia urgueret, recedentem Lucillus adsequitur adeoque cecidit, ut Granicus et Aesepus amnes cruenti redderentur. ¹⁸ Rex callidus Romanaeque avaritiae peritus spargi aurum a fugientibus et pecuniam iussit, qua sequentes moraretur. Nec felicius in mari quam terra fuga. Quippe centum amplius navium classem apparatu belli gravem Pontico mari adgressa tempestas tam foeda strage laceravit, ¹⁹ ut navalis belli instar efficeret, planeque ut Lucillus quodam cum fluctibus procellisque commercio debellandum tradidisse regem ventis videretur. ²⁰ Ad-tritae iam omnes validissimi regni vires erant, sed animus malis augebatur. ²¹ Itaque conversus ad proximas gentes

totum paene orientem ac septentrionem ruina sua involvit. Hiberi, Caspii, Albani et utraeque sollicitantur Armeniae, per quae omnia decus et nomen et titulos gloriae Pompeio suo Fortuna quaerebat. ²² Qui ubi novis motibus ardere Asiam videt aliosque ex aliis prodire reges, nihil cunctandum ratus, priusquam inter se gentium robora coirent, statim ponte navibus facto omnium ante se primus transiit Euphratem regemque fugientem media nactus Armenia—quanta felicitas viri—uno proelio confecit. ²³ Nocturna ea dimicatio fuit et Luna in partibus. Quippe quasi commilitans cum dea a tergo se hostibus, a facie Romanis praebuisset, Pontici per errorem longius cadentis umbras suas quasi hostium corpora petebant. ²⁴ Et Mithridates quidem nocte illa debellatus est. Nihil enim postea valuit, quamquam omnia expertus more anguium, qui optrito capite postremum cauda minantur. ²⁵ Quippe cum effugisset hostem Colchis tenus, iungere Bosporon, inde per Thracen Macedoniamque et Graeciam transilire, sic Italiam nec opinatus invadere—tantum cogitavit. ²⁶ Sed defectione civium Pharnacisque filii scelere praeventus male temptatum veneno spiritum ferro expulit. ²⁷ Gnaeus interim Magnus rebellis Asiae reliquias sequens per diversa gentium terrarumque volitabat. Nam sub orientem secutus Armenios, captis, ipso capite gentis, Artaxatis, supplicem iussit regnare Tigranen. ²⁸ At in septentrione Scythicum iter tamquam in mari stellis secutus Colchos cecidit, ignovit Hiberiae, pepercit Albanis. Regem horum Oroden positus sub ipso Caucaso castris iussit in plana descendere, at Arthocen, qui Hiberis imperabat, obsides liberos dare; Oroden etiam muneravit, ultro ab Albania sua lectum aureum et alia dona mittentem. ²⁹ Nec non in meridiem verso agmine Libanum Syriae Damascumque transgressus per nemora illa odorata, per turis et balsami silvas Romana signa circumtulit. ³⁰ Arabes, si quid imperaret, praesto fuere. Hierosolyma defendere temptavere Iudaei; verum haec quoque et intravit et vidit illud grande inopiae gentis arcanum patens,

sub aurea vite caelum. Dissidentibusque de regno fratribus arbiter factus regnare iussit Hyrcanum; Aristobolum, quia renovabat imperium, in catenas dedit. ³¹ Sic Pompeio duce populus Romanus totam, qua latissima est, Asiam pervagatus, quam extremam imperii habebat provinciam mediam fecit. Exceptis quippe Parthis, qui foedus maluerunt, et Indis, qui adhuc nos nec noverant, omnis Asia inter Rubrum et Caspium et Oceanum Pompeianis domita vel oppressa signis tenebatur.

BELLUM PIRATICUM

6 Interim cum populus Romanus per diversa terrarum districtus est, Cilices invaserant maria sublatisque commerciis, rupto foedere generis humani, sic maria bello quasi tempestate praecluserant. ² Audaciam perditis furiosisque latronibus dabat inquieta Mithridaticis proeliis Asia, dum sub alieni belli tumultu exterique regis invidia inpune grassantur. ³ Ac primum duce Isidoro contenti proximo mari Cretam inter atque Cyrenas et Achaïam sinumque Maleum, quod ab spoliis aureum ipsi vocavere, ⁴ latrocinabantur. Missusque in eos Publius Servilius, quamvis leves et fugaces myoparonas gravi et Martia classe turbaret, non incruenta victoria superat. ⁵ Sed nec mari summovisse contentus, validissimas urbes eorum et diutina praeda abundantes, Phaselim et Olympum evertit Isaurosque ipsam arcem Ciliciae, unde conscius sibi magni laboris Isaurici cognomen adamavit. ⁶ Non ideo tamen tot cladibus domiti terra se continere potuerunt; sed ut quaedam animalia, quibus aquam terramque incolendi gemina natura est, sub ipso hostis recessu inpatientes soli in aquas suas resiluerunt, et aliquanto latius quam prius Siciliae quoque litora et Campaniam nostram subito adventu terrere voluerunt. ⁷ Sic Cilix dignus victoria Pompei visus est et Mithridaticae provinciae factus accessio. Ille dispersam toto mari pestem semel et in perpetuum volens extinguere divino quodam apparatu adgressus

est. ⁸ Quippe cum classibus et suis et socialibus Rhodiorum abundaret, pluribus legatis atque praefectis utraque Ponti et Oceani ora complexus est. ⁹ Gellius Tusco mari inpositus, Plotius Siculo; Atilius Ligusticum sinum, Pomponius Gallicum obsedit, Torquatus Balearicum, Tiberius Nero Gaditanum fretum, qua primum maris nostri limen aperitur; Lentulus Marcellinus Libycum, Aegyptium, Pompei iuvenes Hadriaticum, Varro Terentius Aegaeum et Ionicum, Pamphylium Metellus, Asiaticum Caepio; ¹⁰ ipsas Propontidos fauces Porcius Cato sic obditis navibus quasi porta obseravit. ¹¹ Sic per omnis aequoris portus, sinus, latebras, recessus, promontoria, freta, paeninsulas quidquid piratarum fuit quadam indagine inclusum est. ¹² Ipse Pompeius in originem fontemque belli Ciliciam; nec hostes detractavere certamen. ¹³ Non ex fiducia, sed quia oppressi erant, ausi videbantur; sed nihil tamen amplius, quam ut ad primum ictum concurrerent. Mox ubi circumfusa undique rostra viderunt, abiectis statim telis remis-que plausu undique pari, quod supplicantium signum fuit, vitam petiverunt. ¹⁴ Non alia tam incruenta victoria usi umquam sumus, sed nec fidelior in posterum reperta gens ulla est; idque prospectum singulari consilio ducis, qui maritimum genus a conspectu longe removit maris et mediterraneis agris quasi obligavit, eodemque tempore et usum maris navibus recuperavit et terrae homines suos reddidit. ¹⁵ Quid prius in hac mirere victoria? velocitatem? quadragesimo die parta est. An felicitatem? ne una quidem navis amissa est. An vero perpetuitatem? amplius piratae non fuerunt.

BELLUM CRETICUM

7 Creticum bellum, si vera volumus, [nos fecimus] sola vincendi nobilem insulam cupiditas fecit. Favisse Mithridati videbatur; hoc placuit armis vindicare. ² Primus invasit insulam Marcus Antonius cum ingenti quidem victoriae spe atque fiducia, adeo ut pluris

catenas in navibus quam arma portaret. ³ Dedit itaque poenas vaecordiae. Nam plerasque naves interceptit hostis, captivaeque corpora religantes velis ac funibus suspendere, ac sic velificantes triumphantem in modum Cretes portibus suis adremigaverunt. ⁴ Metellus deinde totam insulam igni ferroque populatus intra castella et urbes redegit, Cnoson Eleuthernan et, ut Graeci dicere solent, urbium matrem Cydoneam; ⁵ adeoque saeve in captivos consulebatur, ut veneno se plerique conficerent, alii deditionem suam ad Pompeium absentem mitterent. ⁶ Et cum ille res in Asia gerens eo quoque praefectum misisset Antonium in alienam provinciam, inritus fuit, eoque infestior Metellus in hostes ius victoris exercuit, victisque Lasthene et Panare, Cydoneae ducibus, victor rediit. Nec quicquam tamen amplius de tam famosa victoria quam cognomen Creticum reportavit.

BELLUM BALEARICUM

8 Quatenus Metelli Macedonici domus bellicis agnominibus adsueverat, altero ex liberis eius Cretico facto mora non fuit quin alter quoque Balearicus vocaretur. ² Baleares per id tempus insulae piratica rabie maria corruerant. Homines feros atque silvestres mireris ausos a scopulis suis saltem maria prospicere. ³ Ascendere etiam inconditas rates et praeternavigantes subinde inopinato impetu terruere. ⁴ Sed cum venientem ab alto Romanam classem propexissent, praedam putantes, ausi etiam occurrere, et primo impetu ingenti lapidum saxorumque nimbo classem operuerunt. ⁵ Tribus quisque fundis proeliantur. Certos esse quis miretur ictus, cum haec sola genti arma sint, id unum ab infantia studium? cibum puer a matre non accipit, nisi quem ipsa monstrante percusserit. Sed non diu lapidatione Romanos terruere. ⁶ Nam postquam comminus ventum est expertique rostra et pila venientia, pecudum in morem

clamore sublato petiverunt fuga litora, dilapsique in proximos tumulos quaerendi fuerunt ut vincerentur.

EXPEDITIO IN CYPRUM

9 Aderat fatum insularum. Igitur et Cypros recepta sine bello. Insulam veteribus divitiis abundantem et ob hoc Veneri sacram Ptolemaeus regebat. ² ³ Sed divitiarum tanta erat fama, nec falso, ut victor gentium populus et donare regna consuetus, P. Clodio tribuno plebis duce, socii vivique regis confiscationem mandaverit. ⁴ Et ille quidem ad rei famam veneno fata praecepit. ⁵ Ceterum Porcius Cato Cyprias opes Liburnis per Tiberinum ostium invexit. Quae res latius aerarium populi Romani quam ullus triumphus implevit.

BELLUM GALLICUM

10 Asia Pompei manibus subacta reliqua, quae restabant in Europa, Fortuna in Caesarem transtulit. ² Restabant autem inmanissimi gentium Galli atque Germani et quamvis toto orbe divisi, tamen quia vincere libuit, Britanni. Primus Galliae motus ab Helvetiis coepit, qui Rhodanum inter et Rhenum siti, non sufficientibus terris venere sedem petitum, incensis moenibus suis; ³ hoc sacramentum fuit, ne redirent. Sed petito tempore ad deliberandum, cum inter moras Caesar Rhodani ponte rescisso fugam abstulisset, statim bellicosissimam gentem sic in sedes suas, quasi greges in stabulum pastor, reduxit. ⁴ Sequens longe longeque cruentior pugna Belgarum, quippe pro libertate pugnantium. Hic cum multa Romanorum militum insignia, tum illud egregium ipsius ducis, quod, nutante in fugam exercitu, rapto fugientis e manu scuto in primam volitans aciem manu proelium restituit. ⁵ Inde cum Venetis etiam navale bellum, sed maior cum Oceano quam cum ipsis navibus rixa. Quippe illae rudes et informes et statim naufragae, cum rostra sensissent; sed

haerebat in vadis pugna, cum aestibus solitis in ipso certamine subductus Oceanus intercedere bello videretur. ⁶ Illae quoque accessere diversitates pro gentium locorumque natura. Aquitani, callidum genus, in speluncas se recipiebant: iussit includi; Morini dilabebantur in silvas: iussit incendi. Nemo tantum feroces dixerit Gallos: ⁷ fraudibus agunt. Indutiomarus Treveros, Ambiorix concitavit Eburones. Utrique, absente Caesare coniuratione facta, invasere legatos. ⁸ Sed ille fortiter a Dolabella summotus est, relatumque regis caput; hic insidiis in valle dispositis dolo perculit. Itaque et castra direpta sunt et Aurunculeium Cottam cum Titurio Sabino legatos amisimus. Nec ulla de rege mox ultio; quippe perpetua trans Rhenum fuga latuit. ⁹ Nec Rhenus ergo inimmunis; nec enim fas erat ut liber esset receptator hostium atque defensor. ¹⁰ Et prima contra Germanos illius pugna iustissimis quidem ex causis. Haedui de incursionibus eorum querebantur. ¹¹ Quae Ariovisti regis superbia! cui cum legati dicerent veni ad Caesarem, et quis est Caesar? et si vult, veniat inquit, et quid ad illum, quid agat nostra Germania? num ego me interpono Romanis? ¹² Itaque tantus gentis novae terror in castris, ut testamenta passim etiam in principiis scriberentur. Sed illa inmania corpora quo maiora erant, eo magis gladiis ferroque patuerunt. ¹³ Qui calor in proeliando militum fuerit, nullo magis exprimi potest quam quod, elatis super caput scutis cum se testudine barbarus tegeret, super ipsa Romani scuta salierunt, et inde in iugulos gladiis descendebant. ¹⁴ Iterum de Germano Tencteri querebantur. Hic vero iam Caesar ultro Mosellam navali ponte transgreditur ipsumque Rhenum et Hercyniis hostem quaerit in silvis; sed in saltus ac paludes gens omnis diffugerat. Tantum pavoris incussit intra ripam subito Romanus visus. ¹⁵ Nec semel Rhenus, sed iterum quoque, et quidem ponte facto penetratus est. Maior aliquanto trepidatio. Quippe cum Rhenum suum sic ponte quasi iugo captum viderent, fuga rursus in silvas et paludes, et, quod

acerbissimum Caesari fuit, non fuere qui vincerentur. ¹⁶ Omnibus terra marique peragratis respexit Oceanum et, quasi hic Romanis orbis non sufficeret, alterum cogitavit. Classe igitur conparata Britanniam transit mira celeritate; quippe qui tertia vigilia cum Morinorum solvisset a portu, minus quam medio die insulam ingressus est. ¹⁷ Plena erant tumultu hostico litora, et trepidantia ad conspectum rei novae carpenta volitabant. Itaque trepidatio pro victoria fuit. Arma et obsides accepit a trepidis, et ulterius isset, nisi inprobam classem naufragio castigasset Oceanus. ¹⁸ Reversus igitur in Galliam, classe maiore auctisque copiis in eundem rursus Oceanum eosdemque rursus Britannos. Caledonas secutus in silvas unum quoque e regibus Casuellanum in vincla dedit. ¹⁹ Contentus his (non enim provinciae, sed nomini studebatur) cum maiore quam prius praeda revectus est, ipso quoque Oceano tranquillo magis et propitio, quasi inparem ei se fateretur. ²⁰ Sed maxima omnium eademque novissima coniuratio fuit Galliarum, cum omnis pariter Arvernos atque Biturigas, Carnuntas simul Sequanosque contraxit corpore armis spirituque terribilis, nomine etiam quasi ad terrorem composito, Vercingetorix. ²¹ Ille festis diebus et conciliabulis, cum frequentissimos in lucis haberet, ferocibus dictis ad ius pristinum libertatis erexit. ²² Aberat tunc Caesar Ravennae dilectum agens, et hieme creverant Alpes: sic interclusum putabant iter. Sed ille qualis erat ad nuntium rei felicissima temeritate per invios ad id tempus montium tumulos, per intactas vias et nives, expedita manu emensus Galliam, et ex distantibus hibernis castra contraxit, et ante in media Gallia fuit, quam ab ultima timeretur. ²³ Tum ipsa capita belli adgressus urbes, Avaricum quadraginta milium propugnantium [sustulit], Alesiam ducentorum quinquaginta milium iuventute subnixam flammis adaequavit. ²⁴ Circa Gergoviam Avernorum tota belli moles fuit. Quippe cum octoginta milia muro et arce et abruptis ripis defenderent maximam civitatem, ²⁵ vallo sudibus et fossa

inductoque fossae flumine, ad hoc decem et octo castellis ingentique lorica circumdatam primum fame domuit, mox audentem eruptiones in vallo sudibusque concidit, ²⁶ novissime in deditionem redegit. Ipse ille rex, maximum victoriae decus, supplex cum in castra venisset, equum et phaleras et sua arma ante Caesaris genua proiecit. Habe, inquit, fortem virum, vir fortissime, vicisti.

BELLUM PARTHICUM

11 Dum Gallos per Caesarem in septentrione debellat, ipse interim ad orientem grave vulnus a Parthis populus Romanus accepit. Nec de fortuna queri possumus; ² caret solacio clades. Adversis et dis et hominibus cupiditas consulis Crassi, dum Parthico inhiat auro, undecim strage legionum et ipsius ³ capite multata est. Et tribunus plebi Metellus exeuntem ducem hostilibus diris devoverat, et cum Zeugma transisset exercitus, rapta subitis signa turbinibus hausit Euphrates, ⁴ et cum apud Nice-phorium castra posuisset, missi ab Orode rege legati nuntiavere, percussorum cum Pompeio foederum Sullaque meminisset. ⁵ Regiis inhians ille thensauris, nihil ne imaginario quidem iure, sed Seleucia se responsurum esse respondit. ⁶ Itaque dii foederum ultores nec insidiis nec virtuti hostium defuerunt. Iam primum, qui solus et subvehere commeatus et munire poterat a tergo, relictus Euphrates, dum simulato transfugae cuidam Mazarae Syro creditur. ⁷ Tum in mediam camporum vastitatem eodem duce ductus exercitus, ut undique hosti exponeretur. ⁸ Itaque vixdum venerat Carrhas, cum undique praefecti regis Silaces et Surenas ostendere signa auro sericisque vexillis vibrantia. Tunc sine mora circumfusi undique equitatus in modum grandinis atque nimborum densa pariter tela fuderunt. Sic miserabili strage deletus exercitus. ⁹ Ipse in colloquium sollicitatus, signo dato vivus hostium in manus incidisset, nisi tribunis reluctantibus fugam ducis barbari ferro occupassent. ¹⁰ [Sic quoque relatum caput ludibrio

hostibus fuit.] Filium ducis paene in conspectu patris idem telis operuerunt. Reliquiae infelicis exercitus, quo quemque rapuit fuga, in Armeniam, Ciliciam Syriamque distractae, vix nuntium cladis rettulerunt. Caput eius recisum cum dextera manu ad regem reportatum ludibrio fuit, neque indigno. Aurum enim liquidum in rictum oris infusum est, ut cuius animus arserat auri cupiditate, eius etiam mortuum et exsanguē corpus auro ureretur.

ANACEFALAEOSIS

12 HAEC est illa tertia aetas populi Romani trans-marina, qua Italia progredi ausus orbe toto arma circumtulit, Cuius aetatis superiores centum anni sancti, pii et, ut diximus, aurei, sine flagitio, sine scelere, dum sincera adhuc et innoxia pastoriae illius sectae integritas, dumque Poenorum hostium imminens metus disciplinam veterem continebat. ² ³ Posteriores centum, quos a Carthaginis, Corinthi Numantiaeque excidiis et Attali regis Asiatica hereditate deduximus in Caesarem et Pompeium secutumque hos, de quo dicemus, Augustum, ut claritate rerum bellicarum magnifici, ita domesticis cladibus miseri et erubescendi. ⁴ Quippe sicut Galliam, Thraciam, Ciliciam, Cappadociam, uberrimas valēdissimasque provincias, Armenios etiam et Britannos, ut non in usum, ita ad imperii speciem magna nomina adquisisse pulchrum ac decorum: ⁵ ita eodem tempore dimicasse domi cum civibus, sociis, Mancipiis, gladiatoribus totoque inter se senatu turpe atque miserandum. ⁶ Ac nescio an satius fuerit populo Romano Sicilia et Africa contento fuisse, aut his etiam ipsis carere dominantibus in Italia sua, quam eo magnitudinis crescere, ut viribus suis confiteretur. ⁷ Quae enim res alia civiles furores peperit quam nimiae felicitates? Syria prima nos victa corrumpit, ⁸ mox Asiatica Pergameni regis hereditas. Illae opes atque divitiae adflixere saeculi mores, mersamque vitiis suis quasi sentina rem publicam pessum dedere. Unde enim populus Romanus a tribunis agros et

cibaria flagitaret nisi per famem quam luxus fecerat? Hinc ergo Gracchanae prima et secunda et illa tertia Apuleiana seditio.⁹ Unde iudiciariis legibus divulsus ab senatu eques nisi ex avaritia, ut vectigalia rei publicae atque ipsa iudicia in quaestu haberentur? Hinc Drusus et promissa civitas Latio et per hoc arma sociorum.¹⁰ Quid autem? Bella servilia unde nobis nisi ex abundantia familiarum? Unde gladiatorii adversum dominos suos exercitus, nisi ad conciliandum plebis favorem effusa largitio, dum spectaculis indulget,¹¹ supplicia quondam hostium artem faceret? Iam ut speciosiora vitia tangamus, nonne ambitus honorum ab isdem divitiis concitatus? Atquin inde Mariana, inde Sullana tempestas.¹² Aut magnificus apparatus conviviorum et sumptuosa largitio non ab opulentia paritura mox egestatem? Haec Catilinam patriae suae inpegit.¹³ Denique illa ipsa principatus et dominandi cupido unde nisi ex nimiis opibus venit? Atquin haec Caesarem atque Pompeium furialibus in exitium rei publicae facibus armavit.¹⁴ Hos igitur omnis domesticos motus separatos ab externis iustisque bellis ex ordine persequemur.

Liber II

DE LEGIBUS GRACCHANIS

13 SEDITIONUM omnium causas tribunicia potestas excitavit, quae specie quidem plebis tuendae, cuius in auxilium comparata est, re autem dominationem sibi acquirens, studium populi ac favorem agrariis, frumentariis, iudiciariis legibus aucupabatur. Inerat omnibus species aequitatis. ² Quid tam iustum enim quam recipere plebem sua a patribus, ne populus gentium victor orbisque possessor extorris aris ac ³ focus ageret? Quid tam aequum quam inopem ⁴ populum vivere ex aerario suo? Quid ad ius libertatis aequandae magis efficax quam ut senatu regente provincias ordinis equestris auctoritas saltem iudiciorum regno niteretur? Sed haec ipsa in perniciem redibant, ⁵ et misera res publica in exitium sui merces erat. ⁶ Nam et a senatu in equitem translata iudiciorum potestas vectigalia, id ⁷ est imperii patrimonium, subprimebat, et emptio frumenti ipsos rei publicae nervos exhauriebat, aerarium; et reduci plebs in agros unde poterat sine possidentium eversione, qui ipsi pars populi erant, et iam relictas sibi a maioribus sedes aetate quasi iure possidebant?

SEditio TIBERI GRACCHI

14 Primam certaminum facem Ti. Gracchus accendit, ² genere, forma, eloquentia facile princeps. Sed hic, sive Mancinianae deditionis, quia sponsor foederis fuerat, contagium timens et inde popularis, ³ sive aequo et bono ductus, quia depulsam agris suis plebem miseratus est, [ne populus gentium victor orbisque possessor laribus ac focus suis exularet,] ⁴ quacumque mente rem ausus ingentem est. Postquam rogationis dies aderat, ingenti stipatus agmine rostra conscendit, nec deerat obvia manu tota inde nobilitas; ⁵ et tribuni in partibus. Sed ubi intercedentem legibus suis C.

Octavium videt Gracchus, contra fas collegii, ius potestatis, iniecta manu depulit rostris, adeoque praesenti metu mortis exterruit, ut abdicare se magistratu cogeretur. ⁶ Sic triumvir creatus dividendis agris, cum ad perpetranda coepta die comitiorum prorogari sibi vellet imperium, obvia nobilitas manu eorum, quos agris moverat. ⁷ Caedes a foro coepit; inde cum in Capitolium profugisset plebemque ad defensionem salutis suae manu caput tangens hortaretur, praebuit speciem regnum sibi et diadema poscentis, atque ita duce Scipione Nasica, concitato in arma populo, quasi iure oppressus est.

SEDITION C. GRACCHI

15 STATIM et mortis et legum fratris sui vindex non minore impetu incaluit C. ² Gracchus. Qui cum pari tumultu atque terrore plebem in avitos agros arcesseret, et recentem Attali hereditatem in alimenta populo polliceretur, ³ iamque nimius et inpotens altero tribunatu secunda plebe volitaret, ⁴ obrogare auso legibus suis Minucio tribuno, fretus comitum manu fatale familiae suae Capitolium invasit. ⁵ Inde proximorum caede depulsus cum se in Aventinum recepisset, inde quoque obvia senatus manu ab Opimio consule oppressus est. ⁶ Insultatum quoque mortis reliquiis, et illud sacrosanctum caput tribuni plebis percussoribus auro repensatum.

SEDITION APULEIANA

16 NIHILO minus Apuleius Saturninus Gracchanas adserere leges non destitit. Tantum animorum viro Marius dabat, [qui] nobilitati semper inimicus, consulatu suo praeterea confisus. Occiso palam comitiis A. Ninnio competitor tribunatus, subrogare conatus est in eius locum C. Gracchum, hominem sine tribu, sine notore, sine nomine; sed subdito titulo in familiam ipse se adoptabat. ² Cum tot tantisque ludibriis exultaret inpune, rogandis Gracchorum legibus ita

vehementer incubuit, ut senatum quoque cogeret in verba iurare, cum abnuentibus aqua et igni interdicturum minaretur. ³ Unus tamen extitit, qui mallet exilium. Igitur post Metelli fugam omni nobilitate perculsa cum iam tertium annum dominaretur, eo vesaniae progressus est, ut consularia quoque comitia nova caede turbaret. ⁴ Quippe ut satellitem furoris sui Glauciam consulem faceret, C. Memmium competitorem interfici iussit, et in eo tumultu regem se a satellitibus suis appellatum laetus accepit. ⁵ Tum vero iam conspiratione senatus, ipso quoque iam Mario consule, quia tueri non poterat, adverso, directae in foro acies; ⁶ pulsus inde Capitolium invasit. Sed cum abruptis fistulis obsideretur senatuique per legatos paenitentiae fidem faceret, ab arce degressus cum ducibus factionis receptus in curiam est. Ibi eum facta inruptione populus fustibus saxisque opertum in ipsa quoque morte laceravit.

SEDITIO DRUSIANA

17 POSTREMO LIVIUS Drusus non tribunatus modo viribus, sed ipsius etiam senatus auctoritate totiusque Italiae consensu easdem leges adserere conatus, ² dum alium captat ex alio, tantum conflavit incendium, ut nec primam illius flammam posset sustinere et subita morte correptus hereditarium in posteros suos bellum propagaret. ³ Iudiciaria lege Gracchi diviserant populum Romanum et bicipitem ex una fecerant civitatem. Equites Romani tanta potestate subnixi, ut qui fata fortunasque principum haberent in manu, interceptis vectigalibus pecula-bantur suo iure rem publicam; senatus exilio Metelli, damnatione Rutili debilitatus omne decus maiestatis amiserat. ⁴ In hoc statu rerum pares opibus animis dignitate (unde et nata Livio Druso aemulatio) equitem Servilius Caepio, senatum Livius Drusus adserere. ⁵ Signa, aquilae et vexilla deerant: ceterum sic urbe in una quasi in binis castris dissidebatur. Prior Caepio in senatum impetu facto reos ambitus Scaurum et Philippum principes

nobilitatis elegit. ⁶ His ut motibus resisteret, Drusus plebem ad se Gracchanis legibus, isdemque socios ad plebem spe civitatis erexit. Extat vox ipsius, nihil se ad largitionem ulli reliquisse, nisi si quis aut caenum dividere vellet aut caelum. ⁷ Aderat promulgandi dies, cum subito tanta vis hominum undique apparuit, ut hostium adventu obsessa civitas videretur. ⁸ Ausus tamen obrogare legibus consul Philippus, sed adprehensum faucibus viator non ante dimisit quam sanguis in os et oculos redundaret. ⁹ Sic per vim latae iussaeque leges. Et pretium rogationis statim socii flagitare, cum inparem Drusum aegrumque rerum temere motarum matura, ut in tali discrimine, mors abstulit. Nec ideo [minus] socii promissa Drusi a populo Romano reposcere armis desierunt.

BELLUM ADVERSUM SOCIOS

18 Sociale bellum vocetur licet, ut extenuemus invidiam, si verum tamen volumus, illud civile bellum fuit. Quippe cum populus Romanus Etruscos, Latinos Sabinosque sibi miscuerit et unum ex omnibus sanguinem ducat, corpus fecit ex membris et ex omnibus unus est; ² nec minore flagitio socii intra Italiam quam intra urbem cives rebellabant. ³ Itaque cum ius civitatis, quam viribus auxerant, socii iustissime postularent, quam in spem eos cupidine dominationis Drusus erexerat, ⁴ postquam ille domestico scelere oppressus est, eadem fax, quae illum cremavit, socios in arma et expugnationem urbis accendit. ⁵ Quid hac clade tristius? Quid calamitosius? Cum omne Latium atque Picenum, Etruria omnis atque Campania, postremo Italia contra matrem suam ac parentem urbem consurgeret; ⁶ cum omne robur fortissimorum fidelissimorumque sociorum sub suis quisque signis haberent municipalia illa prodigia, Poppaedius Marsos et Paelignos, ³ Latinos Afranius, Vmbros Plotius, Egnatius Etrus- ⁷ cos, Samnium Lucaniamque Telesinus; cum regum et gentium arbiter populus ipsum se regere non posset, et

victrix Asiae et Europae a Corfinio Roma adpeteretur. ⁸ Primum fuit belli consilium, ut in Albano monte festo die Latinorum Iulius Caesar et Marcius Philippus consules inter sacra et aras immolarentur. ⁹ Postquam id nefas proditione discussum est, Asculo furor omnis erupit, in ipsa quidem ludorum frequentia trucidatis qui tunc aderant ab urbe legatis. ¹⁰ Hoc fuit inpii belli sacramentum. Inde iam passim ab omni parte Italiae, duce et auctore belli discursante Poppaedio, diversa per populos et urbes signa cecinere. ¹¹ Nec Annibalis nec Pyrrhi fuit tanta vastatio. Ecce Ocriculum, ecce Grumentum, ecce Faesulae, ecce Carseoli, Aesernia, Nuceria, Picentia penitus ferro et igne vastantur. Fusae Rutili copiae, fusae Caepionis. ¹² Nam ipse Iulius Caesar, exercitu amisso, cum in urbem cruentus referretur, miserabili funere mediam per urbem viam fecit. ¹³ Sed magna populi Romani fortuna, et semper in malis maior, totis denuo viribus consurrexit; ad-gressique singulos populos Cato discutit Etruscos, Gabinius Marsos, Carbo Lucanos, Sulla Samnites; ¹⁴ Pompeius vero Strabo omnia flammis ferroque populatus non prius finem caedium fecit, quam Asculi eversione manibus tot exercituum, consulum direptarumque urbium dis litaretur utcumque.

BELLUM SERVILE

19 Etsi cum sociis—nefas—cum liberis tamen et ingenuis dimicatum est: quis aequo animo ferat in principe populo bella servorum? Primum servile bellum inter initia urbis Herdonio duce Sabino in ipsa urbe temptatum est, cum occupata tribuniciis seditionibus civitate Capitolium obsessum est et a consule receptum; ² sed hic tumultus magis fuit quam bellum. Mox imperio per diversa terrarum occupato, quis crederet Siciliam multo cruentius servili quam Punico bello esse vastatam? Terra frugum ferax et quodam modo suburbana provincia latifundiis civium Romanorum tenebatur. ³ Hic ad cultum agri frequentia ergastula catenatique cultores materiam bello

praebuere. ⁴ Syrus quidam nomine Eunus 4—magnitudo cladum facit, ut meminerimus—fanatico furore simulato, dum Syriae deae comas iactat, ad libertatem et arma servos quasi ⁵ numinum imperio concitavit; idque ut divinitus fieri probaret, in ore abdita nuce quam sulphure et igni stipaverat, leniter inspirans flammam inter verba fundebat. ⁶ Hoc miraculum primo duo milia ex obviis, mox iure belli refractis ergastulis sexaginta amplius milium fecit exercitum; regisque, ne quid mali deesset, decoratus insignibus castella, ⁷ vicos, oppida miserabili direptione vastavit. Quin, illud quoque ultimum dedecus belli, capta sunt castra praetorum—nec nominare ipsos pudebit— castra Manlii, Lentuli, Pisonis, Hypsaei. Itaque qui per fugitivarios abstrahi debuissent, praetorios duces profugos proelio ipsi sequebantur. Tandem Perperna imperatore supplicium de eis sumptum est. ⁸ Hic enim victos et apud Hennam novissime obsessos cum fame quasi pestilentia consumpsisset, reliquias latronum compedibus, catenis crucibusque punivit; fuitque de servis ovatione contentus, ne dignitatem triumphi servili inscriptione violaret. ⁹ Vixdum respiraverat insula, cum statim Servilio praetore a Syro reditur ad Cilicem. Athenio pastor interfecto domino familiam ergastulo liberatam sub signis ordinat. ¹⁰ Ipse veste purpurea argenteoque baculo et regum in morem fronte redimita non minorem quam ille fanaticus prior conflavit exercitum, acriusque multo, quasi et illum vindicaret, vicos, oppida, castella diripiens, in servos infestius quam in dominos quasi in transfugas, ¹¹ saeviebat. Ab hoc quoque praetorii exercitus fusi, capta Servili castra, capta Luculli. Sed Titus Aquilius Perpernae usus exemplo, interclusum hostem commeatibus ad extrema compulit comminatasque copias fame armis facile delevit; dedidissentque se, nisi suppliciorum metu voluntariam mortem praetulissent. ¹² Ac ne de duce quidem supplicium exigere potuit, quamvis vivus in manus venerit; quippe dum circa

adprehendendum eum a multitudine contenditur, inter rixantium manus praeda lacerata est.

BELLUM SPARTACIUM

20 ENIMVERO et servitium armorum dedecus feras; nam etsi per fortunam in omnia obnoxii, tamen quasi secundum hominum genus sunt et in bona libertatis nostrae adoptantur: bellum Spartaco duce concitatum quo nomine appellem nescio; ² quippe cum servi militaverint, gladiatores imperaverint, illi infimae sortis homines, hi pessumae auxere ludibriis calamitatem Romanam. ³ Spartacus, Crixus, Oenomaus effracto Lentuli ludo cum triginta aut amplius eiusdem fortunae viris erupere Capua; servisque ad vexillum vocatis cum statim decem milia amplius coissent, homines modo effugisse contenti, iam et vindicari volebant. ⁴ Prima sedes velut rabidis beluis mons Vesuvius placuit. Ibi cum obsiderentur a Clodio Glabro, per fauces cavi montis vitineis delapsi vinculis ad imas eius descendere radices et exitu invisio nihil tale opinantis ducis subito impetu castra rapuerunt; ⁵ inde alia castra, Vareniana, deinceps Thorani; totamque pervagantur Campaniam. Nec villarum atque vicorum vastatione contenti Nolam atque Nuceriam, Thurios atque Metapontum terribili strage populantur. ⁶ Adfluentibus in diem copiis cum iam esset iustus exercitus, e viminibus pecudumque tegumentis inconditos sibi clipeos et ferro ergastulorum recocto gladios ac tela fecerunt. ⁷ Ac ne quod decus iusto deesset exercitui, domitis obviis etiam gregibus paratur equitatus, captaque de praetoribus insignia et fascēs ad ducem detulere. ⁸ Nec abnuit ille de stipendiario Thrace miles, de milite desertor, inde latro, deinde ⁹ in honorem virium gladiator. Quin defunctorum quoque proelio ducum funera imperatoriis celebravit exsequiis, captivosque circa rogam iussit armis depugnare, quasi plane expiaturus omne praeteritum dedecus, si de gladiatore munerarius fuisset. ¹⁰ Inde iam consulares quoque adgressus in

Appenino Lentuli exercitum cecidit, apud Mutinam Publi Crassi castra delevit.¹¹ Quibus elatus victoriis de invadenda urbe Romana—quod satis est turpitudini nostrae—deliberavit.¹² Tandem enim totis imperii viribus contra myrmillonem consurgitur pudoremque Romanum Licinius Crassus adseruit; a quo pulsus fugatique—pudet dicere—¹³ hostes in extrema Italiae refugerunt. Ibi circa Brittium angulum clusi, cum fugam in Siciliam pararent neque navigia suppeterent, ratesque ex trabibus et dolia conexa virgultis rapidissimo freto frustra experirentur, tandem eruptione facta digna¹⁴ viris obire morte et, quod sub gladiatore duce oportuit, sine missione pugnatum est. Spartacus ipse in primo agmine fortissime dimicans quasi imperator occisus est.

BELLUM CIVILE MARIANUM

21 Hoc deerat unum populi Romani malis, ut iam ipse intra se parricidale telum domi stringeret, et in urbe media ac foro quasi harena cives cum civibus suis gladiatorio more concurrerent.² Aequiore animo utcumque ferrem, si plebei duces aut, si nobiles, mali saltem ducatum sceleri praebuissent. Tum vero—pro facinus—qui viri! qui imperatores! decora et ornamenta saeculi sui, Marius et Sulla, pessimo facinori suam etiam dignitatem praebuerunt.³ Bellum civile Marianum sive Sullanum tribus, ut sic dixerim, sideribus agitata est. Primum levi et modico tumultu magis quam bello, intra ipsos dumtaxat armorum duces subsistente saevitia;⁴ mox atrocius et cruentius, per ipsius viscera senatus grassante victoria;⁵ ultimo non civicam modo, sed hostilem quoque rabiem supergressum est, cum armorum furor totius Italiae viribus niteretur, eo usque odiis saevientibus, donec deessent qui occiderentur.⁶ Initium et causa belli inextinguibilis honorum Marii fames, dum decretam Sullae provinciam Sulpicia lege sollicitat. Sed inpatiens iniuriae statim Sulla legiones circumegit, dilatoque Mithridate Esquilina Collinaque porta

geminum urbi agmen infudit. ⁷ Inde cum consules Sulpicius et Albinovanus obiecissent catervas suas, et saxa undique a moenibus ac tela iacerentur, ipse quoque iaculatus incendia viam fecit arcemque Capitolii, quae Poenos quoque, quae Gallos etiam Senonas evaserat, quasi captivam victor insedit. ⁸ Tum ex consulto senatus adversariis hostibus iudicatis in praesentem tribunum aliosque diversae factionis iure saevitum est; Marium servilis fuga exemit, immo fortuna alteri bello reservavit. ⁹ Cornelio Cinna Gnaeo Octavio consulibus male obrutum resurrexit incendium, et quidem ab ipsorum discordia, quom de revocandis quos senatus hostes iudicaverat ad populum referretur; ¹⁰ cincta quidem gladiis contione, sed vincentibus quibus pax et quies potior, profugus patria sua Cinna confugit ad partes. Rediit ab Africa Marius clade maior; si quidem carcer catenae, fuga exilium horrificaverant dignitatem. ¹¹ Itaque ad nomen tanti viri late concurritur, servitia—pro nefas—et ergastula armantur, et facile invenit exercitum imperator. ¹² Itaque vi patriam reposcens, unde vi fuerat ex- pulsus, poterat videri iure agere, nisi causam suam saevitia corrumpere. Sed cum dis hominibusque infestus rediret, statim primo impetu cliens et alumna urbis Ostia nefanda strage diripitur. ¹³ Mox in urbem quadruplici agmine intratur. Divisere copias Cinna, Marius, Carbo, Sertorius. Hic postquam manus omnis Octavi depulsa Ianiculo est, statim ad principum caedem signo dato aliquanto saevius quam vel in Punica urbe saevitur. ¹⁴ Octavi consulis caput pro rostris exponitur, Antonii consularis in Mari ipsius mensis. Caesar et Fimbria in penetibus domuum suarum trucidantur, Crassi pater et filius in mutuo alter alterius aspectu. Baebium atque Numitorium per medium forum unci traxere carnificum. ¹⁵ Catulus se ignis haustu ludibrio hostium exemit. ¹⁶ Merula flamen Dialis in Capitolio Iovis ipsius oculos venarum cruore respersit. Ancharius ipso vidente Mario confossus est, quia fatalem illam scilicet manum non porrexerat salutanti. ¹⁷ Haec tot senatus funera intra kalendas et idus Ianuarii

mensis septima illa Marii purpura dedit. Quid futurum fuit, si annum consulatus implesset? ¹⁸ Scipione Norbanoque consulibus tertius ille turbo civilis insaniae toto furore detonuit, quippe cum hinc octo legiones, quingentae cohortes starent in armis, inde ab Asia cum victore exercitu Sulla properaret. ¹⁹ Et sane cum tam ferox in Sullanos Marius fuisset, quanta saevitia opus erat, ut Sulla de Mario vindicaretur? Primum apud Capuam sub amne Vulturno signa concurrunt, et statim omnis Norbani fusus exercitus, statim Scipionis copiae ostentata spe pacis oppressae. ²⁰ Tum Marius iuvenis et Carbo consules quasi desperata victoria, ne inulti perirent, in antecessum sanguine senatus sibi parentabant, obsessaque curia sic de senatu quasi de carcere qui iugularentur educti. ²¹ Quantum funerum in foro, in circo, in penitis templis! nam Mucius Scaevola pontifex Vestalis amplexus aras tantum non eodem igne sepelitur. ²² Lamponius atque Telesinus, Samnitum duces, atrocius Pyrrho et Annibale Campaniam Etruriamque populantur, et sub specie partium se vindicant. ²³ Apud Sacriportum Collinamque portam debellatae omnes hostium copiae; ibi Marius, hic Telesinus oppressi. Nec idem tamen caedium qui belli finis fuit. Stricti enim et in pace gladii, animadversumque in eos, qui se sponte dediderant. Minus est, quod apud Sacriportum, apud Collinam septuaginta milia amplius Sulla concidit: bellum erat. Quattuor milia deditorum inermium civium in Villa Publica interfici iussit: ²⁵ isti tot in pace non plures sunt? Quis autem illos potest computare, quos in urbe passim quisquis voluit occidit? Donec admonente Fufidio vivere aliquos debere, ut essent quibus imperaret, proposita est ingens illa tabula, et ex ipso equestris ordinis flore ac senatu duo milia electi, qui mori iuberentur: novi generis edictum. ²⁶ Longum post haec referre ludibrio habita fata Carbonis, fata Sorani, Plaetorios atque Venuleios, Baebium sine ferro ritu ferarum inter manus laniatum, Marium, ducis ipsius fratrem, apud Catuli sepulcrum oculis effossis, manibus cruribusque effractis

servatum aliquandiu, ut per singula membra more- ²⁷ retur. Possis singulorum hominum ferre poenas: municipia Italiae splendidissima sub hasta venie-runt, Spoletium, Interamnium, Praeneste, Florentia. ²⁸ Nam Sulmonem, vetus oppidum socium atque amicum—facinus indignum—non expugnat aut obsidet iure belli; sed quo modo morte damnati duci iubentur, sic damnatam civitatem iussit Sulla deleri.

BELLUM SERTORIANUM

22 BELLUM Sertorianum quid amplius quam Sullanae proscriptionis hereditas fuit? Hostile potius an civile dixerim nescio, quippe quod Lusitani Celtiberique Romano gesserint duce. ² Exul et profugus feralis illius tabulae, vir summae quidem sed calamitosae virtutis malis suis maria terrasque permiscuit; et iam Africae, iam Balearibus insulis fortunam expertus usque in Oceanum Fortunatasque Insulas penetravit consiliis, tandem Hispaniam armavit. ³ Viro cum viris facile convenit. Nec alias magis apparuit Hispani militis vigor quam Romano duce. ⁴ Quamquam ille non contentus Hispania ad Mithridatem quoque Ponticosque respexit regemque classe iuvit. ⁵ Et quid futurum fuit satis tanto hosti, cui uno imperatore resistere res Romana non potuit? additus Metello Gnaeus Pompeius. ⁶ Hi copias adtrivere viri, prope tota Hispania persecuti. Diu et ancipiti semper acie pugnatum est; nec tamen prius bello quam suorum scelere et insidiis extinctus est. Prima per legatos habita certamina, cum hinc Domitius et Thorius, inde Hirtulei proluderent; ⁷ mox his apud Segoviam, illis apud Anam flumen oppressis, ipsi duces comminus invicem experti apud Lauronem atque Sucronem aequavere clades. Tum illis ad populationes agrorum, ⁸ his ad urbium excidia conversis, misera inter Romanos duces Hispania discordiae poenas dabat; ⁹ donec oppresso domestica fraude Sertorio, victo deditoque Perperna, ipsae quoque in Romanam fidem venire urbes Osca, Termes, Vlia, Valentia, Auxuma et in fame nihil non experta Calagurris. Sic recepta

in pacem Hispania. Victores duces externum id magis quam civile bellum videri voluerunt, ut triumpharent.

BELLUM CIVILE SUB LEPIDO

23 MARCO LEPIDO Quinto Catulo consulibus civile bellum paene citius oppressum est quam inciperet: sed quantulumcumque fax illius motus ab ipso Sullae rogo exarsit. ² Cupidus rerum novarum per insolentiam Lepidus acta tanti viri rescindere parabat; nec inmerito, si tamen posset sine magna clade rei publicae. ³ Nam cum iure belli Sulla dictator proscripsisset inimicos, qui supererant revocante Lepido quid aliud quam ad bellum vocabantur? Cumque damnatorum civium bona addicente Sulla quamvis male capta iure tamen tenerentur, repetitio eorum procul dubio labe- ⁴ factabat compositae civitatis statum. Expediebat ergo quasi aegrae sauciaeque rei publicae quiescere quomodocumque, ne volnera curatione ipsa rescinderentur. ⁵ Ergo cum turbidis contionibus velut classico civitatem terruisset, profectus in Etruriam arma inde et exercitum urbi admovebat. ⁶ Sed iam Mulvium pontem collemque Ianiculum Lutatius Catulus Gnaeusque Pompeius, Sullanae dominationis duces atque signiferi, alio exercitu insederant. ⁷ A quibus primo statim impetu retro pulsus hostisque a senatu iudicatus incruenta fuga Etruriam, inde Sardiniam recessit, ibique morbo et paenitentia interiit. ⁸ Victores quoque, quod non temere alias in civilibus bellis, pace contenti fuerunt.

BELLUM CATILINAE

1 CATILINAM luxuria primum, tum hinc conflata egestas rei familiaris, simul occasio, quod in extremis finibus mundi arma Romana peregrinabantur, in nefaria consilia opprimendae patriae suae conpulere. ² Senatum confodere, consules trucidare, distringere

incendiis urbem, diripere aerarium, totam denique rem publicam funditus tollere et quidquid nec Annibal videretur optasse, quibus—³ o nefas—sociis adgressus est! Ipse patricius; sed hoc minus est: Curii, Porcii, Sullae, Cethegi, Autronii, Varguntei atque Longini, quae familiae! quae senatus insignia! Lentulus quoque tum cum maxime praetor. Hos omnis inmanissimi facinoris satellites habuit.⁴ Additum est pignus coniurationis sanguis humanus, quem circumlatum pateris bibere: summum nefas, ni amplius esset,⁵ propter quod biberunt. Actum erat de pulcherrimo imperio, nisi illa coniuratio in Ciceronem et Antonium consules incidisset, quorum alter industria rem patefecit, alter manu oppressit.⁶ Tanti sceleris indicium per Fulviam emersit, vilissimum scortum, sed patriciis innocentius.⁷ Consul habito senatu in praesentem reum peroravit; sed non amplius profectum, quam ut hostis evaderet seque tum palam ac professe incendium suum restincturum ruina minaretur.⁸ Et ille quidem ad praeparatum a Manlio in Etruria exercitum proficiscitur signa inlaturus urbi. Lentulus, destinatum familiae suae Sibyllinis versibus regnum sibi vaticinans, ad praestitutum a Catilina diem urbe tota viros, faces,⁹ tela disponit. Nec civili conspiratione contentus legatos Allobrogum, qui tum forte aderant, in arma sollicitat. Isset ultra Alpes furor, nisi altera proditione Volturci praetoris litterae tenerentur. Statim Ciceronis imperio iniecta est barbaris manus;¹⁰ palam praetor in senatu vincitur. De supplicio agentibus, Caesar parcendum dignitati, Cato animadvertendum pro scelere censebant.¹¹ Quam sententiam secutis omnibus in carcere parricidae strangulantur. Quamvis parte coniurationis oppressa, tamen ab incepto Catilina non destitit; infestis ab Etruria signis patriam petens obvio Antonii exercitu opprimitur.¹² Quam atrociter dimicatum sit, exitus docuit. Nemo hostium bello superfuit; quem quis in pugnando ceperat locum, eum amissa anima corpore tegebat. Catilina longe a

suis inter hostium cadavera repertus est, pulcherrima morte, si pro patria sic concidisset.

BELLUM CIVILE CAESARIS ET POMPEI

2 IAM toto orbe paene pacato maius erat imperium Romanum, quam ut ullis exteris viribus opprimi posset. Itaque invidens fortuna principi gentium populo ipsum illum in exitium sui armavit. ² Ac Mariana quidem Cinnanaque rabies iam intra urbem praeluserat, quasi si experiretur. Sullana tempestas latius, intra Italiam tamen, detonuerat. ³ Caesaris furor atque Pompei urbem Italiam, gentes nationes, totum denique qua patebat imperium quodam quasi diluvio et inflammatione corripuit, adeo ut non recte tantum civile dicatur, ⁴ ac ne sociale quidem, sed nec externum, sed potius commune quoddam ex omnibus et plus quam bellum. ⁵ Quippe si duces eius inspicias, totus senatus in partibus; si exercitus, hinc undecim legiones, inde decem et octo, flos omnis et robur Italici sanguinis; si auxilia sociorum, hinc Gallici Germanique dilectus, inde Deiotarus, Ariobarzanes, Tarcondimotus, Cotys et Rhascypolis, omne Thraciae, Cappadociae, Macedoniae, Ciliciae, ⁶ Graeciae totiusque robur orientis; si moram belli, quattuor anni, sed pro clade rerum breves; si locum et spatium, commissum est intra Italiam, inde se in Galliam Hispaniamque deflexit re-versumque ab occasu totis viribus in Epiro Thessa-liaque consedit; hinc in Aegyptum subito transi-luit, inde respexit Asiam, Africae incubuit, postremo in Hispaniam regyavit et ibi aliquando defecit. ⁷ Sed non et odia partium finita cum bello. Non enim prius quieverunt, quam in ipsa urbe medio senatu eorum, qui victi erant, odia victoris se caede satiarent. ⁸ Causa tantae calamitatis eadem quae omnium, nimia felicitas. Si quidem Quinto Metello Lucio Afranio consulibus cum Romana maiestas toto orbe polleret recentesque victorias, Ponticos et Armenios triumphos, in Pompeianis theatris Roma cantaret, nimia Pompei potentia apud

otiosos, ut solet, cives movit invidiam. ⁹ Metellus ob inminutum Cretae triumphum, Cato adversus potentes semper obliquus detrectare Pompeio actisque eius obstrepere. Hic dolor transversum egit et ad praesidia dignitati paranda inpulit. ¹⁰ Forte tunc Crassus genere, divitiis, dignitate florebat, ut vellet tamen auctions opes; C. Caesar eloquentia et spiritu, ecce iam et consulatu adlevabatur; Pompeius tamen inter utrumque eminebat. ¹¹ Sic igitur Caesare dignitatem conparare, Crasso augere, Pompeio retinere cupientibus, omnibusque pariter potentiae cupidis de invadenda re publica facile convenit. ¹² Ergo cum mutuis viribus in suum quisque decus niterentur, Galliam Caesar invadit, Crassus Asiam, Pompeius Hispaniam: tres maximi exercitus, et in his orbis imperium societate ¹³ trium principum occupatur. Decem annos traxit ista dominatio ex fide, quia mutuo metu tenebantur. Crassi morte apud Parthos, morte Iuliae Caesaris filiae, quae nupta Pompeio generi socerique concordiam matrimonii foedere continebat, statim aemulatio erupit. ¹⁴ Iam Pompeio suspectae Caesaris opes et Caesari Pompeiana dignitas gravis. Nec ille ferebat parem, nec hic superiorem. Pro nefas! Sic de principatu laborabant, tamquam duos tanti imperii fortuna non caperet. ¹⁵ Ergo Lentulo Marcelloque consulibus rupta primum coniurationis fides. De successionem Caesaris senatus, id est Pompeius, agitabat, nec ille abnuebat, si ratio sui proximis comitiis haberetur. ¹⁶ Ut daretur consulatus absenti, quem decem tribuni favente Pompeio nuper decreverant, dissimulante eodem negabatur: veniret et peteret more maiorum. ¹⁷ Ille contra flagitare decreta, ac, nisi fides permaneret, non remittere exercitum. Ergo ut in hostem decernitur. His Caesar agitatus statuit praemia armorum armis defendere. ¹⁸ Prima civilis belli harena Italia fuit, cuius arces levibus praesidiis Pompeius insederat; sed omnia ¹⁹ subito Caesaris impetu oppressa sunt. Prima Arimino signa cecinerunt. Tum pulsus Etruria Libo, Vmbria Thermus, Domitius Corfinio. Et peractum erat bellum sine

sanguine, si Pompeium Brundisii opprimere potuisset. ²⁰ Et ceperat; sed ille per obsessi claustra portus nocturna fuga evasit. Turpe dictu: modo princeps patrum, pacis bellicque moderator, per triumphatum a se mare lacera et paene inermi nave fugiebat. ²¹ Nec Pompei ab Italia quam senatus ab urbe fuga turpior: quam paene vacuam, metu Caesar ingressus consulem se ipse fecit. Aerarium quoque sanctum, quod quia tardius aperiebant tribuni iussit effringi, censumque et patrimonium populi Romani ante rapuit quam imperium. ²² Pulso fugatoque Pompeio maluit prius ordinare provincias quam ipsum sequi. Siciliam et Sardiniam, ²³ annonae pignera, per legatos habet. Nihil hostile erat in Gallia; pacem ipse fecerat. Sed ad Hispanienses Pompei exercitus transeunti per eam duci portas claudere ausa Massilia est. Misera dum cupit pacem, belli metu in bellum incidit; sed quia tuta muris erat, vinci eam sibi iussit absenti. ²⁴ Graecula civitas non pro mollitia nominis et vallum rumpere et incendere machinas ausa, etiam congregi navibus; ²⁵ sed Brutus, cui mandatum erat bellum, victos terra marique perdomuit. Mox dedentibus se omnia ablata praeter quam potiore omnibus habebant libertatem. ²⁶ Anceps variumque sed incruentum in Hispania bellum cum legatis Gnaei Pompei, Petreio et Afranio, quos Ilerdae castra habentes apud Sisorim amnem obsidere et ab oppido intercludere adgreditur. ²⁷ Interim abundantio verni fluminis commeatibus prohibebat: sic fame castra temptata sunt, ²⁸ obsessorque ipse quasi obsidebatur. Sed ubi pax fluminis redit, et populationibus et pugnae campos aperuit, iterum ferox instat et cedentes ad Celtiberiam consecutus aggere et vallo et per haec siti ad deditionem compulit. ²⁹ Sic citerior Hispania recepta est, nec ulterior moram fecit. Quid enim una post quinque legiones? Itaque ultro cedente Varrone Gades, fretum, Oceanus, omnia felicitatem Caesaris sequebantur. ³⁰ Aliquid tamen adversus absentem ducem ausa Fortuna est circa Illyricum et Africam, quasi de industria prospera eius adversis radiaret; ³¹ quippe cum fauces

Adriani maris iussi occupare Dolabella et Antonius, ille Illyrico, hic Curictico litore castra posuissent, iam maria late tenente Pompeio, repente legatus eius Octavius Libo ingentibus copiis classicorum utrumque circumvenit.³² Deditionem fames extorsit Antonio. Missae quoque a Basilo in auxilium eius rates, quales inopia navium fecerat, nova Pompeianorum arte Cilicum actis sub mari funibus captae quasi per indaginem.³³ Duas tamen aestus explicuit. Una, quae Opiterginos ferebat, in vadis haesit memorandumque posteris exemplum dedit. Quippe vix mille iuvenum manus circumfusi undique exercitus per totum diem tela sustinuit, et cum exitum virtus non haberet, tandem, ne in deditionem veniret, hortante tribuno Vulteio mutuis ictibus inter se concurrat.³⁴ In Africa quoque par et virtus et calamitas Curionis fuit, qui ad recipiendam provinciam missus, pulso fugatoque Varo superbus, subitum Iubae regis adventum equitatumque Maurorum sustinere non potuit. Patebat victo fuga; sed pudor suasit, ut amissum sua temeritate exercitum morte sequeretur.³⁵ Sed iam debitum par Fortuna flagitante sedem bello Pompeius Epiron elegerat; nec Caesar morabatur.³⁶ Quippe ordinatis a tergo omnibus, quamvis hiemps media prohiberet tempestate, ad bellum navigavit;³⁷ positisque ad Oricum castris, cum pars exercitus ob inopiam navium cum Antonio relicta Brundisii moram faceret, adeo inpatiens erat, ut ad arcessendos eos ardente ventis mari, nocte concubia, speculatorio navigio solus ire temptaverit. Extat ad trepidum tanto discrimine gubernatorem vox ipsius, Quid times? Caesarem venis. Contractis in unum undique omnibus copiis positisque comminus castris diversa erant ducum consilia.³⁸ Caesar pro natura ferox et conficiendae rei cupidus ostentare aciem, provocare, lacescere;³⁹ nunc obsidione castrorum, quae sedecim milium vallo obduxerat—sed quid iis obesset obsidio, qui patente mari omnibus copiis abundarent?—nunc expugnatione Dyrrachi inrita, quippe quam vel situs inexpugnabilem faceret;⁴⁰ ad hoc

adsiduis in eruptione hostium proeliis, quo tempore egregia virtus Scaevolae centurionis emicuit, cuius in scuto centum atque viginti tela sederunt; ⁴¹ iam vero urbium direptione sociarum, cum Oricum et Gomphos et alia castella ⁴² Thessaliae vastaret. Pompeius adversus haec nectere moras, tergiversari, sic hostem interclusum undique inopia commeatum terere, usque dum ardentissimi ducis consenesceret impetus. ⁴³ Nec diutius profuit ducis salutare consilium. Miles otium, socii moram, principes ambitum ducis increpabant. Sic praecipitantibus fati proelio sumpta Thessalia est, et Philippicis campis urbis, imperii, generis humani fata commissa sunt. ⁴⁴ Numquam ullo loco tantum virium populi Romani, tantum dignitatis Fortuna respexit: trecenta amplius milia hinc vel illinc praeter auxilia, reges et senatum. ⁴⁵ Numquam imminentis ruinae manifestiora prodigia: fuga victimarum, examina in signis, interdium tenebrae. Dux ipse in nocturna imagine plausu theatri sui in modum planctus circumsonatus et mane cum pullo pallio—nefas—apud principia conspectus est. ⁴⁶ Numquam acrior neque alacrior exercitus Caesaris fuit; inde classica prius, inde tela. Adnotatum quoque committentis aciem Crastini pilum, qui mox adacto in os gladio—sic inter cadavera repertus est— libidinem ac rabiem qua pugnaverant ipsa novitate volneris praeferebat. ⁴⁷ Sed nec minus admirabilior illius exitus belli. Quippe cum Pompeius adeo equitum copia abundaret, ut facile circumventurus sibi Caesarem videretur, circumventus ipse est. ⁴⁸ Nam cum diu aequo Marte contenderent, iussuque Pompei fusus a cornu erupisset equitatus, repente hinc signo dato Germanorum cohortes tantum in effusos equites fecere impetum, ut illi esse pedites, ⁴⁹ hi venire in equis viderentur. Hanc stragem fugientis equitatus levis armaturae ruina comitata est; tunc terrore latius dato, turbantibus invicem copiis, reliqua strages quasi una manu facta est; nec ulla res magis exitio fuit quam ipsa exercitus magnitudo. ⁵⁰ Multus in eo proelio Caesar fuit mediusque inter

imperatorem et militem. Voces quoque obequantis acceptae, altera cruenta, sed docta et ad victoriam efficax miles faciem feri! altera ad iactationem conposita parce civibus! ⁵¹ cum ipse sequeretur felicem utcumque in malis Pompeium, si eadem ipsum quae exercitum eius fortuna traxisset. Superstes dignitatis suae vixit, ut cum maiore dedecore per Thessalica Tempe equo fugeret, ut una navicula Lesbos applicaret, ut Syedris in deserto Ciliciae scopulo fugam in Parthos, ⁵² Africam vel Aegyptum agitare, ut denique Pelusio litore imperio vilissimi regis, consiliis spadonum et, ne quid malis desit, Septimii desertoris sui gladio trucidatus sub oculis uxoris suae libero-rumque moreretur. ⁵³ Quis non peractum esse cum Pompeio crederet? Atquin acrius multo atque vehementius Thessalici incendii cineres recaluerunt. ⁵⁴ Et in Aegypto qui- ⁵⁵ dem adversus Caesarem sine partibus bellum. Quippe cum Ptolemaeus, rex Alexandriae, summum civilis belli scelus peregrisset et foedus amicitiae cum Caesare medio Pompei capite sanxisset, ultionem clarissimi viri manibus quaerente Fortuna causa non defuit. ⁵⁶ Cleopatra, regis soror, adfusa Caesaris genibus partem regni reposcebat. Aderat puellae forma, [et] quae duplicaretur ex illo, quod talis passa videbatur iniuriam, <et> odium ipsius regis, ⁵⁷ qui Pompei caedem partium fato, non Caesari dederat, haud dubie idem in ipsum ausurus, si fuisset occasio. ⁵⁸ Quam ubi Caesar restitui iussit in regnum, statim ab isdem percussoribus Pompei obsessus in regia quamvis exigua manu ingentis exercitus molem mira virtute sustinuit. ⁵⁹ Ac primum proximorum aedificiorum atque navalium incendio infestorum hostium tela summovit, mox in paenin-sulam Pharon subitus evasit; inde depulsus in maria mira felicitate ad proximam classem enatavit, relicto quidem in fluctibus paludamento seu fato seu consilio, ut illud ingruentibus hostium telis saxisque peteretur. ⁶⁰ Tunc receptus a classicis suis, undique simul hostes adortus de inbelli ac perfida gente iusta generi manibus dedit. Quippe et Theodotus magister auctorque

totius belli, et ne virilia quidem portenta, Pothinus atque Ganymedes diversa per mare et terras fuga morte consumpti. Regis ipsius corpus obrutum limo repertum est in aureae loricae honore.⁶¹ In Asia quoque novus rerum motus a Ponto, plane quasi de industria captante fortuna hunc Mithridatico regno exitum, ut a Pompeio pater, a Caesare filius vinceretur.⁶² Rex Pharnaces magis discordiae nostrae fiducia quam suae virtutis infesto in Cappadociam agmine ruebat.⁶³ Sed hunc Caesar adgressus uno et, ut sic dixerim, non toto proelio obtrivit, more fulminis, quod uno eodemque momento venit, percussit, abscessit. Nec vana de se praedicatio est Caesaris, ante hostem victum esse quam visum.⁶⁴ Sic cum exteris; at in Africa cum civibus multo atrocius quam in Pharsalia. Hic reliquias partium naufragarum quidam fugae aestus expulerat; nec reliquias diceres, sed integrum bellum.⁶⁵ Sparsae magis quam oppressae vires erant; auxerat sacramentum ipsa clades imperatoris, nec degenerabat ducum successio. Quippe satis ample sonabant in Pompeiani nominis locum Cato et Scipio. Accessit copiis Mauretaniae rex Iuba, videlicet ut latius vinceret Caesar.⁶⁶ Nihil ergo inter Pharsaliam et Thapson, nisi quod amplior; eoque acrior Caesareanorum impetus fuit, indignantium post Pompeium crevisse bellum; denique, quod alias numquam, ante imperium ducis sua sponte signa cecinerunt.⁶⁷ Strages a Iuba coepit, cuius elephantum bellorum rudes et nuperi a silva consternati subito clangore lituorum in suos sese circumegere. Statim exercitus in fugam, nec duces fortiores quam ut effugerent. Non inconspicua tamen mors omnium.⁶⁸ Iam Scipio nave fugiebat; sed adsecutis hostibus gladium per viscera exegit et, ubi esset quodam requirenti, respondit hoc ipsum, Bene se habet imperator. Iuba cum se recepisset in regiam, magnifice epulatus est postero die cum Petreio fugae comite superque mensas et pocula interficiendum se ei praeiuit.⁶⁹ Ille et regi suffecit et sibi, cum interim semesi in medio cibi et parentalia fercula⁷⁰ regio simul Romanoque sanguine

madebant. Cato non interfuit bello. Positis apud Bagradam castris Vticam veluti altera Africae claustra servabat. Sed accepta partium clade nihil cunctatus, ut sapiente dignum erat, mortem sibi etiam laetus accivit. ⁷¹ Nam postquam filium comitesque ab amplexu dimisit, in noctem lecto ad lucernam Platonis libro, qui immortalitatem animae docet, paulum quieti dedit; ⁷² tunc circa primam vigiliam stricto gladio revelatum pectus semel iterumque percussit. Ausi post hoc virum medici violare fomentis. Ille passus, dum abscederent, rescidit plagas secutaque vi sanguinis moribundas manus in ipso vulnere reliquit, quod ipse bis fecerat. ⁷³ Quasi numquam esset dimicatum, sic arma rursus et partes, quantoque Africa supra Thessaliam fuit, ⁷⁴ tanto Africam superabat Hispania. Plurimum quantum favoris partibus dabat fraternitas ducum et pro uno duos stare Pompeios. ⁷⁵ Itaque nusquam atrocius nec tam ancipiti Marte concursus est. Primum in ipso ostio Oceani Varus Didiusque legati confligere. Sed acrius fuit cum ipso mari quam inter se navibus bellum, siquidem, quasi furorem civicum castigaret, ⁷⁶ Oceanus utramque classem naufragio cecidit. Quinam ille horror, cum eodem tempore fluctus, procellae, viri, naves, armamenta confligerent! Adde situs ipsius formidinem, vergentia in unum hinc Hispaniae, inde Mauritaniae litora, mare et intestinum et externum imminentesque Herculis speculas, cum omnia undique simul proelio et tempestate saevirent. ⁷⁷ Mox circa obsidionem urbium utrimque discursus est, quae miserae inter hos atque illos duces societatis Romanae poenas dabant. Omnium postrema certaminum Munda. ⁷⁸ Hic non pro cetera felicitate, sed anceps et diu triste proelium, ut plane videretur nescio quid deliberare Fortuna. ⁷⁹ Sane et ipse ante aciem maestior non ex more Caesar, sive respectu fragilitatis humanae, sive nimiam prosperorum suspectam habens continuationem, vel eadem timens, postquam idem esse coeperat quod Pompeius; et in ipso proelio, quod nemo umquam meminerat,

⁸⁰ cum diu pari Marte acies nihil amplius quam occiderent, in medio ardore pugnantium subito ingens inter utrosque silentium, quasi convenisset et hic omnium sensus esset, quo usque illud? Novissime inusitatum Caesaris oculis nefas: ⁸¹ post quattuordecim annos probata veteranorum manus gradum retro dedit, quos, etsi nondum fugerant apparuit tamen pudore magis quam virtute resistere. ⁸² Itaque ille ablegato equo similis furenti primam in aciem procurrit. Ibi prensare fugientis, confirmare signiferos, orare hortari increpare, per totum denique agmen oculis manibus clamore volitare. ⁸³ Dicitur in illa perturbatione et de extremis agitasse secum manifestoque voltu fuisse, quasi occupare mortem manu vellet; nisi cohortes hostium quinque per trans-versam aciem actae, quas Labienus periclitantibus castris praesidio miserat, speciem fugae praebuissent. ⁸⁴ Hoc aut et ipse credidit aut dux callidus arripuit in occasionem, et quasi in fugientes et iam victos simul et suorum erexit animos et hostis perculit. Nam et hi, dum se putant vincere, fortius sequi, et Pompeiani, dum fugere credunt suos, fugere coeperunt. ⁸⁵ Quanta fuerit hostibus caedendis ira rabies-que victoribus, sic aestimare posses, quod a proelio profugi cum se Mundam recepissent, et Caesar obsideri statim victos imperasset, congestis cadaveribus agger effectus est, quae pilis tragulisque confixa inter se tenebantur,—foedum etiam in barbaros. ⁸⁶ Sed videlicet victoriam desperantibus Pompei liberis, Gnaeum proelio profugum, crure saucium, deserta et avia petentem Caesonius apud Lauronem oppidum consecutus, pugnantem—adeo nondum desperabat—interfecit; ⁸⁷ Sextum fortuna in Celtiberia interim abscondit aliisque post Caesarem bellis servavit. ⁸⁸ Caesar in patriam victor invenitur, primum de Gallia triumphum trahens: hic erat Rhenus et Rhodanus et ex auro captivus Oceanus. Altera laurus Aegyptia: tunc in ferculis Nilus, Arsinoe et ad simulacrum ignium ardens Pharos. ⁸⁹ Tertius de Pharnace currus et Ponto. Quartus Iubam et Mauretaniam et bis subactam ostendebat

Hispaniam. Pharsalia et Thapsos et Munda nusquam. Et quanto maiora erant, de quibus non triumphabat! ⁹⁰ Hic aliquando finis armis fuit; reliqua pax incruenta pensatumque clementia bellum. Nemo caesus imperio praeter Afranium (satis ignoverat semel) et Faustum Sullam (docuerat generos timere Pompeius) filiamque Pompei cum parvulis ex Sulla (hic posteris cavebatur). ⁹¹ Itaque non ingratis civibus omnes in principem congesti honores: circa templa imagines, in theatro distincta radiis corona, suggestus in curia, fastigium in domo, mensis in caelo, ad hoc pater ipse patriae perpetuusque dictator, novissime, dubium an ipso volente, oblata ⁹² pro rostris ab Antonio consule regni insignia. Quae omnia velut infulae in destinatum morti victimam congerebantur. Quippe clementiam principis vicit invidia, gravisque erat liberis ipsa beneficiorum potentia. ⁹³ Nec diutius lata dominatio est, sed Brutus et Cassius aliique patres consensere in caedem principis. ⁹⁴ Quanta vis fati! Manaverat late coniuratio, libellus etiam Caesari datus eodem die, nec perlitare centum victimis potuerat. Venit in curiam tamen expeditionem Parthicam meditans. ⁹⁵ Ibi in curuli sedentem eum senatus invasit, tribusque et viginti volneribus ad terram datus est. Sic ille, qui terrarum orbem civili sanguine impleverat, tandem ipse sanguine suo curiam implevit.

RES SUB CAESARE AUGUSTO

3 Populus Romanus Caesare et Pompeio trucidatis redisce in statura pristinum libertatis videbatur. Et redierat, ² nisi aut Pompeius liberos aut Caesar heredem reliquisset, vel, quod utroque perniciosius fuit, si non collega quondam, mox aemulus Caesareanae potentiae, fax et turbo sequentis saeculi superfuisset Antonius. ³ Quippe dum Sextus paterna repetit, trepidatum toto mari; dum Octavius mortem patris ulciscitur, iterum fuit movenda Thessalia; ⁴ dum Antonius vario ingenio aut successorem Caesaris indignatur Octavium aut amore

Cleopatrae desciscit in regem ***. Nam aliter salvus esse non potuit, ⁵ nisi confugisset ad servitatem. Gratulandum tamen ut in tanta perturbatione est, quod potissimum ad Octavium Caesarem Augustum summa rerum redit, qui sapientia sua atque sollertia perculsum undique ac perturbatum ordinavit imperii corpus, quod haud dubie numquam coire et consentire potuisset, nisi unius praesidis nutu quasi anima et mente regeretur. ^{6 7} Marco Antonio Publio Dolabella consulibus imperium Romanum iam ad Caesarem transferente fortuna varius et multiplex motus civitatis fuit. Quodque in annua caeli conversione fieri solet, ut mota sidera tonent ac suos flexus tempestate significant, sic tum Romanae dominationis, id est humani generis, conversione penitus intremuit omnique genere discriminum, civilibus, externis, servilibus terrestribus ac navalibus bellis omne imperii corpus agitatum est. ⁸

BELLUM MUTINENSE

⁴ Prima civilium motuum causa testamentum Caesaris fuit, cuius secundus heres Antonius, praelatum sibi Octavium furens, inexpressibile contra adoptionem ² acerrimi iuvenis susceperat bellum. Quippe cum intra octavum decimum annum tenerum et obnoxium et opportunum iniuriae iuvenem videret, se plenae ex commilitio Caesaris dignitatis, lacerare furtis hereditatem, ipsum insectari probris, cunctis artibus cooptationem Iuliae gentis inhibere, ³ denique ad opprimendum iuvenem palam arma moliri, et iam parato exercitu in Cisalpina Gallia resistentem motibus suis Decimum Brutum obsidere. ⁴ At Octavius Caesar, et aetate et iniuria favorabilis et nominis maiestate quod sibi induerat, revocatis ad arma veteranis, privatus—quis crederet? ⁵—consulem ad greditur, obsidione Mutinae liberat Brutum, Antonium exuit castris. ⁵ Tunc quidem etiam manu pulcher apparuit. Nam cruentus et saucius aquilam a moriente signifero traditam suis umeris in castra referebat.

BELLUM PERUSINUM

5 Alterum bellum concitavit agrorum divisio, quod Caesar veteranis patris pretium militiae persolvebat. Semper alias Antonii pessimum ingenium Fulvia tum gladio cincta virilis militiae uxor agitabat. ² Ergo depulsos agris colonos incitando iterum arma ³ cierat. Hic vero iam non privatis, sed totius senatus suffragiis iudicatum hostem Caesar adgressus intra Perusiae muros redegit conpulitque ad extrema deditionis turpi et nihil non experta fame.

TRIUMVIRATUS

6 Cum solus etiam gravis paci, gravis rei publicae esset Antonius, quasi ignis incendio Lepidus accessit. Quid contra duos consules, duos exercitus? Necesse fuit venire in cruentissimi foederis societatem. Diversa omnium vota, ut ingenia. ² Lepidum divitiarum cupido, quarum spes erat ex perturbatione rei publicae, Antonium ultionis de his qui se hostem iudicassent, Caesarem inultus pater et manibus eius graves Cassius et Brutus agitabant. ³ In hoc velut foedus pax inter tres duces conponitur. Apud Confluentes inter Perusiam et Bononiam iungunt manus, et exercitus consalutant. Nullo bono more triumviratus invaditur, oppressaque armis re publica redit Sullana proscriptio, cuius atro-citas nihil insignius habet quam numerum centum et quadraginta senatorum. ⁴ Exitus foedi, truces, miserabiles toto terrarum orbe fugientium. Quis pro indignitate ingemescat, cum Antonius Lucium Caesarem avunculum suum, Lepidus Lucium Paulum fratrem suum proscripserint? Romae capita caesorum proponere in rostris iam usitatum erat; ⁵ verum sic quoque civitas lacrimas tenere non potuit, cum recisum Ciceronis caput in illis suis rostris videret, nec aliter ad videndum eum, quam solebat ad audiendum, concurreretur. ⁶ Haec scelera in Antonii Lepidique

tabulis: Caesar percussoribus patris contentus fuit, ideo ne, si inulta fuisset, etiam iusta eius caedes haberetur.

BELLUM CASSI ET BRUTI

7 Brutus et Cassius sic Caesarem quasi Tarquinium regem depulisse regno videbantur, sed libertatem, quam maxime restitutam voverunt, illo ipso parricidio perdiderunt. ² Igitur caede perfecta cum veteranos Caesaris, nec inmerito, timerent, statim e curia in Capitolium confugerant. Nec illis ad ultionem deerat animus, sed ducem nondum habebant. ³ Igitur cum appareret, quae strages rei publicae inmineret, displicuit ultio, cum caedes inprobaretur. ⁴ Igitur Ciceronis consiliis abolitione decreta, ne tamen publici doloris oculos ferirent, in provincias ab illo ipso quem occiderant Caesare datas, Syriam et Macedoniam concesserant. Sic vindicta Caesaris dilata potius quam oppressa est. ⁵ Igitur iam ordinata magis ut poterat quam ut debebat inter triumviros re publica, relicto ad urbis praesidium Lepido, Caesar cum Antonio in Cassium Brutumque succingitur. ⁶ Illi comparatis ingentibus copiis eandem illam, quae fatalis Gnaeo Pompeio fuit, harenam insederant. Sed nec tum imminetia cladis destinatae signa latuerunt. ⁷ Nam et signis insedit examen et adsuetae cadaverum pabulo volucres castra quasi iam sua circumvolabant, et in aciem prodeuntibus obvisus Aethiops nimis aperte ferele signum fuit. ⁸ Ipsique Bruto per noctem, cum inlato lumine ex more aliqua secum agitare, atra quaedam imago se obtulit et, quae esset interrogata, Tuus inquit malus genius, ac sub oculis mirantis evanuit. ⁹ Pari in meliora praesagio in Caesaris castris omnia aves victimaeque promiserant. Sed nihil illo praestantius, quod Caesaris medicus somnio admonitus est, ut Caesar castris excederet, ¹⁰ quibus capi imminebat; ut factum est. Acie namque commissa cum pari ardore aliquandiu dimicatum foret, et quamvis duces inde praesentes adessent, hinc alterum corporis aegritudo, illum metus et

ignavia subduxissent, stabat tamen pro partibus invicta fortuna et ultoris et qui vindicabatur, ut exitus proelii docuit. Primum adeo anceps fuit, ¹¹ ut—par utrimque discrimen—capta sint hinc Caesaris castra, inde Cassi. Sed quanto efficacior est fortuna, quam virtus! Et quam verum est, quod moriens <Brutus> efflavit, non in re, sed in verbo tantum esse virtutem! Victoriā illi proelio error ¹² dedit. Cassius, inclinato cornu suorum, cum captis Caesaris castris rapido impetu recipientes se equites videret, fugere arbitratus evadit in tumultum. ¹³ Inde pulvere et strepitu, etiam nocte vicina eximentibus gestae rei sensum, cum speculator quoque in id missus tardius nuntiaret, transactum de partibus ratus uni ex proximis auferendum praebuit caput. ¹⁴ Brutus cum in Cassio etiam suum animum perdidisset, ne quid ex constituti fide resignaret, (ita enim non superesse bello convenerat) ipse quoque uni comitum suorum confodiendum praebuit latus. ¹⁵ Quis sapientissimos ac fortissimos viros non miretur ad ultimum non suis manibus usos? Nisi hoc quoque ex persuasionē sectae fuit, ne violarent manus, sed in amolitione fortissimarum piissimarumque animarum iudicio suo, scelere alieno uterentur.

BELLUM CUM SEXTO POMPEIO

8 Sublatis percussoribus Caesaris supererat Pompei domus. Alter iuvenum in Hispania occiderat, alter fuga evaserat contractisque infelici belli reliquiis, cum insuper ergastula armasset, Siciliam Sardiniam-que habebat; iam et classe medium mare insederat. ² O quam diversus a patre! Ille Cilicas extinxerat, hic se piratica tuebatur. Puteolos, Formias, Vultur-num, totam denique Campaniam, Pontias et Aena-riam, ipsa Tiberini fluminis ora populatus est. Subinde congressus Caesaris naves et incendit et demersit; nec ipse tantum, sed Menas et Mene-crates, foeda servitia, quos classi praefecerat, praedabundi per litora cuncta volitabant. ³ Ob haec tot prospera

centum bubus auratis Peloro litavit spirantemque equum cum auro in fretum misit, dona Neptuno, ut se maris rector in suo mari regnare pateretur. Eo denique discriminum ventum est, ut foedus et pax cum hoste—si modo hostis Pompei filius—tamen feriretur. ⁴ Quantum id, sed breve gaudium fuit, cum in Baiani litoris mole de reditu eius et bonorum restitutione convenit, cumque invitante ipso in navem discubitus est, et ille sortem suam increpitans hae sunt inquit carinae meae; haud incomiter, quod, cum in celeberrima parte urbis Carinis pater eius habitasset, ipsius domus et penates in navi penderent. ⁵ Sed inopportunitate Antonii, et Pompeianorum bonorum, quorum sector ille fuerat, praeda devorata, possessio manere non poterat; detrectare coepit foederis pactum. Itaque itum ad arma rursus, et iam totis imperii viribus classis in iuvenem comparata est, cuius molitio ipsa magnifica. ⁶ Quippe interciso Herculanae viae limite refossisque litoribus Lucrinus lacus mutatus in portum eique interrupto medio additus est Avernus, ut in illa aquarum quiete classis exercita imaginem belli navalis agitare. ⁷ Tanta mole belli petitus in Siculo freto iuvenis oppressus est, magnique famam ducis ad inferos secum tulisset, si nihil temptasset ulterius; nisi quod magnae indolis signum est sperare semper. ⁸ Perditis enim rebus profugit Asiamque velis petit, venturus ibi in manus hostium et catenas et, quod miserrimum est fortibus viris, ad hostium arbitrium sub percussore moriturus. ⁹ Non alia post Xerxen miserabilior fuga. Quippe modo trecentarum quinquaginta navium dominus cum sex septemve fugiebat extincto praetoriae navis lumine, anulis in mare abiectis, pavens atque respectans, et tamen non timens nisi ne periret.

BELLUM PARTHICUM SUB VENTIDIO

9 QUAMVIS in Cassio et Bruto partes sustulisset, in Pompeio totum partium nomen abolevisset, nondum tamen ad pacis stabilitatem

profecerat Caesar, cum scopulus et nodus et mora publicae securitatis superesset Antonius. ² Nec ille defuit vitiis quin periret, immo omnia expertus ambitu et luxuria primum hostes, deinde cives, tandem etiam saeculum terrore liberavit. ³ Parthi clade Crassiana altius animos erexerant civilesque populi Romani discordias laeti acceperant. Itaque ut prima adfulsit occasio, non dubitaverunt erumpere, ultro quidem invitante Labieno, qui missus a Cassio Brutoque—qui furor scelerum—sollicitaverat hostes in auxilium. ⁴ Et illi Pacoro duce, regio iuvene, dispulerant Antoniana praesidia; Saxa legatus ne veniret in potestatem gladio impetravit. ⁵ Denique ablata Syria emanabat latius malum, hostibus sub auxilii specie sibi vincentibus, nisi Ventidius, et hic legatus Antonii, incredibili felicitate et Labieni copias ipsumque Pacorum et omnem Parthicum equitatum toto inter Oronten et Euphraten sinu late cecidisset. ⁶ Viginti amplius milium fuit. Nec sine consilio ducis, qui simulato metu adeo passus est hostem castris succedere, donec absumpto iactus spatio adimeret usum sagittarum. ⁷ Rex fortissime dimicans cecidit. Mox circumlato eius per urbes, quae desciverant, capite Syria sine bello recepta. Sic Crassianam cladem Pacori caede pensavimus.

BELLUM PARTHICUM SUB ANTONIO

10 EXPERTIS invicem Parthis atque Romanis, cum Crassus et Pacorus utrimque virium mutuarum documenta fecissent, pari rursus reverentia integrata amicitia, et quidem ab ipso foedus Antonio cum rege percussum. ² Sed—inmensa vanitas hominis— dum titulorum cupidine Araxen et Euphraten sub imaginibus suis legi concupiscit, neque causa neque consilio ac ne imaginaria quidem belli indictione, quasi hoc quoque ex arte ducis esset obrepere, ³ relicta repente Syria in Parthos impetum facit. Gens praeter armorum fiduciam callida simulat trepidationem et in campos fugam. Et hic statim quasi victor sequebatur, cum subito nec magna manus ex inproviso et iam in

fessos via sub vespere velut nimbus erupit. Missis undique sagittis duas ⁴ legiones operuerunt. Nihil acciderat in comparationem cladis, quae in posterum diem imminebat, nisi intervenisset deum miseratio. Unus ex clade Crassiana Parthico habitu castris adequitat et salute Latine data, cum fidem ipso sermone fecisset, quid inmineret edocuit; ⁵ iam adfuturum cum omnibus copiis regem; irent retro peterentque montis: sic quoque hostem fortasse non defore. Atque ita secuta est minor vis hostium quam imminebat; ⁶ adfuit tamen. Deletae reliquae copiae forent, nisi urgumentibus telis in modum grandinis quidam forte quasi docti procubuissent in genua milites, et elatis supra capita scutis caesorum speciem praebuissent. ⁷ Tunc Parthus arcus inhibuit. Dein rursus cum se Romani extulissent, adeo res miraculo fuit, ut unus ex barbaris miserit vocem *Ite et bene valete, Romani!* Merito vos victores fama gentium loquitur, qui Parthorum tela fugistis. Non minor ex via postea quam ab hostibus accepta clades. ⁸ Infesta primum siti regio, tum quibusdam salmacidae infestiores, novissime quae iam ab invalidis et avide hauriebantur noxiae etiam dulces fuere. ⁹ Mox et ardores per Armeniam et nives per Cappadociam et utriusque caeli subita mutatio pro pestilentia fuit. ¹⁰ Sic vix tertia parte de sedecim legionibus reliqua, cum argentum eius passim dolabris concideretur, et subinde inter moras mortem ab gladiatore suo flagitasset egregius imperator, tandem perfugit in Syriam, ubi incredibili quadam mentis vaecordia ferocior aliquanto factus est, quasi vicisset, quia evaserat.

BELLUM CUM ANTONIO ET CLEOPATRA

11 FUROR Antonii quatenus per ambitum non poterat interire, luxu et libidine extinctus est. Quippe cum post Parthos exosus arma in otio ageret, captus amore Cleopatrae quasi bene gestis rebus in regio se sinu reficiebat. ² Hinc mulier Aegyptia ab ebrio imperatore pretium libidinum Romanum imperium petit; et promisit Antonius,

quasi faciliior esset Partho Romanus. ³ Igitur coepit non sibi dominationem parare nec tacite, sed patriae, nominis, togae, fascium oblitus totus in monstrum illud ut mente, ita amictu quoque cultuque desciverat. Aureum in manu baculum, in latere acinaces, purpurea vestis ingentibus obstricta gemmis: diadema deerat, ut regina rex et ipse frueretur. ⁴ Ad primam novorum motuum famam Caesar a Brundisio traiecerat, ut venienti bello occurreret, positisque castris in Epiro omne litus Actiacum, Leucada insulam montemque Leucaten et Ambracii sinus cornua infesta classe succinxerat. ⁵ Nobis quadringentae amplius naves, ducentae minus hostium; sed numerum magnitudo pensabat. Quippe a senis in novenos remorum ordines, ad hoc turribus atque tabulatis adlevatae castellorum vel urbium specie, non sine gemitu maris et labore ventorum ferebantur; ⁶ quae quidem ipsa moles exitio fuit. Caesaris naves a binis remigum in senos nec amplius ordines creverant; itaque habiles in omnia quae usus posceret, ad impetus et recursus flexusque capiendos, illas graves et ad omnia praepeditas singulas plures adortae missilibus, simul rostris, ad hoc ignibus iactis ad arbitrium dissipavere. ⁷ Nec ulla re magis hostilium copiarum apparuit magnitudo quam post victoriam. Quippe immensae classis naufragium bello factum toto mari fluitabat, Arabumque et Sabaeorum et mille Asiae gentium spolia purpura auroque inlita adsidue mota ventis maria revomebant. ⁸ Prima dux fugae regina cum aurea puppe veloque purpureo in altum dedit. Mox secutus Antonius, sed instare vestigiis Caesar. ⁹ Itaque nec praeparata in Oceanum fuga nec munita praesidiis utraque Aegypti cornua, Paraetonium atque Pelusium, promere: prope manu tenebantur. Prior ferrum occupavit Antonius, regina ad pedes Caesaris provoluta temptavit oculos ducis. Frustra quidem: nam pulchritudo infra pudicitiam principis fuit. ¹⁰ Nec illa de vita, quae offerebatur, sed de parte regni laborabat. Quod ubi desperavit a principe servarique se triumpho vidit, incautiorem nancta custodiam

in mausoleum se (sepulchra regum sic vocant) recepit. Ibi maximos,
¹¹ ut solebat, induta cultus in referto odoribus solio iuxta suum se
conlocavit Antonium, admotisque ad venas serpentibus sic morte
quasi somno soluta est.

12 Hic finis armorum civilium: reliqua adversus exterarum gentes, quae
districto circa mala sua imperio diversis orbis emicabant. ² Nova
quippe pax, necdum adsuetae frenis servitutis tumidae gentium
inflataeque cervices ab inposito nuper iugo resiliebant. ³ Ad
septentrionem conversa ferme plaga ferocius agebat, Norici, Illyrii,
Pannonii, Delmatae, Moesi, Thraces et Dari, Sarmatae atque
Germani.

BELLUM NORICUM

12 NORICIS animos Alpes dabant, quasi in rupes et nives bellum
non posset ascendere; sed omnes illius cardinis populos, Breunos,
Vcennos atque Vindelicos, per privignum suum Claudium Drusum
pacavit. ⁵ Quae fuerit Alpinarum gentium feritas, facile est vel per
mulieres ostendere, quae deficientibus telis infantes suos adflictos
humi in ora militum adversa miserunt.

BELLUM ILLYRICUM

12 ILLYRII quoque sub Alpibus agunt imasque valles earum et
quaedam quasi claustra custodiunt abruptis torrentibus implicata. In
hos expeditionem ipse sumpsit fierique pontes imperavit. ⁷ Hic et
aquis et hoste turbantibus, cunctanti ad ascensum militi scutum de
manu rapuit et viam primus ingressus est. Tum agmine secuto cum
subrutus multitudine pons succidisset, saucius manibus et cruribus,
speciosior sanguine et ipso periculo augustior terga hostium
percecidit.

BELLUM PANNONICUM

12 PANNONII duobus acribus fluviis, Dravo Savoque vallantur. Populati proximos intra ripas se recipiebant. In hos domandos Vinnium misit. Caesi sunt in utrisque fluminibus. ⁹ Arma victorum non ex more belli cremata, sed rupta sunt et in profluentem data, ut Caesaris nomen eis qui insistebant sic nuntiaretur.

BELLUM DELMATICUM

12 DELMATAE plerumque sub silvis agebant; unde in latrocinia promptissimi. ¹¹ Hos iam pridem Marcius consul incensa urbe Delminio quasi detruncaverat, postea Asinius Pollio gregibus, armis, agris multaverat—hic secundus orator—sed Augustus perdomandos Vibio mandat, qui efferum genus fodere terras coegit aurumque venis repurgare; ¹² quod alioquin gens omnium stupidissima eo studio, ea diligentia anquirit, ut illud in usus suos eruere videantur.

BELLUM MOESICUM 1

12 MOESI quam feri, quam truces fuerint, quam ipsorum etiam barbari barbarorum horribile dictu est. ¹⁴ Unus ducum ante aciem postulato silentio qui vos estis? inquit. Responsum invicem Romani gentium domini. Et ille ita inquit fiet, si nos viceritis. Accepit omen Marcus Crassus. ¹⁵ Illi statim ante aciem inmolato equo concepere votum, ut caesorum extis ducum et litarent et vescerentur. ¹⁶ Deos audisse crediderim: nec tubas sustinere potuerunt. Non minimum terroris incussit barbaris Cornidius centurio satis barbarae, efficacis tamen apud tales homines stolidi-tatis, qui foculum gerens super cassidem, agitatum motu corporis, flammam velut ardenti capite funditabat.

BELLUM THRACICUM

12 THRACES antea saepe, tum maxime Rhoemetalce rege desciverant. Ille barbaros et signis militaribus et disciplina, armis etiam Romanis adsueverat; sed a Pisone perdomiti in ipsa captivitate rabiem ostendere. Quippe cum catenas morsibus temptarent, feritatem suam ipsi puniebant.

BELLUM DACICUM

12 DACI montibus inhaerent. Inde Cotisonis regis imperio, quotiens concretus gelu Danuvius iunxerat ripas, decurrere solebant et vicina populari. ¹⁹ Visum est Caesari Augusto gentem aditu difficillimam sum-movere. Misso igitur Lentulo ultra ulteriorem perpulit ripam; citra praesidia constituta. Sic tum Dacia non victa, sed summoti atque dilata est.

BELLUM SARMATICUM

12 SARMATAE patentibus campis inequitant. Et hos per eundem Lentulum prohibere Danuvio satis fuit. Nihil praeter nives pruinasque et silvas habent. Tanta barbaria est, ut nec intellegant pacem.

BELLUM GERMANICUM

12 GERMANIAM quoque utinam vincere tanti non putasset! Magis turpiter amissa est quam gloriose acquisita. ²² Sed quatenus sciebat patrem suum C. Caesarem bis transvectum ponte Rhenum quaesisse bellum, in illius honorem concupierat facere provinciam; et factum erat, si barbari tam vitia nostra quam imperia ferre potuissent. ²³ Missus in eam provinciam Drusus primos domuit Vsipetes, inde Tencteros percurrit et Catthos. Nam Marcomannorum spoliis et

insignibus quendam editum tumulum in tropaei modum excoluit. ²⁴ Inde validissimas nationes Cheruscos Suebosque et Si-cambros pariter adgressus est, qui viginti centurionibus in crucem actis hoc velut sacramento sumpserant bellum, adeo certa victoriae spe, ut praedam in antecessum pactione dividerint. Cherusci equos, ²⁵ Suebi aurum et argentum, Sicambri captivos elegerant; sed omnia retrorsum. Victor namque Drusus equos, pecora, torques eorum ipsosque praedam divisit et vendidit; ²⁶ et praeterea in tutelam provinciae praesidia atque custodias ubique disposuit per Mosam flumen, per Albin, per Visurgin In Rheni quidem ripa quinquaginta amplius castella direxit. Bormam et Gesoriacum pontibus iunxit classibusque firmavit. ²⁷ Invisum atque inaccessum in id tempus Hercynium saltum patefecit. Ea denique in Germania pax erat, ut mutati homines, alia terra, caelum ipsum mitius molliusque solito videretur. ²⁸ Denique non per adulationem, sed ex meritis, defuncto ibi fortissimo iuvene, ipse, quod numquam alias, senatus cognomen ex provincia dedit. ²⁹ Sed difficilius est provincias obtinere quam facere; ³⁰ viribus parantur, iure retinentur. Igitur breve id gaudium. Quippe Germani victi magis quam domiti erant, moresque nostros magis quam arma sub imperatore Druso suspiciebant; ³¹ postquam ille defunctus est, Vari Quintilli libidinem ac superbiam haud secus quam saevitiam odisse coeperunt. Ausus ille agere conventum, et in Catthos edixerat, quasi violentiam barbarorum lictoris virgis et praeconis voce posset inhibere. ³² At illi, qui iam pridem robigine obsitos enses inertesque maererent equos, ut primum togas et saeviora armis iura viderunt, ³³ duce Armenio arma corripunt; cum interim tanta erat Varo pacis fiducia, ut ne prodita quidem per Segestem unum principum coniuratione commoveretur. ³⁴ Itaque inprovidum et nihil tale metuentem ex inproviso adorti, cum ille—o securitas—ad tribunal citaret, undique invadunt; castra rapiuntur, ³⁵ tres legiones opprimuntur. Varus perditas res eodem quo Cannensem

diem Paulus et fato est et ³⁶ animo secutus. Nihil illa caede per paludes perque silvas cruentius, nihil insultatione barbarorum intolerabilis, praecipue tamen in causarum patro- ³⁷ nos. Aliis oculos, aliis manus amputabant, uni os obsutum, recisa prius lingua, quam in manu tenens barbarus tandem ait vipera sibilare desisti. ³⁸ Ipsius quoque consulis corpus, quod militum pietas humi abdiderat, effossum. Signa et aquilas duas adhuc barbari possident, tertiam signifer, prius quam in manus hostium veniret, evolsit mersamque intra baltei sui latebras gerens in cruenta palude sic latuit. Hac clade factum, ut imperium, quod in litore Oceani non steterat, in ripa Rheni fluminis staret. ³⁹

BELLUM GAETULICUM

12 HAEC ad septentrionem: sub meridiano tumultua-tum magis quam bellatum est. Musulamos atque Gaetulos, accolas Syrtium, Cosso duce compescuit; unde illi Gaetulici nomen latius quam ipsa victoria. ⁴¹ Marmaridas atque Garamantes Quirinio subigendos dedit. Potuit et ille redire Marmaricus, sed modestior in aestimanda victoria fuit.

BELLUM ARMENICUM

12 AD orientem plus negotii cum Armeniis. Huc alterum ex Caesaribus, nepotibus suis, misit. Ambo fato breves, sed alter inglorius. Massiliae quippe morbo Lucius solvitur, in Syria Gaius ex vulnere occubuit, cum Armeniam ad Parthos se subtrahentem in ius recepit. ⁴³ Armenios victo rege Tigrane in hoc unum servitutis genus Pompeius adsueverat, ut rectores a nobis acciperent. Inter-missum ergo ius per hunc recuperatum non incruento, ⁴⁴ nec multo tamen certamine. Quippe Dones, quem rex Artageris praefecerat, simulata proditione adortus virum intentum libello, quem ut thensaurorum

rationes continentem ipse porrexerat, stricto repente ferro subiit. Et tunc quidem Caesar recreatus est ex vulnere in tempus, sed * * *. Ceterum barbarus undique infesto exercitu oppressus gladio et pyra, in quam se percussus inmisit, super-stiti etiam nunc Caesari satisfecit. ⁴⁵

BELLUM CANTABRICUM ET ASTURICUM

12 SUB occasu pacata erat fere omnis Hispania, nisi quam Pyrenaei desinentis scopulis inhaerentem citerior adluebat Oceanus. Hic duae validissimae gentes, Cantabri et Astures; inermes imperii agitabant. ⁴⁷ Cantabrorum et prior et acrior et magis pertinax in rebellando animus fuit, qui non contenti libertatem suam defendere proximis etiam imperitare temptabant Vaccaeosque et Turmogos et Autrigonas ⁴⁸ crebris incursionibus fatigabant. In hos igitur, quia vehementius agere nuntiabatur, non est mandata expeditio, sed sumpta. Ipse venit Segi-samam, castra posuit, inde tripertito exercitu totam Cantabriam amplexus efferam gentem ritu ferarum quasi quadam cogebat indagine. ⁴⁹ Nec ab Oceano quies, cum infesta classe ipsa quoque terga hostium caederentur. Primum adversus Cantabros sub moenibus Bergidae proeliatum. Hinc statim fuga in eminentissimum Vindium montem, quo maria prius Oceani quam arma Romana ascensura esse crediderant. ⁵⁰ Tertio Aracelum oppidum magna vi repugnat; captum tamen. Postremo fuit Medulli montis obsidio, quem perpetua decem et octo milium fossa comprehensum undique simul adeunte Romano postquam extrema barbari vident, certatim igne, ferro inter epulas venenoque, quod ibi volgo taxo exprimitur, praecepere mortem, seque pars maior a captivitate, quae morte gravior ad id tempus indomitis videbatur, vindicaverunt. ⁵¹ Haec per Antistium Furniumque legatos et Agrippam hibernans in Tarraconis maritimis Caesar accepit. ⁵² Mox ipse praesens hos deduxit montibus, hos obsidibus astrinxit, hos sub corona iure belli venun- ⁵³ dedit.

Digna res lauro, digna curru senatui visa est; sed iam tantus erat Caesar, ut triumpho augeri contemneret. ⁵⁴ Astures per id tempus ingenti agmine a montibus niveis descenderant. Nec temere sumptus barbaris videbatur hic impetus; sed positis castris apud Asturam flumen trifariam diviso agmine tria simul Romanorum adgredi parant castra. ⁵⁵ Fuissetque anceps et cruentum et utinam mutua clade certamen cum tam fortibus, ⁵⁶ tam subito, tam cum consilio venientibus, nisi Brigaecini prodidissent, a quibus praemonitus Carisius cum exercitu advenit. Pro victoria fuit oppressisse consilia, sic quoque non incruento certamine. ⁵⁷ Reliquias fusi exercitus validissima civitas Lancea excipit, ubi cum locis adeo certatum est, ut, cum in captam urbem faces poscerentur, aegre dux impetraverit veniam, ut victoriae Romanae stans potius esset quam incensa monumentum. ⁵⁸ ⁵⁹ Hic finis Augusto bellicorum certaminum fuit, idem rebellandi finis Hispaniae. Certa mox fides et aeterna pax, cum ipsorum ingenio in pacis artes promptiore, tum consilio Caesaris, qui fiduciam montium timens in quos se recipiebant, castra sua, ⁶⁰ quia in plano erant, habitare et incolere iussit; ibi gentis esse concilium, illud observari caput. Favebat consilio natura regionis; circa enim omnis aurifera est et chrysocoliae miniique et aliorum colorum ferax. Itaque exerceri solum iussit. Sic Astures nitentes in profundo opes suas atque divitias, dum aliis quaerunt, nosse coeperunt.

PAX PARTHORUM ET CONSECRATIO AUGUSTI

12 OMNIBUS ad occasum et meridiem pacatis gentibus, ad septentrionem quoque, dum taxat intra Rhenum atque Danuvium, item ad orientem intra Cyrum et Euphraten, illi quoque reliqui, qui immunes imperii erant, sentiebant tamen magnitudinem et victorem gentium populum Romanum reverebantur. ⁶² Nam et Scythae misere legatos et Sarmatae amicitiam petentes. Seres etiam habitantesque sub ipso sole Indi, cum gemmis et margaritis elephantos quoque inter

munera trahentes, nihil magis quam longinquitatem viae inputabant —quadriennium in-pleverant; et iam ipse hominum color ab alio venire caelo fatebatur. ⁶³ Parthi quoque, quasi victoriae paeniteret, rapta clade Crassiana signa ultro rettulere. ⁶⁴ Sic ubique certa atque continua totius generis humani aut pax fuit aut pactio, aususque tandem Caesar Augustus septingentesimo ab urbe condita anno Ianum geminum eludere, bis ante se clusum sub Numa rege et victa primum Carthagine. ⁶⁵ Hinc conversus ad pacem pronum in omnia mala et in luxuriam fluens saeculum gravibus severisque legibus multis coercuit, ob haec tot facta ingentia dictus imperator perpetuus et pater patriae. ⁶⁶ Tractatum etiam in senatu, an, quia condidisset imperium, Romulus vocaretur; sed sanctius et reverentius visum est nomen Augusti, ut scilicet iam tum, dum colit terras, ipso nomine et titulo consecraretur.